

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXIV** številka **57** april **2008**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXIV** številka **57** april **2008**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

Revija izdajata Slovensko sociološko društvo in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. / Published by the Slovenian Sociological Association and the Faculty of Social Sciences at the University of Ljubljana.

Urednika / Editors

Brina Malnar

Ivan Bernik

Uredniški odbor / Editorial board

Karmen Erjavec

Danica Fink Hafner

Sergej Flere

Milica Antić Gaber

Valentina Hlebec

Dejan Jontes (recenzije knjig / book reviews)

Monika Kalin Golob

Franc Mali

Gregor Petrič

Mateja Sedmak

Ivan Svetlik

Jezikovno svetovanje / Language editors

Nataša Hribar

Nataša Logar

Tina Verovnik

Spletna stran / Web page

Matej Kovačič

Trženje / Marketing

Vesna Dolničar

Bibliografska obdelava / Bibliographical classification of articles

Janez Jug

Svetovalni uredniki / Advisory editors

Nina Bandelj, University of California, Irvine

Ladislav Cabada, University of West Bohemia, Pilsen

Sonja Drobnič, University of Hamburg

Thomas Luckmann, Prof. Emeritus, University of Konstanz

Katarina Prpić, Institute for Social Research in Zagreb

Zlatko Skrbiš, University of Queensland

Zala Volčič, University of Queensland

Oblikovanje naslovnice / Cover design: Amir Muratović

Prelom / Text design and Typeset: Polona Mesec Kurdija

Tisk / Print: Birografika BORI, Ljubljana

Naklada / Number of copies printed: 360

Naslov uredništva / Editors' postal address

Revija Družboslovne razprave, Brina Malnar, Fakulteta za družbene vede,

Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana

Tel. / Phone: (+386) 1 5805287, faks / Fax: (+386) 1 5805104

Elektronska pošta / E-mail: brina.malnar@fdv.uni-lj.si

Spletna stran / Internet: <http://www.druzboslovnerazprave.org/>

Revija sofinancira / The Journal is sponsored by

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Reserach Agency.

Letna naročnina (3 številke) / Annual subscription (3 issues):

individualna naročnina / individual rate: 25 EUR; za organizacije / institutional rate: 50 EUR; za študente in brezposelne / students and unemployed discount rate: 16 EUR; cena posameznega izvoda / single issue rate: 16 EUR. Za člane Slovenskega sociološkega društva je naročnina vključena v društveno članarino. / The annual Slovenian Sociological Association membership fee includes the journal's annual subscription rate. Družboslovne razprave je mogoče naročiti na naslovu uredništva ali na spletni strani revije. / Subscription requests can be sent to the editors' postal address.

Družboslovne razprave so abstrahirane ali indeksirane v / Družboslovne razprave is abstracted or indexed in: COBIB.SI, CSA Sociological Abstracts, CSA Social Services Abstracts, CSA Worldwide Political Science Abstracts, Current Abstracts, SocINDEX, TOC Premier.

Kazalo

ČLANKI

Režimi blaginje in vprašanje razvrščanja držav v skupine v razširjeni EU

Srna Mandič7

Nestrpnost in sistemi blaginje

Maša Filipovič, Tatjana Rakar21

Organiziranost izobraževalnega sistema kot dejavnik integracije mladih na trg delovne sile

Angela Ivančič45

Arhitekture bolečine – izkustvo bolečine in uveljavljanje telesu neprilagojenih družbenoprostorskih estetskih praks

Matjaž Uršič59

Kritična diskurzivna analiza v kontekstu sodobnih diskurzivnih teorij

Andreja Vezovnik79

Dejavniki gibanja števila redovnic v Sloveniji v 20. stoletju

Sonja Bezjak97

RECENZIJE KNJIG

Rudolf Martin Rizman: *Uncertain Path: Democratic Transition
and Consolidation in Slovenia.*

Danica Fink Hafner 117

Igor Lukšič: *Politična kultura: Političnost morale.*

Blaž Ilc 119

Clive Hamilton: *Fetiš rasti.*

Tamara Besednjak 121

Vesna Laban: *Televizijsko novinarstvo: Hibridizacija žanrov in stilov.*

Igor Vobič 123

Majda Hrženjak: *Nevidno delo.*

Tina Kogovšek 125

Dean Komel: *Humanistični pogovori.*

Bogomir Novak 127

ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS 131

ČLANKI

Srna Mandič

Režimi blaginje in vprašanje razvrščanja držav v skupine v razširjeni EU

POVZETEK: Članek obravnava različna razumevanja »režimov (države) blaginje« v sodobnem družboslovju, ki segajo od poenostavljenega in domnevno univerzalnega pojmovanja do bolj reflektirane uporabe, ki priznava različne tipologije režimov blaginje, njihovo pojasnjevalno moč pa kritično preverja. Članek podaja pregled teh pristopov in išče njihove izvorne nastavke v delih Esping-Andersena. Avtorica postavlja tezo, da se sodobni pristopi k tipologiji režimov blaginje razločujejo glede na to, ali so naravnani bolj induktivno ali bolj deduktivno. Zagovarja tezo, da ima v primeru postsocialističnih držav deduktivni pristop, ki izhaja iz idealnotipsko opredeljenih režimov blaginje, številne omejitve in pomanjkljivosti, zato se poteguje za uporabo tudi bolj induktivno naravnanih, enostavnejših analitičnih konceptov.

KLJUČNE BESEDE: režim blaginje, režim države blaginje, tipologija, Evropska unija, postsocialistične države

1 Uvod

Režim blaginje je teoretsko in empiričnoraziskovalno zelo pomembna tema v sodobnem družboslovju. Je uporaben, saj na sintetičen način govori o kompleksnih družbenih sistemih in njihovih učinkih na blaginjo posameznikov; poleg tega je tudi eno najpogostejše uporabljanih izhodišč za razvrščanje držav v skupine in pojasnjevanje razlik med njimi na področju blaginje. Kljub temu dejstvu pa najdemo v sodobnem družboslovju zelo različna pojmovanja in opredelitve režimov blaginje. Segajo od poenostavljenih in posplošenih interpretacij do bolj reflektivnih in kritičnih uporab, ki govorijo o različnih tipologijah režimov blaginje in preverjajo njihovo uporabnost pri pojasnjevanju mednarodnih razlik na različnih področjih življenja (npr. Iacovou in Berthoud 2004).

Osnovno vprašanje, na katerega želimo odgovoriti v tem članku, je, koliko je ta koncept uporaben za analizo blaginje v novih članicah EU, njihovo primerjavo z drugimi državami in za pojasnjevanje teh razlik. Zato podajamo pregled različnih razumevanj tega koncepta in iščemo njihove izvorne nastavke v delih Esping-Andersena.

V literaturi o režimih blaginje se kaže kar nekaj težav in odprtih dilem, četudi je obravnava omejena skoraj izključno na stare članice EU, torej na države s stabilnimi sistemi, z veliko zalogo kumuliranega znanja in številnimi zbirkami primerljivih podatkov. Gre za tri sklope vprašanj, na katere se osredotočamo tudi v članku in jih na-

vajamo v nadaljevanju. Ta vprašanja postajajo še posebej aktualna ob novih članicah EU, saj na evropski zemljevid režimov blaginje še niso zadovoljivo umeščene. Le redki »zahodni« analitiki se ukvarjajo z vprašanjem razvoja blaginjskih sistemov v tem delu Evrope, njihove ugotovitve pa so daleč od enostavnih odgovorov (glej Deacon 2000; Guillen in Palier 2000; Manning 2004; Roberts 2004; Lendvai 2004).

Prvo vprašanje zadeva razumevanje pojma režim blaginje, denimo, ali je *režim blaginje* isto kot *režim države blaginje* in v kakšnem razmerju sta ta dva pojma do *sistema blaginje*? So razlike terminološke ali konceptualne? Ob tem ni možno mimo pionirskega dela Goste Esping-Andersena, čigar delo in dileme so bistveno zaznamovali sodobno razpravo in so tudi v središču naše obravnave.

Drugi sklop obravnava razvrščanje držav v skupine in vprašanja, ki se pri tem odpirajo. Potreba po razvrščanju držav se je z razvojem vse številnejših in obsežnejših blaginjskih podatkovnih baz povečevala in se zaradi majhnega števila enot analize soočala z metodološkimi težavami (Kvist 2003; Castles 2002). Primerjalne študije so praviloma vključevale manj kot trideset držav, torej število, ki je za kvantitativne empirične analize večinoma premajhno, za kvalitativne primerjave pa preveliko. Ta težava je očitna tudi v sedanjih razširjeni EU, kjer se število članic približuje številki trideset. Vprašanju, ali petnajst starih članic razvrstiti v tri ali nemara štiri skupine, se pridružuje še vprašanje, kako razvrstiti deset oziroma dvanajst novih članic, ki so v EU vstopile po letu 2004. Spomnimo, da je Esping-Andersen, ustrezno trem režimom blaginje, oblikoval tri skupine držav; natančneje, to je bilo 18 držav OECD, med katerimi so bile Japonska, Nova Zelandija, Kanada in Avstralija, medtem ko je bila južna Evropa predstavljena zelo slabo, srednja oz. vzhodna Evropa pa sploh ne. Tri skupine držav in režimov blaginje je pozneje več avtorjev dopolnilo s četrto, južnoevropsko oz. mediteransko skupino (npr. Allen in dr. 2004; Berthaud in Iacovou 2004; Maitre in dr. 2005), nekateri drugi avtorji (Iacovou 2002; Vogel 2003) pa so izpeljali tri nekoliko drugače definirane skupine.

Tretji sklop zadeva vprašanje pristopa k določanju režimov blaginje in razvrščanju držav v skupine. Skušamo pokazati, da sta možna dva skrajna pristopa: deduktivni, ki iz splošnega sklepa na posamične primere, in induktivni, ki izhaja iz posameznih primerov ter iz njih izpelje splošne značilnosti. Pri obravnavi režimov blaginje pod vplivom Esping-Andersena prevladuje deduktivni pristop, ki v izhodišče postavi abstrakten, idealnotipsko določen režim blaginje, nato pa se v ustrezno skupino držav uvrstijo tiste, za katere se sklepa, da so mu dovolj podobne. Odpira se vprašanje, ali je ta pristop primeren tudi za nove članice, pri katerih je znanja in podatkov razmeroma malo, ter ali ni primeren – morda celo primernejši – induktivni pristop, kot ga je npr. uporabil Vogel (2003) pri tipologiji modelov proizvodnje blaginje.

Zagovarjamo tezo, da je v novih članicah EU pri analizi blaginje uporabnost koncepta režimov blaginje omejena in da bi k razvoju splošnejših znanj o razvoju blaginjskih sistemov v tem delu Evrope lahko veliko prispevali analiza manj kompleksnih celot, kot je režim blaginje, in uporaba induktivnega pristopa, pri katerem razvrstitev v skupine ni vnaprejšnja, ampak je rezultat empirične analize.

2 »Režimi države blaginje« in Esping-Andersen (1990)

Najbolj uveljavljena sodobna tipologija blaginje so režimi države blaginje (*welfare-state regimes*), ki jih je oblikoval Gosta Esping-Andersen v knjigi *Trije svetovi blaginjskega kapitalizma* (1990). Abrahamson (1999), ki je podal celovit pregled, kako se je ideja o režimih države blaginje razvijala od »neopaženih začetkov« prek Titmussa do Esping-Andersena in drugih avtorjev, je za omenjeno Esping-Andersenovo delo dejal, da je dalo zagon »poslu modeliranja blaginje« in »vse od takrat je vsak akademik, ki je pisal o sodobni državi blaginje, omenjal – s pritrjevanjem ali nasprotovanjem – tudi Esping-Andersenovo tripolarno shemo« (Abrahamson 1999: 401). Ob vsesplošnem sklicevanju na Esping-Andersena in številnih razpravah o sami logiki njegovega razlikovanja med režimi države blaginje ter morebitnih razlikah v njegovih razpravah med letoma 1990 in 1999 (npr. Allen in dr. 2004; Powell in Barrientos 2004) pa vseeno ostaja več vprašanj odprtih.

Vprašanje, ki si ga zastavljamo tukaj, je, ali se Esping-Andersenova tipologija nanaša le na *države blaginje* ali na celotne *sisteme blaginje*? Za razliko do *države blaginje* kot sklopa formaliziranih institucij in programov namreč *sistem blaginje* – kot nastopa v sodobnih razpravah o blaginji – poleg države in trga vključuje tudi neformalizirane akterje, kot so družina in socialna omrežja (t. i. *welfare-mix*). Radi bi torej odgovorili na vprašanje, kako je s tem razlikovanjem v izhodiščih Esping-Anderseneve tipologije in tudi pri njeni poznejši uporabi.

Izhodišče Esping-Anderseneve tipologije držav blaginje je bila rastoča vloga države blaginje v drugi polovici prejšnjega stoletja: »/T/isto, kar so bile najprej države čuvaji, države reda in miru, vojaške države ali celo represivni organi totalitarnega režima, so danes institucije, ki se ukvarjajo predvsem s proizvodnjo in razdeljevanjem blaginje« (Esping-Andersen 1990: 1). Pri tem je opozoril na ločevanje med ožjim in širšim razumevanjem države blaginje, sam pa se opredelil za širšega (1990: 2):

Po ožjem razumevanju predstavlja država tradicionalno področje socialnih izboljšav: razdeljevanje dohodka, socialnih storitev ter verjetno omembo stanovanjskega vprašanja. Širše razumevanje pa je vezano na okvir politične ekonomije, težišče zanimanja pa je na širši vlogi države pri vodenju in organizaciji gospodarstva. Po širšem razumevanju predstavljajo vprašanja zaposlovanja, plač in splošnega makroekonomskega usmerjanja nujno sestavino celotnega kompleksa države blaginje. Ta pristop tako opredeljuje svoj predmet kot »kejnezijsko državo blaginje« ali, če želite, kot »blaginjski kapitalizem«.

Esping-Andersenovo razumevanje režimov države blaginje se navezuje na intelektualno tradicijo politične ekonomije in govori o treh političnih ekonomijah države blaginje. Državi je pripisal zelo veliko vlogo in jo videl kot »temeljno institucijo pri gradnji različnih modelov povojnega kapitalizma« (1990: 5). Ključno vprašanje, na katerega je skušal odgovoriti, je bilo, kako različni tipi držav blaginje sistematično učinkujejo na družbeno in ekonomsko ravnanje v razvitem kapitalizmu (1990: 141), ter pri tem izpostavil učinek, ki ga ima država blaginje na stopnjo dekomodifikacije delovne sile, sistem stratifikacije in strukturo moči v družbi. Prav zato, da označi tako široko razumevanje države in njenega daljnosežnega vpliva na družbeni razvoj, je uporabil izraz »režimi države blaginje«:

Kot je običajno uporabljen, je koncept države blaginje preveč ozko povezan s konvencionalnimi politikami socialnih izboljšav. /.../ Kot bomo pokazali, se sodobne razvite družbe grupirajo ne le po tem, kako so oblikovane njihove tradicionalne blaginjske politike, ampak tudi po tem, kakšen je vpliv teh politik na zaposlovanje in sploh na družbeno strukturo. Govoriti o »režimu« torej pomeni izražati dejstvo, da se v odnosu med državo in gospodarstvom sistematično prepletajo pravne in organizacijske značilnosti (Esping-Andersen 1990: 2).

Esping-Andersen je definiral tri režime države blaginje in 17 držav razvrstil v tri temu ustrezne skupine držav. Prva skupina so »liberalne« države blaginje (arhetipski primeri so ZDA, Kanada in Avstralija); tu so ugodnosti skromne, namenjene tistim z najnižjimi dohodki in pogosto stigmatizirane; država podpira trg (pasivno z zagotavljanjem minimuma ali aktivno s subvencioniranjem zasebnih zavarovalniških shem).

Tako so ob minimalni dekomodifikaciji zagotovljene socialne pravice, ustvarjen pa je stratifikacijski red, v katerem je revnim prejemnikom državne pomoči zagotovljena enaka obravnava, večinski populaciji pa tržno diferencirana blaginja; tema dvema deloma družbe tudi ustreza dualizem političnih razredov (Esping-Andersen 1990: 27).

Drugo, »konzervativno« ali »korporatistično« skupino (Avstrija, Francija, Nemčija in Italija) predstavljajo države blaginje, v katerih

je vselej prevladovalo ohranjanje statusnih razlik, zaradi česar so bile socialne pravice vedno pripete na razred in položaj. Tak korporativizem je služil državi kot pripomoček, kot nalašč primeren za to, da nadomesti vlogo trga pri zagotavljanju blaginje; zato je tukaj vloga zasebnega zavarovalništva minimalna. /.../ Tipično je, da korporatistične sisteme oblikuje Cerkev, od tod pa tudi močna orientacija k ohranjanju tradicionalne vloge družine. /.../ Načelo »subsidiarnosti« poudarja, da bo država intervenirala šele, ko bo družina izčrpala svojo zmožnost dajanja podpore (Esping-Andersen 1990: 27).

Tretjo, »socialdemokratsko« skupino tvorijo nordijske države; v njih načelo univerzalizma in socialnih pravic seže tudi do srednjega razreda, glavna gonilna sila socialnih reform pa je socialna demokracija.

Namesto da bi pristajali na dualizem med državo in trgov, med delavskim razredom in srednjim razredom, so socialni demokrati oblikovali državo blaginje, ki naj pospešuje enakost v najvišjem standardu in ne v minimalnih potrebah, kot je to bilo drugod. To je pomenilo dvoje: prvič, raven storitev in ugodnosti se je dvignila tako, da to ustreza tudi najzibirčnejšim okusom novih srednjih razredov; in drugič, enakost je bila dosežena tako, da je bila delavcem zagotovljena polna udeležba v istih pravicah, ki jih uživajo tudi boljše stoječi. Ta formula vodi k mešanici močno dekomodificiranih in univerzalističnih programov. /.../ Emancipatorna politika socialno demokratskega režima se naslavlja tako na trg kot na družino. /.../ Drugače kot v korporatistično-subsidiarnem sistemu njeno načelo ni čakati, da se najprej pomoč družine izčrpa, ampak že pred tem socializirati stroške delovanja družine. /.../ Rezultat tega je država blaginje, ki daje denarne pomoči neposredno otrokom in sama tudi sprejema odgovornost za nego otrok, starejših in nemočnih (Esping-Andersen 1990: 27–28).

To razvrstitev držav je Esping-Andersen tudi empirično preverjal; pri tem je državo blaginje operacionaliziral z izborom njenih programov, v prvi vrsti s kazalci denarnih transferjev (pokojnine, bolniška nadomestila, zavarovanje za brezposelnost itd). Ugotovil je manjša odstopanja pri nekaterih državah in programih ter našel nekaj netipičnih

razvrstitev. Tudi številni drugi avtorji so pozneje naleteli na podobne težave pri razvrščanju, zlasti pa so opozorili, da je to, kako se bodo države razvrstile, zelo odvisno od tega, kateri programi države blaginje so upoštevani (glej Powells 2004; Allen 2004; Berthoud in Iacovou 2004).

Če se vrnemo k našemu vprašanju o osnovnih premisah te tipologije, ugotovimo, da je bilo jedro Esping-Andersenove tipologije režimov države blaginje iz leta 1990 to, kako je država blaginje vplivala na družbo, tj. na stratifikacijo, trg delovne sile in porazdelitev revščine. Predmet njegove analize so bili učinki socialne politike (*social policy outcomes*), kot ugotavlja tudi Castles (1993), ki pri svoji tipologiji »svetov blaginje in družin narodov« prav tako izhaja iz »centralnosti države blaginje v primerjalni analizi socialnih politik«, Esping-Andersenovo tipologijo pa razume kot »očitno izhodišče za izbiro kriterijev, kako v socialnih politikah razvrstiti instrumente denarnih transferjev« (1993: 101).

Tako lahko sklenemo, da se je Esping-Andersenov pristop osredotočal na državo, njene institucije in politiko; v izhodišče svoje tipologije je avtor postavil programe države blaginje in njihovo razmerje do trga. Družina v tej tipologiji ni imela neposredne konstitutivne vloge, pač pa je bila obravnavana le posredno, glede na vlogo in položaj, kot so ji ga priznavale oz. prepuščale institucije države blaginje in politične ideologije. Tudi trg delovne sile – ob sicer priznani pomembni vlogi – je bil v nekem smislu razumljen kot odvisen od države, saj so »trgi pogosto politično ustvarjeni in predstavljajo integralni del celotnega režima države blaginje« (Esping-Andersen 1990: 4). Navedeno nas tako pelje k sklepu, da ta izvorna Esping-Andersenova konceptualizacija režimov države blaginje zaradi svoje »državocentričnosti« ne more neposredno služiti kot konceptualna osnova pluralnega sistema blaginje.

Vsekakor pa ta tipologija ostaja še kako uporabna za analizo programov države blaginje in njihovih učinkov na družbo. Kot meni Tullock (2004: 167), je to »tipologija zahodnih držav blaginje kot okvir za institucionalno analizo neenakosti«. Tudi nove empirične metode za raziskovanje učinkov države blaginje, kot so npr. *fuzzy analysis* (glej Kvist 2004), najdejo konceptualno osnovo prav pri njej. Ta tipologija še vedno ostaja neogibna referenca sodobnih diskusij o razvrščanju oz. tipologiji držav blaginje, socialnih politik, modelov socialnih politik itd. Na to, kako globoko ukoreninjena ostaja v sodobnih razpravah, kažeta denimo Arts in Gelissen (2002); navajata jo v svojem kompleksnem pregledu razprav o tipologijah blaginje, medtem ko novejša Esping-Andersenove verzije iz leta 1999 niti ne omenita. Očitno je torej, da ta tipologija v sodobnem družboslovju še naprej živi svoje samostojno življenje, neodvisno od svoje poznejše različice.

3 »Režimi blaginje« in Esping-Andersen (1999)

Pregled literature o režimih blaginje začnimo z vprašanjem, ali ta izraz označuje nekaj drugega kot režim države blaginje. Natančneje, ali lahko pojmu *režim blaginje* pripišemo, da drugače od državocentričnega *režima države blaginje* označuje pluralnost sistema blaginje? Pregled nekaj temeljnih sodobnih besedil nam kmalu razkrije, da se oba pojma večinoma uporabljata zelo ohlapno in izmenično. Tudi ko povzemajo Esping-Andersenovo tipologijo *režimov držav blaginje* iz leta 1990, jo mnogi avtorji

imenujejo *režimi blaginje* (glej npr. Allen in dr. 2004; Jessop 1999; Mau 2005; Vogel 2002; Powell in Barrientos 2004). Enako je napravil tudi sam Esping-Andersen v svojem poznejšem delu (1999). Pa tudi sicer se pojem *režim blaginje* uporablja v različnih pomenih in odvisno od teoretskih izhodišč posameznega avtorja.

Tako npr. Jessop (1999) z *režimom blaginje* razume tipe razvoja sodobnih družb, ki jih definira s »štirimi kriteriji, ki jih določajo značilnosti kapitalizma kot načina produkcije« (Jessop 1999: 349); ti kriteriji zadevajo vlogo države, da zagotavlja pogoje za razvoj gospodarstva (ekonomska politika) in reprodukcijo delovne sile (socialna politika) ter da izvaja politično posredovanje pri določanju ekonomske in socialne politike. Loči dva idealnotipska režima blaginje: prvega imenuje *kejnezijska nacionalna država blaginje*; v razvitih industrijskih družbah je ta režim dominiral v šestdesetih in sedemdesetih letih in podpiral fordovski model gospodarske rasti; drugi tip režima blaginje Jessop imenuje *schumpetrovski workfare postnacionalni režim*; ta tip vse bolj »izpodriva prejšnjega in v sodobno postfordovsko ekonomijo in socialno politiko vpeljuje nove strateške cilje – ne pospešuje več polne zaposlenosti, ampak fleksibilnost delovne sile in vse večjo sistemsko kompetitivnost« (1999: 358). Jessop svojo razpravo umešča v najširši politično-ekonomski okvir. V okoliščinah »prenovljenega soobstoja kapitalizma in države blaginje« ugotavlja (1999: 356), da se »nacionalne mešane ekonomije blaginje umikajo pred novo postnacionalno mešano ekonomijo, v kateri se je okreplil pomen omrežij in partnerstev«, zaradi česar govori o »upravljanju blaginje« (*governance of welfare*).

Nov, pomemben prispevek k sodobni razpravi o režimih blaginje pa je dal Esping-Andersen v svoji knjigi *Družbene osnove postindustrijskih gospodarstev* (1999), ki je nastala kot odgovor na kritike njegove tipologije iz leta 1990. Samokritično ugotavlja (1999: 46), da so bili v njegovi tipologiji »režimi države blaginje preozko definirani s programi zagotavljanja dohodka, z dualnostjo med državo in trgom in skozi pogled standardnega moškega proizvodnega delavca«. V tej knjigi se je ponovno lotil premisleka kriterijev za definicijo in razločevanje režimov blaginje; čeprav ga je sam predstavil kot »dopolnitev« in »poglobitev« svoje tipologije iz leta 1990, pa ga je možno – po mojem mnenju pa tudi nujno – obravnavati ločeno, saj je med njima dokajšnja razlika.

Njegova konceptualizacija režima blaginje je namreč postavljena na novo – čeprav s prejšnjim povezano – izhodišče. Režime blaginje tukaj definira z novimi kriteriji ter ob državi in trgu upošteva tudi vlogo družine v proizvodnji blaginje; govori o »interkavzalni triadi država, trg in družina« (Esping-Andersen 1999: 35). »Režim blaginje je možno definirati kot način, kako so država, trg in družina soudeleženi pri proizvodnji blaginje in kako si to medsebojno delijo« (34–35). Kot pravi sam, tukaj na novo definira zasedbo vlog v režimih blaginje (*recasting welfare regimes*) (170). Njegova teza je, da je gospodinjsko gospodarjenje (*household economy*) »ključ za rešitev vseh postindustrijskih dilem, verjetno najpomembnejši posamični temelj postindustrijskega gospodarstva« (1999: 6). Družino analizira kot producenta in zlasti tudi kot porabnika storitev. To, da država opogumlja družine, naj uporabljajo več storitev, vidi kot del zmagovalne razvojne strategije, saj to vodi k rasti storitvenih dejavnosti na trgu in s tem k višji zaposlenosti (družine z dvema zaposlenima kot »multiplikator zaposlovanja«), obenem pa k razbremenjevanju zaposlene matere in višji rodnosti.

Razumevanje režimov blaginje v smislu treh virov – država, trg, družina – seveda v družboslovju ni novo, ampak je pogosto in tudi implicirano v pojmi, kot so *welfare mix* ali sistem blaginje. Kar pa je novo, je to, da Esping-Andersen kot temelj delovanja in opredeljevanja režimov blaginje postavi tveganja (1999: 40): »Družbena tveganja so zidaki režimov blaginje«. Državo, trg in družino razume kot tri vire za obvladovanje družbenih tveganj. Kako so tveganja združena (kolektivizirana) in porazdeljena, pa določa režim blaginje.

Vsa tveganja so lahko ponotranjena v družino, prenesena na trg ali pa jih absorbira država. /.../ Kjer tveganja absorbira država, postane zadovoljevanje potreb »defamiliarizirano« (odstranjeno iz družine) in »dekomodificirano« (odstranjeno s trga). /.../ Vloga države je lahko rezidualna in minimalna ali, nasprotno, vseobsežna in institucionalna, pač glede na mejo, do katere so tveganja razumljena kot »družbena« (Esping-Andersen 1999: 40).

Prav to, kako, do katere stopnje in katere vrste tveganja so združena, bistveno določa porazdelitev revščine, dohodka, gospodarskih priložnosti in sploh posledic delovanja stratifikacije in solidarnosti. Esping-Andersen meni, da so vsa ključna tovrstna vprašanja, tudi o enakosti, tesno povezana z upravljanjem družbenih tveganj. Porazdelitev družbenih tveganj se razlikuje med družbenimi sloji, spoli, starostnimi skupinami, zgodovinskimi obdobji. Medtem ko je povojna država blaginje zelo uspešno manjšala mnoga tveganja, ki so pestila generacije naših staršev, zlasti v povezavi s starostjo, pa postindustrijska družba strukturo tveganj dramatično spreminja; to se dogaja ne le zaradi novih tveganj, ampak tudi zaradi demografskih sprememb in sprememb v strukturi trga dela.

Tri vire blaginje Esping-Andersen (1999: 35–36) definira kot tri radikalno različna načela, kako obvladovati in porazdeljevati tveganja. »V družini je najverjetneje dominantni način porazdeljevanja recipročnost. /.../ Na trgu, na drugi strani, se preraščanje usmerja prek denarnih razmerij, dominanten način v državi pa ima obliko avtoritativnega preraščanja« (prav tam).

V nadaljevanju na primerih nekaj programov in držav podrobneje opredeljuje ta tveganja in dokazuje, kako so tveganja in odgovornosti porazdeljeni znotraj triade država-trg-družina. Med programi, na katerih to ponazarja, so ponovno zelo v ospredju programi ohranjanja dohodka, a to pot jim – zaradi prejšnjih feminističnih kritik – doda programe otroškega varstva in nekatere druge storitve, ki jih lahko uporablja gospodinjstvo in so vir zaposlovanja.

Za konec skušajmo povzeti, kako se ta tipologija razlikuje od tiste iz leta 1990 in kaj lahko ugotovimo glede podmen, ki so pomembne za našo analizo. Najprej poudarimo, da je v novi tipologiji družina vključena kot konstitutivni element režima blaginje, njegova interkavzalna triada država-trg-družina pa se zelo približa siceršnjemu pojmovanju pluralnega sistema blaginje. Če so se pri Esping-Andersenu *režimi države blaginje* iz leta 1990 osredotočali predvsem na *državo blaginje*, se *režimi blaginje* iz leta 1999 prevešajo proti *sistemu blaginje*. Temeljno načelo, na katerem je to pot utemeljil razlikovanje med režimi blaginje, je način porazdelitve tveganj znotraj triade država-trg-družina. Pomembna novost je tudi to, da je med učinke režimov blaginje vključil tudi demografske trende družb.

Glede podmen, pomembnih za obravnavo še ne razvrščenih držav, pa lahko ugotovimo, da uporaba Esping-Andersenovih tipologij pušča odprti dve vprašanji. Prvo zadeva možnosti induktivnega empiričnega pristopa k identifikaciji režimov blaginje. Esping-Andersen v svoji obravnavi kombinira raziskovalne pristope; pri sami definiciji režimov blaginje prevladuje deduktivni pristop, saj tip porazdelitve tveganja znotraj triade država-trg-družina večinoma izpelje iz splošnih načel in usmerjenosti socialne politike ter v zgodovinskem družbenem kontekstu; to delitev potem empirično preverja oz. potrjuje s podatki izbranih držav in uporablja indeks dekomodifikacije.

Drugo odprto vprašanje zadeva operacionalizacijo režimov blaginje za potrebe empiričnega raziskovanja nasploh in še posebej specifičnih domen. Že več avtorjev (npr. Powell in Barrientos 2004; Abrahamson 1999) je opozorilo, kako pomembno je vprašanje izbora konkretnih blaginjskih programov za empirično analizo in razvrščanje držav v režime blaginje. Pri tem se odpira tudi dilema, koliko je ena sama razvrstitev sploh smiselna in možna, saj lahko na različnih področjih blaginje nastopajo različne konstelacije (Castels 2002). Tako se kaže potreba po upoštevanju bolj specifičnih domen oz. kontekstov blaginje. Na obe vprašanji je na poseben način odgovoril Vogel (1999, 2002, 2003); njegov prispevek predstavljamo v nadaljevanju.

4 »Modeli proizvodnje blaginje« in Joachim Vogel

Vogel prispevek k razpravi o blaginji na omenjenih dveh točkah, ki so ostale pri Esping-Andersenu odprte, lahko strnemo takole: najprej, režime blaginje je razumel v smislu proizvodnje blaginje oz. sestave sistema blaginje (*welfare-mix*); proizvodnjo blaginje je postavil v specifični kontekst življenjskih razmer in jo temu primerno tudi operacionaliziral, uporabljajoč anketne podatke *Panelne raziskave gospodinjstev v EU* (*European Community Household Pannel*); nadalje je identificiral modele proizvodnje blaginje, pri čemer je uporabil induktivni pristop; natančneje, opazoval je naravo proizvodnje blaginje v 15 državah EU ter jih na podlagi empirično ugotovljenih podobnosti in razlik v proizvodnji blaginje razvrstil v skupine oz. modele proizvodnje blaginje.

Joachim Vogel (1999, 2002, 2003) se je osredotočil na institucionalno konfiguracijo proizvodnje blaginje. Analiziral je, kako v proizvodnji blaginje součinkujejo trije ključni tvorci: trg dela, država blaginje in družina. Zanimali so ga tudi končni rezultati delovanja konkretne konfiguracije blaginje oz. njeni distributivni učinki v okviru življenjskih razmer posameznikov.

Odgovornost za blaginjsko oskrbo je funkcionalno razdeljena med trg dela, državo blaginje in družino. /.../ Delitev odgovornosti med te tri institucije in njihovo delovanje je možno ovrednotiti glede na »blaginjsko učinkovitost« pri izboljševanju življenjskih razmer ter pri manjšanju revščine, socialne izključenosti in sploh neenakosti. V celotnih distributivnih učinkih so odtisi vseh treh institucij, odražajoč pri tem distributivna načela trga dela (tekmovalnost, kompetence), države blaginje (kolektivna solidarnost) in družine (vzajemnost) (Vogel 2003: 549).

V pojasnjevalnem modelu, kako so trije tvorci blaginje medsebojno povezani, pripiše Vogel najpomembnejšo vlogo trgu dela, saj slabo delovanje trga izčrpava tako državo blaginje kot tudi družino; to dvoje pa vidi kot dva alternativna korektiva.

»Učinkovit« trg dela (polna zaposlenost, enakost zaslužkov) bo razbremenjeval tako državo blaginje kot družino. In obratno, velikodušna država blaginje zahteva učinkovit trg dela; nadalje, velikodušna država blaginje in učinkovit trg dela bosta pospeševala emancipacijo od družine (Vogel 2003: 549, 550).

Vogel je meril delovanje teh treh institucij in poskusil empirično identificirati različne konfiguracije, v katerih se pojavljajo v 15 članicah EU. Želel je identificirati skupine držav s podobnimi konfiguracijami, tj. modeli proizvodnje blaginje. Z vrsto kazalcev, upošteva dostopne podatke, je operacionaliziral vse tri tvorce blaginje. Delovanje trga dela je meril s kazalci, kot so stopnja vključenosti v izobraževanje, stopnja zaposlenosti med mladimi, ženskami in starejšimi, dohodki in drugo. Delovanje države blaginje je meril z velikostjo državnih izdatkov za socialno varnost, manjšanjem dohodkovne neenakosti ter navzočnostjo politike zaposlovanja in družinske politike. Delovanje družine kot blaginjske institucije pa je identificiral in meril z rodnostjo, časom odhoda iz stanovanja staršev, vstopom v partnerstvo ter velikostjo in strukturo gospodinjstev.

Glede na podatke o konfiguraciji institucij blaginje je 15 držav EU razvrstil v tri skupine z dvema različnima modeloma proizvodnje blaginje (nordijskim in južnim) ter enim vmesnim modelom (osrednja regija EU) (Vogel 2003: 552). Države znotraj ene skupine kažejo približno enako sestavo blaginje.

Nordijska skupina (Švedska, Danska, Finska in Norveška) izkazuje visoko stopnjo zaposlenosti in velikodušno raven univerzalne blaginjske oskrbe države. Tu si država blaginje s trgom dela uspešno deli odgovornosti za blaginjsko oskrbo in varnost dohodka.

Kombinacija inkluzivnega trga dela (polna zaposlenost, višja zaposlenost žensk itd. /.../ in velikodušnih aranžmajev države blaginje (denarni transferji, storitve) podpira ekonomsko varnost in neodvisnost žensk in moških, mladih in starih. Posledično ta izkušnja varnosti vodi k manjšanju tradicionalne blaginjske funkcije družine. Tako naši podatki za nordijski klaster kažejo zgodnje zapuščanje doma staršev in vstopanje v partnerstvo /.../. Blaginjska vloga tradicionalne velike družine je dokaj omejena, /.../ tudi sedanja stopnja rodnosti je veliko višja kot na jugu, kar je možno razložiti z velikodušnimi družinskimi politikami (javno otroško varstvo, plačan starševski dopust) (Vogel 2003: 557).

Južna skupina (Grčija, Italija, Španija in v večini pogledov Portugalska) izkazuje šibko delovanje trga pri zagotavljanju dohodka in ekonomske neodvisnosti (nizka stopnja zaposlenosti, visoka brezposelnost) ter šibke ukrepe države blaginje (nižji izdatki za socialno varnost, šibka oskrba z otroškim varstvom, nižja nadomestila za odsotnost.

Družina igra ključno vlogo kot institucija zagotavljanja blaginje, podpira šibke družinske člane, še posebej mlade odrasle (višja stopnja brezposelnosti mladih), ženske (neaktivnost na trgu dela) in starejše (nižje pokojninsko zavarovanje). Tako naši podatki kažejo večje družine, kasnejši odhod iz doma staršev in vstop v partnerstvo (Vogel 2003: 558).

Osrednjeevropska skupina (Nemčija, Francija, Belgija, Nizozemska, Luksemburg, Velika Britanija, Irska) glede na specifično institucionalno mešanico blaginje in njene distributivne učinke na splošno zaseda vmesni položaj med nordijsko in južno skupino.

Nekatere države so bližje nordijski ali pa južni skupini. Na primer Nemčija kaže na dokaj južni vzorec šibkega zagotavljanja oskrbe otroškega varstva in nižje zaposlenosti žensk; Velika Britanija ima višjo stopnjo neenakosti dohodka in revščine, dokaj podobno kot v južni skupini (Vogel 2003: 559).

Vogel je gradil na dveh raziskovalnih smereh: primerjalnem raziskovanju režimov blaginje in njihovega vpliva na neenakosti, ob zelo močnem vplivu Esping-Andersena, in na empirični raziskovalni tradiciji življenjskih razmer z začetkom v gibanju družbenih indikatorjev. Vogel je ti dve smeri konceptualno povezal tako, da je režime blaginje obravnaval kot institucionalni kontekst individualnih življenjskih razmer posameznika, kar mu je tudi omogočilo bolj specifično operacionalizacijo proizvodnje blaginje. Čeprav se njegovi trije modeli proizvodnje blaginje in tri skupine držav korenito razlikujejo od Esping-Andersenovih, pa je njegov močen vpliv viden v tem, da ostaja proizvodnja blaginje oz. sistem blaginje neločljivo povezan z njegovimi učinki, med katerimi so najbolj poudarjene dohodkovne neenakosti in demografski kazalci.

Prav v tej točki pa je možno Voglovi empirični analizi pri izboru kazalcev očitati premalo jasno razločevanje med sistemi blaginje na eni in njihovimi učinki na drugi strani ter med kazalci, ki opisujejo sestavo sistemov blaginje, in kazalci (domnevnih) posledic njihovega delovanja. To zlasti velja za uporabo kazalca »starost pri odhodu od doma«. Z njim namreč definira in meri delovanje družine kot blaginjske institucije, po drugi strani pa ta dogodek in njegov potek interpretira kot »ključni preizkusni kamen učinkovitosti sistema blaginje« (2003: 569). Prav tako je Voglu možno očitati nekaj arbitrarnosti pri operacionalizaciji trga (omejil ga je le na trg dela, ni pa upošteval ne trga storitev ne npr. stanovanjskega trga).

Seveda pa je Voglov empirični induktivni pristop opogumljajoč za druge države, saj je prelomil z ustaljeno »geografijo« režimov blaginje. Kot meni Abrahamson (1999), so štirje modeli blaginje postali že povsem samoumevno dejstvo in se omenjajo kot del splošnega znanja. Nadalje, ti štirje modeli so izpeljani iz dveh osnovnih, saj predstavlja nordijski model luksuzno varianto Beveridgeovega liberalnega modela, katoliški (južno-evropski) pa je kot rudimentarna, nizkocenovna različica Bismarckovega konservativno-korporativističnega modela (Abrahamson 1999: 408). Drugače od te delitve, v kateri je razlika med anglosaksonskimi in germanskimi deželami v središču pozornosti, je Vogel v središče postavil razliko med Skandinavijo in južno Evropo, ostale države pa združil v »vmesni model« in opustil tisto, kar je Kemeny (1995) imenoval »anglosaksonska hegemonija v družboslovju«.

5 Sklep

Pregled literature o režimih blaginje je pokazal, kako kompleksna je obravnava celote dejavnikov blaginje ter kako številne so razlike v definiranju in uporabi s tem povezanih pojmov. Te pojme je najdlje in najbolj odmevno teoretiziral Esping-Andersen (1990, 1999) s svojima tipologijama *režimov države blaginje* in *režimov blaginje*. Režime blaginje je definiral idealnotipsko in zelo kompleksno, saj definicija zajema tri ravni: ključne dejavnike blaginje in njihovo medsebojno povezanost (tj. triada država-trg-družina), njihove zgodovinske determinante (razredi in njihova politična moč) ter njihove posledice (učinke na družbeno strukturo). Sam povzema režime blaginje in njihovo zgodovinsko dinamiko v vsej kompleksnosti takole (Esping-Andersen 1999: 4):

Odločilno obdobje, ko so bile vpeljane ključne sestavine povojnih režimov blaginje in se je tako blaginjski kapitalizem institucionaliziral, niso bila desetletja po vojni, ampak šestdeseta in sedemdeseta leta. To je bilo obdobje, ko se je uveljavila močna zaščita delavstva in regulacija trga dela, socialno državljanstvo pa je bilo polno priznано. In to je bil čas, ko so kristalizirale ključne značilnosti držav blaginje. Bistvene razlike med nordijsko – socialnodemokratsko, evropsko – celinsko in liberalno anglosaksonsko državo blaginje so se uveljavile v teh letih.

Režim blaginje zajema zelo kompleksno (več kot sistem blaginje) in kompaktno celoto, ki se je utrdila v specifičnih okoliščinah. Koliko pa je ta koncept uporaben za to, da zajame in pojasni mednarodne razlike v blaginji? Omejitev je več.

Najprej, omejitve obstajajo glede na področja javnih politik. Kot ocenjuje Gershuny (2004: 261), režimi blaginje in na njih utemeljene druge tipologije dobro zajamejo in pojasnjujejo mednarodne razlike na nekaterih področjih – v zaposlovanju, dohodkih in glede revščine, na drugih področjih, kot so npr. družinski vzorci, pa veliko manj. Zato meni, da je tipologija režimov blaginje zelo uporabna začetna točka za premišljevanje o mednarodnih razlikah, da pa je prileganje konkretnih držav režimom blaginje daleč od popolnega. Tudi Abrahamson (1999) je opozoril, da so modeli blaginje zelo občutljivi na izbor programov, ki gredo v analizo; sam se je zavzemal za razvoj raziskovanja posamičnih primerov, kjer se pokaže, kako je model blaginje odvisen od konteksta. Sicer pa potreba po upoštevanju pomena konteksta opazovanega pojava oz. kontekstualizacija (Hantrais 1999) v sodobnem družboslovju že pridobiva veljavo.

Nadalje, omejitve se pojavljajo tudi pri uporabnosti za analizo novih članic EU. Medtem ko lahko stare članice EU pridobljeno znanje in diskusijo o režimih blaginje že sintetizirajo, je v novih članicah ta razprava šele na začetku. Študije o socialnih in ekonomskih reformah v teh državah so sicer številne, toda njihovi rezultati so delni in le redko povezani z režimi blaginje. Na primer: Deacon (2000) je ob analizi podatkov o socialnem zavarovanju ugotovil, da se pet srednjeevropskih tranzicijskih držav »približuje zahodnoevropskemu sistemu blaginje«. Manning (2004) ocenjuje, da so si države s socialističnim državnim sistemom v številnih značilnostih podobne, v drugih pa različne tako med seboj kot tudi v primerjavi s starimi članicami, vendar v glavnem ostajajo znotraj istega okvira kot stare članice. Guillen in Palier (2000) med novimi članicami poudarjata pogoste reforme v smeri liberalnega modela.

Ob razmeroma šibkem poznavanju stanja stvari v teh državah se kažeta dva možna načina naslanjanja na tipologijo režimov blaginje. Prva možnost je analiza posamezne države in ugotavljanje, koliko se prilega idealnotipskim značilnostim ali pa od njih odstopa; v Sloveniji je ta pristop uporabila npr. A. Kopač (2004), uporabljajo pa ga tudi druge države, katerih uvrstitev je nejasna ali sporna (npr. O'Sullivan (2004) za Irsko) in ki pokažejo obstoj hibridnih primerov. Druga možnost se pogosto uporablja za postsocialistične države: upošteva nekdanje skupno izhodišče v državnem socializmu, jih je možno obravnavati kot skupino z lastnim režimom blaginje, ki pomeni dopolnilo trem oziroma štirim ustaljenim režimom blaginje (npr. Ule in Kuhar 2002; Kolarič 2002). Takšno razvrščanje v enotno skupino je odraz potrebe po posploševanju, nekaj opore pa najde tudi v teoriji »path dependency«, ki poudarja odločujoč vpliv kontinuitete institucij na družbeni razvoj.

V obeh navedenih primerih tipologija režimov blaginje sledi deduktivnemu pristopu, ki izhaja iz treh oz. štirih idealnotipsko določenih režimov blaginje, uveljavljenih v zahodni Evropi: v prvem primeru z njimi primerjajo posamezno novo članico, v drugem primeru jim dodajo nov, postsocialistični idealnotipski režim. Ker pa je v teh državah – v primerjavi s konsolidiranimi režimi blaginje – znanje o družbenih spremembah razmeroma šibko in razdrobljeno, dinamika sprememb pa zelo velika, se zdi tudi spoznavna moč deduktivnega, idelnotipskega pristopa omejena. Še več, tak pristop je lahko tudi neproduktiven, če vzbuja nerealno apriorno pričakovanje, da je tako kompleksno in kompaktno celoto, kot jo je Esping-Andersen ujel in napravil intelegibilno v svoji tipologiji režimov, možno konstruirati tudi v novih članicah EU. Zato menimo, da je treba v danih razmerah predmet analize v teh državah opredeljevati ožje in uporabljati tudi enostavnejše analitične koncepte. Castles (2002) – ne da bi to omejeval na nove članice – tako poziva k primerjalnim mikroraziskavam; na posamičnih rezultatih teh analiz je namreč možno graditi kompleksnejše mere razvoja. Castles se poteguje tudi za boljše agregatne mere, kot je npr. Esping-Andersenov »indeks dekomodifikacije«. Gershuny (2004) pa meni, da se bodo s spreminjanjem socialnih politik in drugih značilnosti nacionalnih družb pojavljali tudi novi načini opazovanja mednarodnih razlik, velik izziv pa bodo prav nove članice EU z drugačnimi družbenoekonomskimi in političnimi zgodovinami.

Tako se je tipologija režimov blaginje, kot priznavajo številni avtorji (npr. Castles 2002; Abrahamson 1999; Berthoud in Iacovou 2004; Allen in dr. 2004; Gough 2002 in drugi), izkazala kot zelo močna in uporabna, saj je uspela zajeti in pojasniti ogromno podobnosti in razlik med proučevanimi državami. Kot smo skušali pokazati, pa je njena pojasnjevalna moč omejena tako kar zadeva različna področja blaginje kot tudi različne države, npr. nove članice EU. Zato se kot raziskovalni izziv pojavlja ne le vprašanje, koliko so nove članice kot skupina podobne ali različne uveljavljenim režimom blaginje, ampak tudi, ali morebitne ugotovljene razlike in podobnosti ne vodijo k oblikovanju drugačnih skupin in novih pojasnjevalnih shem.

Literatura

- Abrahamson, Peter (1999): *The Welfare Modelling Business*. Social Policy Administration, 33 (4): 394–415.
- Allen, Judith in dr. (ur.) (2004): *Housing and Welfare in Southern Europe*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Arts, Wil, in Gelissen, John (2002): *Three Worlds of Welfare Capitalism or More?* Journal of European Social Policy, 12 (2):137–158.
- Berthoud, Richard, in Iacovou, Maria (2004): *Social Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Castles, Francis (2002): *Developing New Measures of Welfare State Change and Reform*. European Journal of Political Research, 41: 613–641.
- Castles, Francis, in Mitchell, Deborah. (1993): *Worlds of Welfare and Families of Nations*. V F. G. Castles (ur.): *Families of Nations: Patterns of Public Policy in Western Democracies*: 93–128. Cornwall: Hartnolls Limited.

- Castles, Francis G. (2005): Social Expenditure in the 1990s: Data and Determinants. *Policy and Politics*, 33 (3): 411–430.
- Deacon, Bob (2000): Eastern European Welfare States: the Impact of the Politics of Globalisation. *Journal of European Social Policy*, 10 (2): 146–161.
- Esping-Andersen, Gosta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, Gosta (1999): *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Gough, Ian (2001): Social Assistance Regimes: A Cluster Analysis. *Journal of European Social Policy*, 11:165–170.
- Gullen, Ana, in Palier, Bruno (2004): Introduction: Does Europe Matter? Accession to EU and Social Policy Developments and New Member States. *Journal of European Social Policy*, 14 (3): 203–209.
- Hantrais, Linda (1999): Contextualization in Cross-national Comparative Research. *International Journal for Social Research Methodology*, 2 (2): 93–108.
- Iacovou, Maria (2002): Regional Differences in the Transition to Adulthood. *The Annals of the American Academy*, 580 (1): 40–69.
- Jessop, Bob (1999): The Changing Governance of Welfare: Recent Trends in its Primary Functions, Scale, and Modes of Coordination. *Social Policy and Administration*, 4: 348–359.
- Kolarič, Zinka (2005): Slovenski socialni model v primerjalni perspektivi. Referat na kongresu socialnega dela Tradicije-prelomi-vizije. Portorož, 21.–23. september 2005.
- Kopač, Anja (2004): *Aktivacija – obrat v socialni politiki*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
- Kovacs, Janos (2002): Approaching the EU and Reaching the US? Rival Narratives on Transforming Welfare Regimes in East-Central Europe. *West European Politics*, 25 (2): 175–204.
- Kvist, Jon (v tisku): Measuring the Welfare State: Concepts, Ideal Types and Fuzzy Sets in Comparative Studies. V J. Clasen in N. Siegel (ur.): *Welfare Reform in Advanced Societies*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Lendvai, Noemi (2004): The Weakest Link? EU Accession and Enlargement: Dialoguing EU and Post-communist Social Policy. *Journal of European Social Policy*, 14 (3): 319–333.
- Manning, Nick (2004): Diversity and Change in Pre-accession Central and Eastern Europe since 1989. *Journal of European Social Policy*, 14 (3) :211–232.
- Powell, Martin, in Barrientos, Armando (2004): Welfare Regimes and the Welfare Mix. *European Journal of Political Research*, 43: 83–105.
- Roberts, Ken (2003): Change and Continuity in Youth Transitions in Eastern Europe: Lessons for Western Sociology. *The Sociological Review*: 484– 505.
- Svallfors, Stefan (2003): Welfare Regims and Welfare Opinions: A Comparison of Eight Western Countries. *Social Indicators Research*, 64: 495–520.
- Tomka, Bela (2003): Western European Welfare States in the 20th Century: Convergences and Divergences in a Long-run Perspective. *International Journal of Social Welfare*, 12: 249–260.
- Ule, Mirjana, in Kuhar, Metka (2003): *Mladi. Družina, starševstvo*. Ljubljana: FDV.
- Vogel, Joachim (1999): The European ‘Welfare mix’: Institutional Configuration and Distributive Outcome in Sweden and the European Union. A Longitudinal and Comparative Perspective. *Social Indicators Research*, 48: 245–297.

Vogel, Joachim (2002): European Welfare Regimes and the Transition to Adulthood: A Comparative and Longitudinal Perspective. *Social Indicators Research*, 59: 275–299.

Vogel, Joachim (2003): Towards a Typology of European Welfare Production. *Social Indicators Research*, 64: 547–572.

Naslov avtorice:

Srna Mandič

Fakulteta za družbene vede,

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana

e-mail: srna.mandic@fdv.uni-lj.si

Maša Filipovič, Tatjana Rakar

Nestrpnost in sistemi blaginje

POVZETEK: Kohezivna družba je tista družba, v kateri vsi njeni deli pripomorejo h kolektivnemu družbenemu projektu in blaginji, konflikti med družbenimi cilji in skupinami pa so zmanjšani na najmanjšo mogočo mero. Na kohezivnost sodobnih družb imajo poleg drugih dejavnikov nedvomno vpliv tudi sistemi blaginje, ki so se izoblikovali v zgodovinskem razvoju posameznih družb. Obstoječi blaginjski sistemi kot so konservativno-korporativistični, socialno-demokratski, liberalni, katoliški ter nekdanji državno-socialistični temeljijo na različnih hierarhijah sfer (kot so trg, država, civilna družba in skupnost) iz katerih posamezniki pridobivamo sredstva za zagotavljanje socialne varnosti in blaginje. Razlike v hierarhiji sfer v zagotavljanju socialne varnosti in blaginje pa imajo za posledico različno stopnjo dekomodifikacije v družbi. Ta se zdi še posebej pomembna pri proučevanju nestrpnosti v družbi kot možni perspektivi opazovanja družbene kohezije, saj sistemi blaginje s svojim delovanjem posegajo v odnose med različnimi skupinami v družbi in lahko nanjo pomembno vplivajo. V članku avtorici analizirata stopnjo (zaznane) nestrpnosti med naslednjimi skupinami: starimi in mladimi, bogatimi in revnimi, delavci in menedžmentom ter moškimi in ženskami. V okviru primerjalne analize med izbranimi državami Evropske unije ugotavljata kako se proučevane države razvrščajo glede na stopnjo nestrpnosti v družbi in v kakšnem odnosu je ta stopnja s sistemi blaginje, ki so značilni za obravnavane države.

KLJUČNE BESEDE: sistemi blaginje, družbene skupine, nestrpnosti

1 Uvod

Načrt Evropske komisije je, da Evropa postane “kompetitivna, dinamična, na inovacijah in znanju temelječa družba, ki bo lahko povečevala gospodarsko rast in družbeno kohezijo” (vrh v Lizboni 2000). V evropski ustavi so bili v členih 1–3 kot cilji Evropske unije predlagani krepitev miru, vrednot in blaginje njenih narodov, borba proti socialni izključenosti in diskriminaciji ter spodbujanje socialne pravičnosti, enakost žensk in moških, solidarnost med generacijami in varstvo pravic otrok (predlog evropske ustave 2004). Cilji za zmanjševanje konfliktov, napetosti med skupinami, diskriminacije in izključenosti so del diskurza o naraščajoči odtujenosti posameznikov, zmanjševanju solidarnosti, generacijskem prepadu in krizi držav blaginje. “Socialni kapital, zaupanje in

civilna participacija so moderne fraze, ki se uporabljajo v diskurzih o predpostavljene povečanju egoizma, zmanjševanju občutkov solidarnosti in skupnosti, umiku javnosti iz politike ter omejenih možnih demokratične intervencije in regulacije” (van Deth 2001: 2).

Družbena kohezija se torej nanaša na dobro delujočo družbo, v kateri obstaja solidarnost, visoka strpnost in malo konfliktov. Solidarnost je tudi temelj sistemov blaginje. Sistemi blaginje se med seboj razlikujejo v tem, kako in na kakšen način posegajo v družbene odnose. Obstoječi blaginjski sistemi, kot so konservativno-korporativistični, socialno-demokratski, liberalni, mediteranski ali katoliški ter nekdanji etatični (državno-socialistični), temeljijo na različnih hierarhijah sfer (trg, država, civilna družba in skupnost), iz katerih posamezniki pridobivajo sredstva za zagotavljanje socialne varnosti in blaginje. Država blaginje kot eden izmed konstitutivnih elementov sistema blaginje glede na svojo regulativno vlogo in politike reagira na osnovi različnih načel redistributivne pravičnosti ter s tem sooblikuje vlogo ostalih akterjev. Zato nas zanima, kakšna je povezanost med različnimi blaginjskimi sistemi in ravno nestrpnosti v družbi. Predpostavljamo, da sistemi blaginje lahko bodisi povečujejo ali zmanjšujejo napetosti v družbi ter tako vplivajo na stopnjo nestrpnosti med velikimi družbenimi podskupinami, ki bi jih lahko načeloma razumeli tudi kot antagonistične (npr. bogati in revni ter delavci in menedžment); bodisi lahko sistemi blaginje tudi zmanjšujejo ali pa ustvarjajo konflikte med posameznimi deli družbe, kjer je antagonizem sicer manj pričakovani, vendar pa je lahko zaradi sistemskih neenakosti ali nepravičnosti vendarle vzpostavljen (npr. konflikti med mladimi in starimi ter med moškimi in ženskami).

V članku bomo najprej predstavili sisteme blaginje, nato pa iz njihovih značilnosti izpeljali predpostavke o vplivu blaginjskih sistemov na odnose v družbi. Naša predvidevanja bomo nato preverili na izbranih državah Evropske unije.

2 Sistemi blaginje v sodobnih evropskih družbah

Država blaginje s svojim delovanjem posega v odnose med različnimi skupinami in torej pomembno vpliva na odnose v družbi. “Država blaginje ni zgolj intervencijski mehanizem, ki posega v strukturo družbenih neenakosti, temveč tudi sama oblikuje sebi lasten stratifikacijski sistem in tako pomeni aktivno silo pri oblikovanju družbenih odnosov” (Esping - Andersen 1990: 23; glej tudi Kopač 2004: 23). Država blaginje je za Espinga - Andersena (1996; 2000) ključna institucija v oblikovanju družbenega reda. Njene organizacijske značilnosti vplivajo na oblikovanje družbene solidarnosti, razredne delitve in statusno diferenciacijo (Esping - Andersen 1990: 55). Potemtakem velja pri obravnavi družbene kohezije, solidarnosti in strpnosti upoštevati tudi značilnosti sistemov blaginje, ki so se v teh družbah oblikovali v zgodovinskem razvoju. Pri tem velja poudariti, da je koncept sistema blaginje širši od koncepta države blaginje. Država blaginje je le del sistema blaginje, katerega sestavni del sta še sfera trga ter sfera civilne družbe in skupnosti. V okviru sistema blaginje je država ključna, saj je poleg njene produkcijske vloge še posebej pomembna njena regulacijska vloga, ki vpliva na razmerje med sferami v zagotavljanju socialne varnosti in družbene blaginje.

Koncept sistema blaginje se je izoblikoval v poznih osemdesetih letih na podlagi sodelovanja med zahodno- in vzhodnoevropskimi sociologi, ki se ukvarjajo s socialno politiko (Svetlik 1988; Evers 1988; Sik in Svetlik 1988; Evers in Wintersberger 1988). Pri nas so ga podrobneje razvile Kolarič in dr. (2002). Temelji na predpostavki o sorazmerni avtonomnosti in soodvisnosti treh sfer (trg, država ter civilna družba in skupnost) kot strukturnih elementov sistema. Te sfere se včasih med seboj nadomeščajo, včasih so si komplementarne, pogosto pa oboje. Izhodiščna teza je, da "so se med zgodovinskim razvojem posameznih družb in v odvisnosti od specifičnih razmer vzpostavile specifične hierarhije sfer in njihovih entitet, to je trga, države, civilne družbe in skupnosti, sfer, iz katerih posamezniki pridobivamo sredstva, ki jih potrebujemo za zagotovitev socialne varnosti in blaginje. Različne, med zgodovinskim razvojem izoblikovane hierarhije sfer pomenijo različne vrste sistemov blaginje" (Kolarič in dr. 2002: 55; glej tudi Evers in Wintersberger 1988; Abrahamson 1996; Črnak - Meglič 2000).

V splošnem se sistem blaginje nanaša na koncept "mešane blaginje" (welfare mix) in koncept "pluralizma blaginje" (welfare pluralism) (Pestoff 1992; Johnson 1990). Ti koncepti se osredotočajo na specifičnost interakcij med sferami, hierarhija med sferami pa je merilo ločevanja različnih tipov sistemov blaginje. Podoben je tudi koncept "trikotnika blaginje" (welfare triangle) (Evers 1988; Evers in Laville 2004; Svetlik 1992; Abrahamson 1996; Pestoff 1992; Kolarič in dr. 1995).

V sistemu blaginje je sfera države operacionalizirana z javnimi neprofitnimi organizacijami kot proizvajalkami dobrin in storitev, z obveznimi in nacionalnimi sistemi socialnih zavarovanj in s shemami socialnih pomoči. Sfera trga se nanaša na zasebne profitne organizacije kot proizvajalke kolektivnih dobrin in storitev ter zasebne zavarovalne sheme. Sfero civilne družbe sestavljajo zasebne neprofitne organizacije, sfero skupnosti pa neformalna socialna omrežja, v okviru katerih poteka skrb za socialno varnost in blaginjo njihovih članov (Kolarič in dr. 2002: 55; Črnak - Meglič 2000).

V sodobnih družbah tako lahko identificiramo pet različnih hierarhij sfer, ki so se izoblikovale predvsem v odvisnosti od tega, kateri družbeni razred je v daljšem obdobju nadziral vzvode oblasti in kakšen je bil odnos med cerkvijo oz. cerkvami in državo. Pet različnih hierarhij sfer predstavlja pet različnih vrst sistemov blaginje:¹ liberalni, konservativno-korporativistični, socialno-demokratski, katoliški in etatistični (državno-socialistični) (Kolarič in dr. 2002: 56; Črnak - Meglič 2000; Abrahamson 1996).

V **liberalnem sistemu blaginje** ima pri zagotavljanju blaginje državljanov najpomembnejšo vlogo trg, ker ta sistem temelji na predpostavki, da so si vsi posamezniki s svojim delom sposobni zagotoviti socialno varnost in blaginjo na trgu. Druga možnost za tiste, ki ne morejo sodelovati na trgu, so mreže zasebnih neprofitnih organizacij in neformalna socialna omrežja. Civilna družba je tako na drugem mestu. Država v tem sistemu poskrbi le za tiste, ki zdrsnejo tudi skozi sfero civilne družbe, njena vloga je rezidualna in je na zadnjem mestu. Tak sistem blaginje se je v evropskem prostoru

1. Različnih sistemov blaginje, čeprav gre za podobna poimenovanja, ne smemo enačiti z Esping-Andersenovimi (1990) opredelitvami "treh svetov kapitalistične blaginje".

deloma vzpostavil v Veliki Britaniji² (Kolarič in dr. 2002: 58; Črnak - Meglič 2000; Abrahamson 1996). Nekateri avtorji v ta model uvrščajo tudi Irsko³ (Ginsburg 2001).

V **konservativno-korporativističnem sistemu blaginje** prvo mesto v zagotavljanju blaginje, prav tako kot v liberalnem sistemu, pripada trgu oz. kvazitrgu, vloga države pa je v tem modelu na drugem mestu. Država namreč na podlagi obveznih sistemov socialnih zavarovanj podpira sposobnost zaposlenih in njihovih družin, da kupujejo sredstva na trgu. Država poskrbi tudi za tiste, ki izpadejo iz sistemov obveznih socialnih zavarovanj, in sicer z instrumenti socialne pomoči ter tako, da naroči storitve zanje pri zasebnih neprofitnih organizacijah, ki so sicer na zadnjem mestu v hierarhiji, imajo pa pomembno vlogo. Vloga države tako ni niti rezidualna niti subsidiarna in zajema delitev dela med državo, ki je naročnik in financer storitev pri zasebnih neprofitnih organizacijah, ter zasebnimi neprofitnimi organizacijami, ki so proizvajalke naročenih javnih dobrin in storitev za državo. Tak sistem blaginje se je vzpostavil v kontinentalni Evropi: v Nemčiji, Avstriji, Franciji, Belgiji in na Nizozemskem (Kolarič in dr. 2002: 58–59; Črnak - Meglič 2000; Abrahamson 1996).

Katoliški sistem blaginje temelji na načelu subsidiarnosti⁴ kot rezultatu moči Rimskokatoliške cerkve. V skladu s tem načelom imajo v tem sistemu najpomembnejšo vlogo neformalna socialna omrežja in predvsem s strani cerkve ustanovljene neprofitne organizacije. Vloga trga je na drugem mestu v hierarhiji in se nanaša na zasebne kolektivne zavarovalne sheme. Odgovornost države je na zadnjem mestu, saj ta poseže le, če ostali dve sferi odpovesta, in sicer s shemami socialnih pomoči ali z minimalnimi nacionalnimi zavarovalnimi shemami (Kolarič in dr. 2002: 60). Ta sistem blaginje, ki ga Ferera (1996) v analizi različnih režimov blaginje imenuje južni model, je značilen za Italijo, Španijo in Portugalsko (Kolarič in dr. 2002: 65; Črnak - Meglič 2000; Abrahamson 1996).

V **socialno-demokratskem sistemu blaginje** ima v zagotavljanju blaginje in socialne varnosti najpomembnejšo vlogo država na podlagi močnega javnega sektorja, univerzalnih programov in socialnih pravic državljanov. Trg je na drugem mestu v hierarhiji, zasebne neprofitne organizacije in neformalna socialna omrežja pa na zadnjem. Tak sistem blaginje se je vzpostavil v skandinavskih državah (Kolarič in dr. 2002: 59; Črnak - Meglič 2000; Abrahamson 1996). Podobnosti temu sistemu lahko najdemo v sistemih blaginje nekdanjih socialističnih držav.

-
2. Britanski sistem blaginje odstopa od čistega liberalnega sistema blaginje v nacionalnih shemah zdravstvenega zavarovanja in je v tem smislu podoben socialno-demokratskemu sistemu. Država nacionalni minimum zdravstvenih storitev zagotavlja vsem državljanom pod enakimi pogoji.
 3. Pri Irski ni dogovora glede umestitve v sistem blaginje; ima značilnosti tako liberalnega kot katoliškega in konservativno-korporativističnega sistema (glej Ginsburg 2001; Kleinman 2002).
 4. V skladu z načelom subsidiarnosti, ki izhaja iz katoliške doktrine, lahko višje ravni družbenih kolektivitet posežejo le, ko nižje ravni niso sposobne rešiti problema. Drugače povedano, šele ko se zmožnost družine in cerkve za medsebojno pomoč v skupnosti izkažeta kot nezadostni, lahko intervenira država.

Za (nekdanji) **državno-socialistični sistem blaginje** je bila značilna dominantna vloga države. Država je bila lastnik, financer in nadzornik vseh institucij, ki so ponujale storitve ali zagotavljale denarna nadomestila posameznikom. Ker državna sredstva niso zadostovala za zadovoljitev vseh potreb posameznikov, so veliko breme za zagotavljanje socialne varnosti in blaginje posameznikov nosila neformalna socialna omrežja, predvsem družina in sorodstvo. Vloga zasebnih neprofitnih organizacij je bila šibka zaradi formalnih ovir za samoorganiziranje državljanov, predvsem zaradi omejevanja vloge cerkve, trga pa v sferi produkcije storitev legalno ni bilo (Kolarič in dr. 2002: 60; Črnak - Meglič 2000).

Po spremembi političnega sistema se blaginjski sistemi nekdanjih socialističnih držav seveda spreminjali, mnenja o tem, v katero smer, pa niso enotna, predvsem zato, ker gre za t. i. tranzicijske sisteme.⁵ Kljub temu lahko rečemo, da te države do določene mere še vedno ohranjajo značilnosti nekdanjega blaginjskega sistema (Kolarič in dr. 2002; Črnak - Meglič 2000). Iz obdobja pred socializmom so se ohranile tudi nekatere značilnosti konservativno-korporativističnega sistema blaginje, kar je še posebej pomembno za potek sprememb v sistemih blaginje držav, ki so nastale v t. i. tranzicijskem obdobju. Po mnenju Deacona (2000) se sistemi blaginje v teh državah razvijajo v smeri konservativno-korporativističnega sistema v kombinaciji z elementi socialno-demokratskega sistema blaginje, ki izhajajo iz predhodnega socialističnega sistema blaginje. Nasprotno pa nekateri avtorji (Ferge 2001; Standing 1996) menijo, da so spremembe v sistemih blaginje v t. i. tranzicijskih državah potekale predvsem v smeri liberalnega sistema blaginje na način "šok terapije", pod vplivom zahodnoevropskih ekonomistov in politikov ter predvsem gospodarskih organizacij, kot je Svetovna banka. V Sloveniji so po mnenju Kolarič (2005) spremembe potekale postopno v smeri dualnega modela, ki vsebuje elemente konservativno-korporativističnega sistema blaginje in socialno-demokratskega sistema blaginje, reforme v zadnjem obdobju pa so vse bolj usmerjene v liberalni sistem blaginje. V nekdanjih socialističnih državah gre tako za razliko od ostalih držav zahodne in srednje Evrope – za katere po mnenju Espinga - Andersena (1996) velja, da je socialna politika usmerjena v *status quo* in je relativno odporna proti spremembam – za visoko stopnjo turbulentnosti sprememb na področju sistemov blaginje, kar lahko posledično, bolj kot sam sistem, vpliva na stopnjo nestrpnosti v družbi.

Naša osnovna predpostavka je, da različni sistemi blaginje proizvajajo različno stopnjo dekomodifikacije⁶ družbe, se pravi različno stopnjo neodvisnosti posameznikovega družbenega položaja od trga. Tako posledično kot eden izmed dejavnikov vplivajo na napetosti med različnimi družbenimi skupinami, katerih odnosi so do določene mere regulirani z značilnostmi posameznega sistema blaginje (kot so odnosi med starimi in mladimi, bogatimi in revnimi, delavci in menedžmentom ter moškimi in ženskami). Države, ki pripadajo sistemu blaginje, v katerem je v zagotavljanju družbene blaginje

5. Umestitev obravnavanih postsocialističnih držav v posamezen sistem blaginje zahteva poglobljeno analizo, kar pa ni predmet naše obravnave.

6. Pojem dekomodifikacije je vpeljal Esping - Andersen (1990) in predstavlja enega od osnovnih meril za razvrščanje držav v režime blaginje.

trg na prvem mestu, kot to velja za liberalni in konservativno-korporativistični sistem blaginje, naj bi imele posledično manjšo stopnjo strpnosti. Na drugi strani pa naj bi države, ki pripadajo sistemom blaginje, v katerih trg v zagotavljanju blaginje državljanov ni na prvem mestu, temveč sta to bodisi država ali civilna družba oz. skupnost, posledično imele večjo stopnjo družbene kohezije in manjšo konfliktnost med družbenimi skupinami. Torej naj bi tisti sistemi blaginje, ki omogočajo večjo stopnjo dekomodifikacije oz. neodvisnosti posameznikovega družbenega položaja od trga, predvidoma imeli nižjo stopnjo nestrpnosti. Trg je namreč tisti, ki lahko zadovoljivo ponotranji le "dobra tveganja", medtem ko "slaba tveganja" prepušča ostalim akterjem oz. sferam (Esping - Andersen 2000: 176). Zato predvidevamo, da dominantnost trga pri zagotavljanju socialne varnosti in blaginje državljanov posledično bolj vpliva na višjo stopnjo nestrpnosti kot pa dominantnost države ali civilne družbe oz. skupnosti.

Našo domnevo utemeljujemo z Esping-Andersenovo tipologijo treh idealnotipskih opredelitev (kot jih sam nekoliko karikirano imenuje) družbeno proizvedenih "človeških tipov":

- *homo liberalismus*,
- *homo familius* in
- *homo socialdemocraticus* (Esping - Andersen 2000: 171–172).

S temi tipi je ponazoril odnose med ljudmi v družbi in torej iz tega izhajajoče možne nestrpnosti.

Homo liberalismus sledi svojemu najvišjemu idealu, ki je preračunano osebno blagostanje. Velikodušnost in prijaznost do drugih je osebna stvar, ne pa nekaj, kar je določeno od zgoraj. Njegova etika mu veleva, da je brezplačno kosilo nemoralno in vsakršni kolektivizem ogroža osebno svobodo. Zato je naklonjen sistemu blaginje, v katerem naj tisti, ki so sposobni biti aktivni na trgu, to tudi počnejo, tisti pa, ki tega ne zmorejo, si morajo dobrodelnost zaslužiti (Esping - Andersen 2000: 171). Nasproten *homo liberalismusu* je *homo socialdemocraticus*. Ta verjame, da mu bo bolje, ko bo vsem bolje. Delati dobro za druge ni dobrodelno dejanje. Družba je nekaj, kar smo si vsi prisiljeni deliti, in zato je bolje, da to počnemo dobro. Nihče ne sme biti deležen uslug, privilegijev ali posebne obravnave, saj to ogroža solidarnost. Kolektivne rešitve so tako edino zagotovilo za dobro življenje posameznika. Ostane nam še *homo familius*. Ta prezira brezosebno ter posledično trg in individualizem. Osebno okoriščenje je zanj nemoralno in po njegovem mnenju človek najde svoje ravnovesje le takrat, ko služi svoji družini. Svoboda mu pomeni zaščitenost njegove družine pred nenehnimi grožnjami iz sveta, ki ga obdaja. Družina je vir solidarnosti brez primere, saj le družina ve, kaj njeni člani potrebujejo. Družina pa je krhka, saj je veliko posameznikov odvisnih od *pater familias*. Zato je *homo familius* zadovoljen z idejo, da država odstrani tveganje morebitne nesreče. Vendar le zaradi dobrobiti družine, ne pa zaradi splošne lojalnosti. Zato si želi sistem blaginje, ki kroti trg in hkrati poudarja vrednote tesne družinske solidarnosti (Esping - Andersen 2000: 171–172).

Kot pravi Esping - Andersen, institucionalna razvojna pogojenost (institutional path dependency) pomeni, da se bo določena družba bolj verjetno reproducirala v podobi

homo socialdemocraticusa, neka druga pa v podobi *homo liberalismusa*, in to generacijo za generacijo (Esping - Andersen 2000: 172). Za vsak sistem blaginje je torej značilen prevladujoči tip. Če povežemo tipologijo z našimi opredelitvami sistemov blaginje, lahko rečemo, da posamezni sistemi blaginje proizvajajo prevladujoči "človeški tip" glede na to, katera sfera je v sistemu dominantna. V državah, kjer je v okviru hierarhije sfer v zagotavljanju socialne varnosti na prvem mestu trg, se je kot prevladujoči tip oblikoval *homo liberalismus*; v državah, kjer je v zagotavljanju socialne varnosti in blaginje državljanov primarna družina (oz. neformalna socialna omrežja), prevladuje *homo familius*; *homo socialdemocraticus* pa je značilen za države, katerih sistem blaginje temelji na državi kot primarni sferi zagotavljanja socialne varnosti in blaginje državljanov. Države, v katerih prevladuje *homo liberalismus*, naj bi tako posledično imele višjo stopnjo nestrpnosti in konfliktov med posameznimi družbenimi skupinami kot države, v katerih sta se kot prevladujoči tip vzpostavila *homo socialdemocraticus* in *homo familius*.

3 Konflikti in nestrpnosti v družbi – pomanjkanje družbene kohezije

Ko pravi Nauenburg (2005: 71), je percepcija antagonizma in napetosti med družbenimi skupinami relevantna za evropski cilj večanja družbene kohezije in integracije. Za kohezivno družbo je značilno – glede na opredelitve, ki so jih podali komunitaristi, Kearns in Forrest (2000), pa tudi Svet Evrope (2005) –, da je v njej malo konfliktov in napetosti. Stopnja napetosti v družbi med različnimi skupinami kaže torej raven družbene kohezije.

Kearns in Forrest (2000: 996) sta opisala kohezivno družbo kot družbo, ki "drži skupaj" (hangs together), kot družbo, v kateri vsi njeni deli pripomorejo h kolektivnemu družbenemu delovanju in blaginji, konflikti med družbenimi cilji in skupinami ter razdiralno vedenje pa so zmanjšani na najmanjšo mogočo mero. Kot njeno nasprotje naj bi družba, v kateri primanjkuje kohezije, razodevala visoko stopnjo nereda, konfliktnosti in neenakosti, nizko stopnjo interakcij znotraj skupnosti in med skupnostmi, nezdržljive vrednote ter nizko stopnjo pripadnosti kraju. Avtorja menita, da je mogoče kohezivnost družbe opazovati s petih vidikov, ki so med seboj prepleteni:⁷

Skupne vrednote, državljanska kultura

Pod skupnimi vrednotami avtorja razumeta skupne cilje, moralna načela in kode vedenja ter podporo političnim institucijam in politično udeležbo. Avtorja menita, da v kohezivni družbi obstajajo vrednote, ki njenim članom omogočajo, da se enačijo s skupnimi cilji in jih podpirajo. V podporo tem vrednotam se v modernem času omenja npr. spodbujanje dobrega državljanstva, vključitev medsebojne pomoči v ustavo ipd. Državljanjska kultura pa se nanaša na to, da se o glavnih političnih vrednotah razpravlja

7. Predstavita jih tudi kot možne razsežnosti, vendar brez jasne operacionalizacije ali ločnice med njimi. Avtorja govorita o njih bolj kot o vidikih obravnave družbene kohezije, ki je pogosto uporabljen, a nejasno opredeljen pojem, ki se opazuje na različne načine.

demokratično. Vrednotne usmeritve družb so npr. proučevali Inglehart in dr. (Inglehart 1997; Inglehart in Baker 2000; Inglehart in Abramson 1994; 1999). "Vzpon industrijske družbe je povezan s koherentnim kulturnim premikom od tradicionalnih vrednotnih sistemov, vzpon postindustrijskih družb pa s premikom od absolutnih norm in vrednot k sindromu vedno bolj racionalnih, strpnih in zaupljivih postindustrijskih vrednot" (Inglehart in Baker 2000). Pogosto se v literaturi primerjalno analizira tudi podpora demokratičnim institucijam, volilna udeležba ipd.

Družbeni red, družbena kontrola

Ta vidik naj bi enačil družbeno kohezijo z odsotnostjo splošnega konflikta, z učinkovitim neformalnim družbenim nadzorom, strpnostjo, spoštovanjem razlik in medskupinskim sodelovanjem. S tega vidika je družbena kohezija stranski proizvod rutin, zahtev in vzajemnosti, ki se pojavijo v vsakdanjem življenju, manj pa se poudarjajo vrednote. Družbeni red temelji na strpnosti med posamezniki in skupinami. Težave tega družbenega reda se kažejo na vsakodnevni ravni kriminala, nevljudnosti in nestrpnosti. V tem okviru je družbena kohezija merjena predvsem z vidika strpnosti do marginalnih skupin in priseljevanja ali do odklonskih dejanj⁸ (glej npr. Mihelj 2004; Hafner Fink 2004). Ta vidik je privzet tudi v tem članku, saj bomo analizirali povezavo med nestrpnostjo in sistemi blaginje. Lahko torej rečemo, da nas zanima ena od razsežnosti družbene kohezije.

Solidarnost, manjšanje neenakosti v družbi (med posamezniki, skupinami in prostori)

Ta vidik družbeno kohezijo enači z usklajenostjo med gospodarskim in družbenim razvojem. Poudarja porazdelitev javnih financ in možnosti, enak dostop do storitev in denarne pomoči, pripravljenost pomagati drugim. Nanaša se na harmoničen razvoj družbe in posameznih skupin v njej na podlagi skupnih gospodarskih, družbenih in okoljskih standardov; natančneje, gre za zmanjševanje neenakosti v dohodku, zaposlenosti, višanje kakovosti življenja, dostop do storitev itn. Pogosto se s tega vidika kohezivnost družb opazuje na podlagi statističnih kazalnikov, ki se nanašajo na mere socialne povezanosti, kot to npr. označuje statistični urad v Sloveniji. Gre za t. i. leakenske indikatorje. Ti zajemajo predvsem stanje na trgu delovne sile in na področju socialnih transferjev (kot sta stopnja brezposelnosti in stopnja revščine).

Socialna omrežja in socialni kapital

Pri tem vidiku naj bi bili pomemben del družbene kohezivnosti visoka stopnja interakcije v skupnosti in družini, državljansko udejstvovanje ter sodelovanje v zasebnih neprofitnih organizacijah. Družbeno kohezijo torej lahko pojmujeemo tudi kot nekaj,

8. Gre za standardna vprašanja v Evropski raziskavi vrednot – in sicer: koga ne bi želeli imeti za soseda: priseljence, Muslimana, Žida, alkoholika, Roma, posameznika s kriminalno preteklostjo, levičarskoega ali desničarskega skrajneža, veliko družino, homoseksualca, človeka z aidsom, uporabnika drog. Drugo pogosto vprašanje pa analizira strpnost do posameznih dejanj, kot so: homoseksualnost, splav, ločitev, evtanazija, prostitucija.

kar se ohranja na lokalni ravni prek interakcij v skupnosti in družini, s socializacijskim procesom in mehanizmi medsebojne podpore. Pri tem so pomembna omrežja socialne opore in njihove spremembe v času. Ta raven zajema predvsem mikroanalize odnosov med ljudmi in je redkeje predmet nacionalnih in mednacionalnih primerjav. Izjema so primerjave držav glede ravni socialnega kapitala (glej Putnam 1995; Fukuyama 1999; Putnam 2000a; 2000b; Norris 2001). Glavna kazalnika socialnega kapitala sta participacija v različnih zasebnih neprofitnih organizacijah in stopnja generaliziranega zaupanja (za mesto Slovenije v evropskem prostoru glej npr. Adam in Rončević 2004; Iglič 2001; 2004).

Navezanost na kraj/prostor

Gre za zadnji vidik, ki sta ga izpostavila Kearns in Forrest (2000). Kot pravita avtorja, se navezuje predvsem na diskusije v okviru mest in soosesk. Gre za identifikacijo s svojih krajem, ki vpliva na spoštovanje lokalne kulture, norm in vrednot ter je del vzpostavljenih lokalnih vezi. Ta vidik bi lahko na nacionalni ravni navezali na nacionalno identiteto (npr. pomen državnih simbolov in nacionalna zavest). Pri tem se identiteta opazuje skozi občutek pripadnosti različnim "geografskim" skupinam, kot odnos do pojmov, kot so narod, Evropa in nacionalni ponos (kot primer analize identitete tako na nacionalni kot na evropski ravni ter odnosa med različnimi ravnmi identitet glej npr. pri nas Hafner - Fink 2002; 2004; Miheljak 2004).

Kot je razvidno, se posamezni vidiki med seboj prepletajo tako po teoretski opredelitvi kot tudi načinov in metod opazovanja. Seveda pa analiza družbene kohezije Kearnsa in Forresta (2000) ni edina. Podobno je tudi Jenson (1998) opredelila pet razsežnosti družbene kohezije:

1. pripadnost (kot nasprotje izolaciji, nanaša se na skupne vrednote, identiteto in občutek pripadnosti);
2. vključenost (kot nasprotje izključenosti, nanaša se na enakost dostopa do različnih institucij v družbi);
3. participacija (kot nasprotje neparticipaciji);
4. prepoznavanje (kot nasprotje zavračanju, nanaša se na spoštovanje in strpnost v pluralistični družbi);
5. legitimnost (kot nasprotje nelegitimnosti, nanaša se na spoštovanje institucij, ki posredujejo ob morebitnih nesoglasjih v pluralistični družbi).

V nekaterih vidikih se te razsežnosti prekrivajo z zgoraj predstavljenimi. Tako je pripadnost sorodna temu, kar Kearns in Forrest (2000) imenujeta navezanost ter skupne vrednote. Vključenost je sorodna solidarnosti in zmanjševanju razlik v družbi. Participacija je pomemben del opazovanja socialnega kapitala. Prepoznavanje pa je sorodno razsežnosti družbenega reda. Ta je za nas najbolj relevantna, saj obravnava spoštovanje in strpnost v družbi.

4 Primerjalna analiza držav

V tem delu članka bomo v okviru primerjalne analize med izbranimi državami Evropske unije ugotavljali, kako se proučevane države razvrščajo glede na stopnjo nestrpnosti in ali se njihova razvrstitev prekriva z zanje značilnimi sistemi blaginje. Predvidevamo, da imajo države, ki pripadajo sorodnemu sistemu blaginje, tudi podobno stopnjo nestrpnosti med družbenimi skupinami. Podobno sta Rothstein in Stolle (2001) povezala različen sistem blaginje in različno stopnjo zaupanja med ljudmi in v institucije v posameznih državah. Ugotovila sta, da imajo selektivni in konzervativni sistemi ločitveni značaj in da torej države s tema dvema sistemoma delujejo tako, da postavijo skupine eno proti drugi.

4.1 Metodologija

Glede na to, da domnevamo, da imajo blaginjski sistemi vpliv na nestrpnost med skupinami, smo se odločili opazovati družbeno kohezivnost z vidika družbenega reda (Forrest in Kearns 2000). Ta vidik namreč poudarja, da družbeni red temelji na strpnosti med posamezniki in skupinami. Kot najbolj pogosto vprašanje o strpnosti do posameznih skupin se uporablja vprašanje, koga posamezniki ne bi imeli za soseda (to vprašanje namreč najdemo v različnih mednarodnih raziskavah, med drugim tudi v Evropski raziskavi vrednot). S tem vprašanjem se torej meri nestrpnost do priseljencev, Muslimanov, Židov, alkoholikov, Romov, posameznikov s kriminalno preteklostjo, levičarskih ali desničarskih skrajnežev, velikih družin, homoseksualcev, ljudi z aidsom, uporabnikov drog ipd. Gre za nestrpnost do specifičnih, marginalnih skupin v družbi.

V raziskavi, iz katere bomo črpali podatke, navedenega vprašanja sicer ni bilo, so pa zato druga, ki merijo nestrpnost med širšimi, manj specifičnimi družbenimi skupinami, kar je za naš namen celo bolj ustrezno. Podatki, ki jih bomo uporabili, so bili zbrani v okviru Evropske raziskave kakovosti življenja (2003).⁹ Opazovali bomo stopnjo nestrpnosti, ki se pojavlja med štirimi skupinami v družbi, saj so odnosi med njimi pomemben del socialne politike in so tako do določene mere pogojeni tudi z značilnostmi sistema blaginje, ki se je oblikoval v posameznih družbah. In sicer:

- med bogatimi in revnimi,
- med delavci in vodilnimi,
- med moškimi in ženskami,
- med mladimi in starimi.

9. Evropska fundacija za izboljšanje življenjskih in delovnih razmer (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions) in, Wissenschaftszentrum für Sozialforschung, Berlin. Sponzor: Evropska fundacija za izboljšanje življenjskih in delovnih razmer. Distribucija: UK Data Archive, University of Essex, Colchester. V raziskavo je bilo vključenih 28 držav – 25 članic EU ter Bolgarija, Romunija in Turčija. Raziskava se je izvajala v letu 2003. Vzorec je vseboval 26.000 anketirancev, pri čemer je bilo anketirancev po posameznih državah od 600 do 1.000 (več na www.eurofound.europa.eu). Avtorji baze podatkov niso odgovorni za vsebino in analize v članku, odgovornost nosiva avtorici članka.

Vprašanje raziskave se je glasilo: *V vsaki državi se tu in tam pojavi nestrpnost med različnimi družbenimi skupinami. Koliko nestrpnosti je po vašem mnenju v Sloveniji med naslednjimi družbenimi skupinami? Odgovori: (1) veliko nestrpnosti, (2) nekoliko nestrpnosti, (3) ni nestrpnosti, (4) ne vem.*¹⁰

Pri tem se zavedamo, da je mera nepopolna, saj zaznane nestrpnosti niso (nujno) enake dejanski nestrpnosti. Vendar pa je percepcija ljudi enako pomembna, saj slednja vpliva na dejanja ljudi in njihove odnose. Opazovali smo 17 evropskih držav,¹¹ ki so predstavnice različnih sistemov blaginje. In sicer:

1. socialno-demokratski: Finska, Švedska, Danska,
2. katoliški: Italija, Španija, Portugalska,
3. konservativno-korporativistični: Nemčija, Avstrija, Francija, Nizozemska, Belgija,
4. liberalni: Velika Britanija in deloma Irska ter
5. (nekdanji) državno-socialistični: Slovenija, Češka, Madžarska in Poljska.

Na podlagi odgovorov je bil izračunan indeks nestrpnosti. Ta predstavlja seštevek odstotkov anketirancev v posameznih državah, ki zaznavajo veliko napetost med v vprašalniku naštetimi skupinami.

4.2 Rezultati

Če nestrpnost opazujemo po posameznih skupinah, je ta najmanj zaznana med moškimi in ženskami, saj jo v povprečju le 11 % anketiranih zaznava kot močno. Najvišja je v Španiji in Veliki Britaniji, najnižja pa na Danskem, Češkem in v Italiji. Podobno je povprečno zaznavanje visoke nestrpnosti med mladimi in starimi, saj je delež 15%. Najnižji je zopet delež na Danskem in v Italiji, najvišji pa v Franciji in Avstriji. Nasprotno pa v povprečju tretjina zaznava veliko nestrpnosti med bogatimi in revnimi ter delavci in vodilnimi. Razlike med državami pri teh dveh skupinah so tudi precej večje. Tako je nestrpnost med bogatimi in revnimi najbolj zaznana na Madžarskem, Poljskem in v Franciji, najmanj pa na Danskem in Finskem. Nestrpnost med delavci in vodilnimi je najbolj močno zaznana v Franciji, na Poljskem in v Sloveniji, najmanj pa jo zaznavajo anketiranci z Danske, Švedske in Finske (glej tudi Prilogo 1).

Jasne hierarhije držav torej ne najdemo, če te kategorije opazujemo posamezno. Kar je morda na prvi pogled opazno, je to, da v nobeni od kategorij ne najdemo na najvišjih mestih po stopnji nestrpnosti skandinavskih držav. Pri vseh ostalih pa takega vzorca ni. Tako imajo npr. države srednje in vzhodne Evrope večinoma visoko zaznano stopnjo nestrpnosti med bogatimi in revnimi ter delavci in vodilnimi, v nekaterih primerih pa so tudi med nižjimi – npr. po nestrpnosti med moškimi in ženskami (Češka).

10. V angleški različici vprašalnika je bila uporabljena beseda *tensions*, ki bi bila morda bolje prevedena z *napetosti* kot z *nestrpnost*. V članku uporabljamo besedo, ki je bila v slovenskem vprašalniku, pri čemer se zavedamo, da je pri posameznih državah zaradi različnega prevoda lahko prišlo do razlik in s tem do različne označitve stopnje napetosti/nestrpnosti med skupinami.

11. Pri tem smo se omejili le na tiste države, ki jih lahko umestimo v sisteme blaginje, kot jih opredeljujemo v članku.

Tabela 1: Nestrpnost med skupinami (v %).

Država	Bogati/revni	Delavci/vodilni	Moški/ženske	Stari/mladi
Avstrija	29,98	28,95	13,37	22,54
Belgija	34,80	33,47	16,04	21,00
Češka	43,76	35,75	6,78	16,54
Nemčija	36,61	33,71	7,24	12,62
Španija	32,08	36,70	20,19	14,38
Danska	4,14	5,79	6,72	3,21
Finska	20,47	17,24	8,28	8,81
Irska	28,44	26,84	12,09	14,88
Italija	21,21	30,01	7,22	7,94
Nizozemska	24,73	23,01	9,05	18,49
Portugalska	24,40	24,84	10,33	10,70
Švedska	23,66	15,88	10,40	10,33
Velika Britanija	22,60	26,11	16,46	17,89
Francija	47,11	50,99	13,58	24,93
Madžarska	61,38	46,77	11,42	19,10
Poljska	52,44	52,86	8,60	17,01
Slovenija	43,42	48,95	10,37	20,82
<i>Povprečje</i>	<i>32,42</i>	<i>31,64</i>	<i>11,07</i>	<i>15,36</i>

Vir podatkov: Evropska raziskava kakovosti življenja (2003).

Opomba: Deleži prikazujejo odstotek anketirancev, ki zaznavajo veliko nestrpnost.

Deleže smo standardizirali, jih sešteli in nato delili s številom spremenljivk (4).¹² S tem smo oblikovali indeks nestrpnosti,¹³ ki kaže, koliko je v posamezni državi splošno zaznane nestrpnosti (zato višja vrednost indeksa pomeni višjo stopnjo nestrpnosti). Rezultati so podani v tabeli in grafično. Pri tem je seveda mogoče, da je v posamezni državi stopnja nestrpnosti med nekaterimi skupinami velika, po drugi strani pa je v isti državi nestrpnost med drugimi skupinami lahko podpovprečna, kar smo s seštevkom izničili. V ta namen podajamo tudi posamezne rezultate (tabela s standardiziranimi podatki je v Prilogi 1).

12. Na pomembnost standardizacije vprašanj, ko primerjamo razlike med državami, so pri analizi mednarodne baze podatkov Evropska družboslovna raziskava (*European Social Survey*) opozorili Schwartz (2007) ter Newton in Montero (2007). Podobno sta Newton in Montero (2007) uporabila seštevke standardiziranih vrednosti za skupni indeks participacije, prav tako na mednarodnih podatkih tudi Norris in Davis (2007).

13. Korelacije med posameznimi vprašanji so visoke in statistično značilne. Izjema je vprašanje o nestrpnosti med moškimi in ženskami, kjer je povezava z vsemi ostalimi tremi vprašanji sicer pozitivna, vendar ni statistično značilna. Poenotenje v indeks je mogoče, saj je cronbachova alfa zadovoljivo visoka, in sicer 0,79.

Tabela 2: Razporeditev držav glede na indeks nestrpnosti.

Država	Indeks nestrpnosti
Danska	-1,81
Finska	-0,95
Italija	-0,80
Švedska	-0,72
Portugalska	-0,52
Nizozemska	-0,30
Nemčija	-0,25
Irska	-0,12
Češka	0,05
Velika Britanija	0,18
Avstrija	0,36
Španija	0,64
Belgija	0,64
Poljska	0,67
Slovenija	0,72
Madžarska	0,99
Francija	1,21

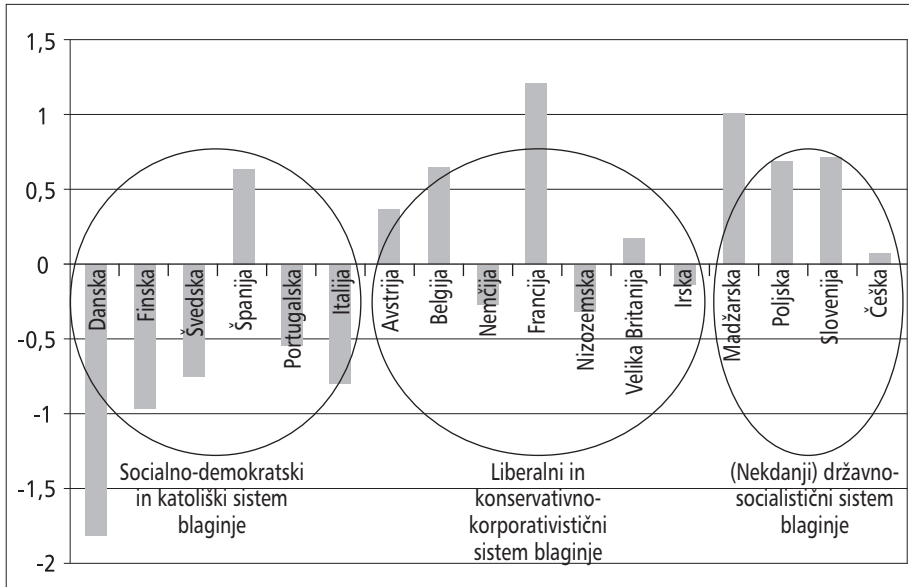
Vir podatkov: Evropska raziskava kakovosti življenja (2003).

Opomba: Višja vrednost indeksa pomeni višjo stopnjo nestrpnosti.

Tri države, ki med vsemi skupinami zaznavajo najmanj nestrpnosti, so Danska, Finska in Švedska. Gre za predstavnice socialno-demokratskega sistema blaginje. Sledita jim dve državi, ki jih avtorji uvrščajo v katoliški, južni model (Italija in Portugalska). V okviru katoliškega sistema blaginje po visoki stopnji nestrpnosti izstopa Španija.¹⁴ V spodnjem delu lestvice se nahajajo predvsem t. i. tranzicijske države, tj. Madžarska, Poljska in Slovenija. Med njimi je tudi Francija, ki ima med zahodnimi državami (in tudi na splošno med vsemi državami) največjo stopnjo nestrpnosti med opazovanimi družbenimi skupinami. Te razlike prikazujemo tudi grafično (Slika 1).

14. Izjeme Španije na tem mestu ne znamo pojasniti.

Slika 1: Razporeditev držav glede na indeks nestrpnosti.

Vir podatkov: Evropska raziskava kakovosti življenja (2003).

Opomba: Višja vrednost indeksa pomeni višjo stopnjo nestrpnosti.

V splošnem rezultati analize sovpadajo z našimi predvidevanji, da imajo države, v katerih je značilnost sistema blaginje ta, da omogoča večjo stopnjo dekomodifikacije družbe, posledično tudi manj nestrpnosti med družbenimi skupinami. Nadalje rezultati analize sovpadajo s predvidevanji v tem, da imajo več nestrpnosti med družbenimi skupinami države, ki pripadajo sistemom blaginje, za katere je značilna nižja stopnja dekomodifikacije (se pravi: posameznikova blaginja je v veliki meri odvisna od njegovega položaja na trgu oz. je trg tisti, na katerem si posamezniki najprej zagotavljajo blaginjo in socialno varnost). Gre za liberalni in konservativno-korporativistični sistem blaginje. To velja za države, kot so Velika Britanija, Avstrija, Belgija, Francija, Nemčija, Irska in Nizozemska.

Zanimivo je, da imajo nekdanje socialistične države, za katere je bila v nekdanjem sistemu blaginje značilna visoka stopnja dekomodifikacije, v splošnem največ zaznane nestrpnosti, z izjemo Češke, ki se po stopnji nestrpnosti uvršča bližje skupini držav konservativno-korporativističnega sistema blaginje. Na eni strani to lahko povežemo s tem, da je za t. i. tranzicijske države značilno, da elementi nekdanjega državno-socialističnega sistema blaginje, v katerem je v zagotavljanju blaginje in socialnega varstva prevladovala država, vse bolj izginjajo, medtem ko v ospredje prihajajo elementi sistemov blaginje, v katerih kot temeljni proizvajalec teh storitev prevladuje trg.

Slovenija v stopnji nestrpnosti v primerjavi z ostalimi t. i. tranzicijskimi državami bistveno ne izstopa in ima primerljivo stopnjo zaznane nestrpnosti glede na drugi dve postsocialistični državi (Poljska, Madžarska), za kateri je značilno, da sta v tranzicijskem obdobju v sistemu blaginje doživeli korenite spremembe, predvsem v prid trga,

ki zavzema vse pomembnejše mesto (Ferge 2001). Dominantnost trga v zagotavljanju socialne in družbene blaginje je bila v teh državah pogosto implementirana na način "šok terapije". Zato so nekoliko presenetljivi podatki o visoki stopnji nestrpnosti za Slovenijo, saj bi glede na to, da so bile tovrstne spremembe v smeri liberalizacije sistema blaginje pri nas do sedaj manj izražene, pričakovali tudi nekoliko manj nestrpnosti kot v ostalih postsocialističnih državah.

5 Sklep

Na podlagi prikazanih podatkov lahko sklenemo, da se pripadnost držav posameznim sistemom blaginje kaže tudi v podobnih družbenih odnosih, natančneje: v nestrpnosti med družbenimi skupinami. Seveda so pri tem tudi izjeme. Velja poudariti, da si nismo zadali naloge pojasniti te odnose z značilnostmi sistema blaginje v določeni družbi, želeli smo le proučiti, kako se države razvrščajo glede na stopnjo nestrpnosti v družbi in ali se stopnja nestrpnosti v njih prekriva z zanje značilnimi sistemi blaginje. Naša poenostavljena analiza je pokazala, da večinoma se.

Pri tem so se kot države z največjo stopnjo nestrpnosti pokazale nekdanje socialistične države. Izrazito visoka stopnja nestrpnosti v večini postsocialističnih držav morda kaže ravno na to, da je bolj kot to, kateri sistem blaginje prevladuje, pomembna stabilnost sistema. Neoblikovani sistemi blaginje oz. večje spremembe v teh sistemih lahko hkrati pomenijo, da nobena od sfer (trg, država ali civilna družba) ne nudi visoke stopnje varnosti oz. se njihova hierarhija spreminja. Morda ravno zaradi stalnih sprememb sistema blaginje posamezniki v družbi nimajo visokega občutka varnosti, kar prinaša povečanje nestrpnosti med različnimi skupinami.

Nadalje lahko nizek občutek varnosti (in posledično visoko stopnjo nestrpnosti) povežemo z umikom države kot dominantne v zagotavljanju socialne varnosti in blaginje, kar je v nekaterih postsocialističnih državah povzročilo "blaginjsko razpoko". To lahko še podkrepimo s tem, da večina državljanov v teh družbah še vedno meni, da je država tista, ki bi morala najprej poskrbeti za socialno varnost in blaginjo svojih državljanov. Kot ugotavljata Rus in Toš (2005), prebivalci postsocialističnih držav pripisujejo državi blaginje bistveno večji pomen kot prebivalci iz drugih držav. Po njunem mnenju razlog ni le zgodovinska inercija, temveč tudi eksistencialna nujnost, saj je posameznik v procesih tranzicije izpostavljen veliko večji negotovosti kot v tradicionalnih kapitalističnih državah (Rus in Toš 2005: 74). V postsocialističnih državah gre tako za "pojmovanje države kot varovalke, ki naj bi preprečila kaotično privatizacijo v nerazvitih tržnih razmerah tranzicijskih družb" (Rus in Toš 2005: 75). Opustitev "vloge varovalke" tako privede do občutka ogroženosti in nizke stopnje varnosti.

Pri tipologiji sistemov blaginje je šlo za idealno-tipske opredelitve, zato taka analiza na makroravni zamegli posebnosti obravnavanih držav. V prihodnje bi bilo zanimivo proučiti posamezne politike znotraj sistemov blaginje, ki uravnavajo odnose med pročevanimi družbenimi skupinami, v povezavi s stopnjo nestrpnosti med njimi.

Prav tako bi bilo treba v analizo vključiti še druge dejavnike, ki lahko vplivajo na stopnjo nestrpnosti v posameznih družbah. Tudi tu velja, da se države združujejo v pred-

vidljive skupine glede na dolgoletne kulturne tradicije in zgodovinsko zapuščino, ki se lahko veže tudi na religiozno osnovo, podobno kot ugotavlja Norris (2001) za socialni kapital. Poleg tega Rothstein in Stolle (2001) poudarjata vlogo političnih institucij in njihovega delovanja. Če so slednje nekoruptivne, zanesljive in jim ljudje zaupajo, se to prenese tudi na širšo družbo v obliki generaliziranega zaupanja. V članku delovanja institucij v okviru različnih blaginjskih sistemov nismo opazovali, lahko pa predvidevamo, da imajo tudi ti pomemben vpliv na raven nestrpnosti. Nadalje Inglehart in Baker (2000) poudarjata, da na vrednotni sistem v posameznih državah (proučevala sta razvoj t. i. postmaterialističnih vrednot) pomembno vpliva gospodarski razvoj (vrednotni sistem bogatih držav se razlikuje od vrednotnih sistemov revnih držav), razvoj iz agrarne v industrijsko družbo, verska tradicija in politični sistem. Za opazovane družbene odnose so gotovo relevantni tudi ti vplivi. Vpliv sistemov blaginje na nestrpnost v družbi bi se tako šele s pomočjo kompleksnejše analize zares pokazal v pravi luči. To pa si lahko zadamo kot izziv v prihodnje.

Viri in literatura

- Abrahamson, P. (1996): Postmodern Welfare, Paper prepared for the 27th ICSW International Conference. Hong Kong.
- Adam, F., in Rončević, B. (2004): Social Capital as a Useful Scientific Methaphor. V N. Genov (ur.): *Advances in Sociological Knowledge*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Berger Schmitt, R., in Noll, H. (2000): Conceptual Framework and Structure of a European System of Social Indicators, EU Reporting Working Paper 9. Mannheim: Centre for Survey Research and Methodology (ZUMA).
- Črnak - Meglič, A. (2000): Vpliv (tipov) države blaginje na obseg in vlogo neprofitno-volonterskega sektorja v sodobnih družbah: Doktorska disertacija. Ljubljana: FDV.
- Deacon, B. (2000): Eastern European Welfare States: The Impact of the Politics of Globalisation. *Journal of European Social Policy*, 10 (2): 146–161.
- Esping - Andersen, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Esping - Andersen, G. (1996): *Welfare States in Transition. National Adaptations in Global Economies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Esping - Andersen, G. (2000): *Social Foundations of Postindustrial Economies*. New York: Oxford Univesity Press.
- Evropska raziskava kakovosti življenja (European Quality of Life Survey) (2003). Evropska fundacija za izboljšanje življenjskih in delovnih razmer (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions) in Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung [computer file]. Colchester, Essex: UK Data Archive [distributor], februar 2006. SN: 5260.
- Evers, A. (1988): Shifts in the Welfare Mix: Introducing a New Approach for the Study of Transformations in Welfare and Social Policy. V A. Evers in H. Wintersberger (ur.): *Shifts in the Welfare Mix: Their Impact on Work, Social Services and Welfare Policies: 7–30*. Dunaj: European Centre for Social Welfare Training and Research.

- Evers, A., in Wintersberger, H. (ur.) (1988): *Shifts in the Welfare Mix: Their Impact on Work, Social Services and Welfare Policies*. Dunaj: European Centre for Social Welfare Training and Research.
- Evers, A., in Laville, J. L. (ur.) (2004): *The Third Sector in Europe*. Cheltenham in Northampton: Edward Elgar.
- Evropska ustava: Predlog (2004): Dostopno prek: http://europa.eu.int/constitution/sl/ptoc2_sl.htm#a3 (11. 10. 2005).
- Ferge, Z. (2001): *Welfare and 'Ill-Fare' Systems in Central-Eastern Europe*. V R. Sykes, B. Palier in P. M. Prior (ur.): *Globalization and European Welfare States: Challenges and Change*. Hampshire in New York: Palgrave.
- Forrest, R., in Kearns, A. (2001): *Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood*. *Urban Studies*, 38 (12).
- Fukuyama, F. (1999): *Social Capital and Civil Society*. The Institute for Public Policy, George Mason University. Dostopno prek: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm#1> (12. 4. 2004).
- Ginsburg, N. (2001): *Globalisation and the Liberal Welfare States*. V R. Sykes, B. Palier in P. M. Prior (ur.): *Globalisation and European Welfare States: 173–193*. Hampshire: Palgrave.
- Hafner - Fink, M. (2002): *Nacionalna identiteta in evropska identiteta: Stališča Slovencev v primerjavi z drugimi Evropejci*. V N. Toš in I. Bernik (ur.): *Demokracija v Sloveniji: Prvo desetletje: 193–215*. Ljubljana: FDV (Dokumenti SJM).
- Hafner - Fink, M. (2004): *Državljanstvo, (nacionalna) identiteta in odnos do tujcev*. V B. Malnar in I. Bernik (ur.): *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči: 55–80*. Ljubljana: FDV (Dokumenti SJM).
- Iglič, H. (2001): *Socialni kapital, socialna omrežja in politično vedenje: empirična študija*. *Družboslovne razprave*, 17 (37–38): 167–190.
- Iglič, H. (2004): *Dejavniki nizke stopnje zaupanja v Sloveniji*. *Družboslovne razprave*, 20 (46/47): 149–175.
- Inglehart, R. (1997): *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R., in Abramson, P. R. (1994): *Economic Security and Value Change*. *The American Political Science Review*, 88 (2): 336–354.
- Inglehart, R., in Abramson, P. R. (1999): *Measuring Postmaterialism*. *The American Political Science Review*, 93 (3): 665–677.
- Inglehart, R., in Baker, W. E. (2000): *Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values*. *American Sociological Review*, 65 (1).
- Jenson, J. (1998): *Mapping Social Cohesion: The State of Canadian Research*. CPRN Study No F/03. Ottawa: Renouf Publishing Co. Ltd.
- Johnson, N. (1990): *Problems of the Mixed Economy of Welfare*. V R. E. Goodin (ur.): *Need and Welfare: 145–164*. London: Sage.
- Kleinman, M. (2002): *A European Welfare State? European Union Social Policy in Context*. Houndmilles, Basingstoke in Hampshire: Palgrave.
- Kolarič, Z., Meglič - Črnak, A., in Svetlik, I. (1995): *Slovenia*. V Z. Kolarič, M. Ružica in I. Svetlik (ur.): *The Profile of the Voluntary Sector in Eastern Central European Countries*. *Družboslovne razprave*, XI (19–20): 77–94.

- Kolarič, Z., Črnak - Meglič, A., in Vojnovič, M. (2002): Zasebne neprofitno-volonterske organizacije v mednarodni perspektivi. Ljubljana: FDV.
- Kolarič, Z. (2005): Slovenski socialni model v primerjalni perspektivi, prispevek na 2. kongresu socialnega dela "tradicije – prelomi – vizije". Portorož.
- Kopač, A. (2004): Aktivacija – obrat v socialni politiki. Ljubljana: FDV (Znanstvena knjižnica).
- Miheljak, V. (2004): Slovenija na presečišču vrednostnih geografij. V B. Malnar in I. Bernik (ur.): S Slovenkami in Slovenci na štiri oči: 81–109. Ljubljana: FDV (Dokumenti SJM).
- Nauenburg, R. (2005): Perceived Quality of Society. Quality of Life in Europe. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Newton, K., in Montero, J. R. (2007): Patterns of Political and Social Participation in Europe. V R. Jowell in dr. (ur.): Measuring Attitudes Cross-Nationally: Lessons from the European Social Survey: 205–237. Los Angeles: Sage Publications.
- Norris, P. (2001): Making Democracies Work: Social Capital and Civic Engagement in 47 Societies, Paper for the EURESCO Conference on Social Capital, University of Exeter: 15–20.
- Norris, P., in Davis, J. (2007): A Continental Divide? Social Capital in the US and Europe. V R. Jowell in dr. (ur.): Measuring Attitudes Cross-Nationally: Lessons from the European Social Survey: 238–264. Los Angeles: Sage Publications.
- Pestoff, V. (1992): Third Sector and Co-Operative Services: An Alternative to Privatisation. *Journal of Consumer Policy*, 15 (1): 21–45.
- Putnam, R. (1995): Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *Political Science and Politics*, 28 (4).
- Putnam, R. (2000a): The Decline of Social Capital: Political Culture as a Condition for Democracy. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (2000b): Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon & Schuster.
- Rothstein, B., in Stolle, D. (2001): Social Capital and Street Level Bureaucracy: An Institutional Theory of Generalized Trust, Paper prepared for "Trust in Government Conference". Princeton: Princeton University,
- Rus, V., in Toš, N. (2005): Vrednote Slovencev in Evropejcev. Ljubljana: FDV (Dokumenti SJM).
- Schwartz, S. H. (2007): Value Orientations: Measurement, Antecedents and Consequences Across Nations. V R. Jowell in dr. (ur.): Measuring Attitudes Cross-Nationally: Lessons from the European Social Survey: 168–205. Los Angeles: Sage Publications.
- Sik, E., in Svetlik, I. (1988): Similarities and Differences. V A. Evers in H. Wintersberger (ur.): Shifts in the Welfare Mix: Their Impact on Work, Social Services and Welfare Policies: 273–280. Dunaj: European Centre for Social Welfare Training and Research.
- Standing, G. (1996): Social Protection in Central and Eastern Europe: A Tale of Slipping Anchors and Torn Safety Nets. V G. Esping - Andersen (ur.): Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies: 225–255. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- Svet Evrope, Social Cohesion Newsletter, 13 (februar 2005). Dostopno prek: http://www.coe.int/T/E/social_cohesion/social_policies/Newsletters/Bulletin_E_13.pdf (3. 5. 2005).
- Svetlik, I. (1988): Yugoslavia: Three Ways of Welfare System Restructuring. V A. Evers in H. Wintersberger (ur.): Shifts in the Welfare Mix: Their Impact on Work, Social Services and Welfare Policies: 331–368. Dunaj: European Centre for Social Welfare Training and Research.

Svetlik, I. (1992): The Voluntary Sector in a Post-Communist Country: The Case of Slovenia. V S. Kuhnle in P. Selle (ur.): Government and Voluntary Organisations: A Relational Perspective: 198–210. Avebury.

Van Deth, J. W. (2001): The Proof of the Pudding: Social Capital, Democracy, and Citizenship, Paper prepared for the EURESCO Conference on Social Capital: Interdisciplinary Perspectives. Exeter.

Vrh v Lizboni (23.–24. 3. 2000). Dostopno prek:

<http://www.csreurope.org/about/default.asp?strRequest = whatwedo&pageid = 420> (19. 6. 2003).

Priloga 1

Tabela 1: Nestrpnost med bogatimi in revnimi (deleži v %).

	Nestrpnost med bogatimi in revnimi			
	Veliko nestrpnosti	Nekoliko nestrpnosti	Ni nestrpnosti	Ne vem
Avstrija (n = 1007)	29,3	58,9	9,5	2,3
Belgija (n = 1001)	33,3	50,1	12,2	4,4
Češka (n = 994)	41,2	43,0	10,1	5,7
Danska (n = 998)	3,9	36,2	54,3	5,6
Finska (n = 996)	20,0	65,9	11,7	2,4
Francija (n = 1033)	45,8	44,5	6,9	2,8
Nemčija (n = 1051)	35,1	49,8	11,0	4,1
Velika Britanija (n = 1009)	21,5	59,4	14,3	4,9
Madžarska (n = 1000)	59,6	33,6	3,9	2,9
Irska (n = 991)	27,3	57,8	11,0	3,8
Italija (n = 1004)	20,2	52,2	22,9	4,7
Nizozemska (n = 1048)	23,7	60,0	12,0	4,3
Poljska (n = 1000)	49,5	38,7	6,2	5,6
Slovenija (n = 602)	42,2	46,2	8,8	2,8
Španija (n = 1004)	30,7	46,8	18,1	4,4
Švedska (n = 1001)	23,4	62,0	13,4	1,2
Portugalska (n = 998)	23,2	54,7	17,3	4,7

Vir podatkov: Evropska raziskava kakovosti življenja (2003).

Tabela 2: Nestrpnost med delavci in vodilnimi (deleži v %).

	Nestrpnost med delavci in vodilnimi			
	Veliko nestrpnosti	Nekoliko nestrpnosti	Ni nestrpnosti	Ne vem
Avstrija (n = 1007)	28,2	61,4	7,9	2,5
Belgija (n = 1001)	31,6	52,9	9,9	5,6
Češka (n = 994)	32,3	49,0	9,1	9,7
Danska (n = 998)	5,4	59,1	28,9	6,6
Finska (n = 996)	16,6	68,2	11,3	3,9
Francija (n = 1033)	49,6	42,5	5,2	2,7
Nemčija (n = 1051)	31,5	53,1	8,8	6,7
Velika Britanija (n = 1009)	24,6	58,2	11,4	5,8
Madžarska (n = 1000)	43,5	42,9	6,6	7,0
Irska (n = 991)	25,1	59,9	8,4	6,7
Italija (n = 1004)	28,9	55,6	11,7	3,8
Nizozemska (n = 1048)	21,7	61,6	11,0	5,7
Poljska (n = 1000)	48,9	38,9	4,7	7,5
Slovenija (n = 602)	46,6	42,1	6,5	4,8
Španija (n = 1004)	34,1	47,5	11,3	7,2
Švedska (n = 1001)	15,5	70,4	11,6	2,5
Portugalska (n = 998)	23,4	51,3	19,5	5,8

Vir podatkov: Evropska raziskava kakovosti življenja (2003).

Tabela 3: Nestrpnosti med moškimi in ženskami (deleži v %).

	Nestrpnost med moškimi in ženskami			
	Veliko nestrpnosti	Nekoliko nestrpnosti	Ni nestrpnosti	Ne vem
Avstrija (n = 1007)	13,1	63,0	22,0	1,9
Belgija (n = 1001)	15,4	52,1	28,3	4,2
Češka (n = 994)	6,3	37,9	48,0	7,9
Danska (n = 998)	6,4	51,6	37,6	4,4
Finska (n = 996)	8,0	56,7	32,2	3,1
Francija (n = 1033)	13,3	54,2	30,4	2,1
Nemčija (n = 1051)	7,1	56,2	34,1	2,6
Velika Britanija (n = 1009)	15,9	53,4	27,1	3,7
Madžarska (n = 1000)	10,8	47,4	36,7	5,0
Irska (n = 991)	11,4	52,7	30,3	5,7

Italija (n = 1004)	6,9	34,0	54,7	4,4
Nizozemska (n = 1048)	8,7	54,2	33,3	3,8
Poljska (n = 1000)	7,9	49,9	34,1	8,0
Slovenija (n = 602)	9,8	52,9	31,9	5,3
Španija (n = 1004)	19,3	48,2	28,2	4,3
Švedska (n = 1001)	10,3	67,6	21,1	1,0
Portugalska (n = 998)	9,7	44,1	40,1	6,0

Vir podatkov: Evropska raziskava kakovosti življenja (2003).

Tabela 4: Nestrpnost med mladimi in starimi (deleži v %).

	Nestrpnost med mladimi in starimi			
	Veliko nestrpnosti	Nekoliko nestrpnosti	Ni nestrpnosti	Ne vem
Avstrija (n = 1007)	22,1	60,5	15,3	2,1
Belgija (n = 1001)	20,5	54,6	22,4	2,6
Češka (n = 994)	15,8	51,8	28,0	4,3
Danska (n = 998)	3,1	38,0	55,7	3,2
Finska (n = 996)	8,6	58,3	31,0	2,1
Francija (n = 1033)	24,4	54,0	19,6	2,0
Nemčija (n = 1051)	12,5	60,7	25,7	1,1
Velika Britanija (n = 1009)	17,3	56,3	23,2	3,2
Madžarska (n = 1000)	18,8	52,4	27,1	1,8
Irska (n = 991)	14,3	49,4	32,6	3,6
Italija (n = 1004)	7,6	33,1	55,0	4,3
Nizozemska (n = 1048)	18,0	57,4	21,9	2,7
Poljska (n = 1000)	16,4	59,6	20,5	3,5
Slovenija (n = 602)	20,3	57,7	19,5	2,5
Španija (n = 1004)	13,7	50,2	31,7	4,4
Švedska (n = 1001)	10,2	59,0	29,4	1,4
Portugalska (n = 998)	10,0	49,1	34,7	6,1

Vir podatkov: Evropska raziskava kakovosti življenja (2003).

Tabela 5: Nestrpnost med skupinami – standardizirane vrednosti.

Država	Bogati/revni	Delavci/vodilni	Moški/ženske	Mladi/stari
Danska	-2,03	-1,99	-1,13	-2,09
Finska	-0,86	-1,11	-0,73	-1,13
Švedska	-0,63	-1,21	-0,17	-0,87
Španija	-0,02	0,39	2,38	-0,17
Portugalska	-0,58	-0,52	-0,19	-0,80
Italija	-0,80	-0,13	-1,00	-1,28
Avstrija	-0,18	-0,21	0,60	1,23
Belgija	0,17	0,14	1,29	0,97
Nemčija	0,30	0,16	-1,00	-0,47
Francija	1,05	1,49	0,65	1,65
Nizozemska	-0,55	-0,66	-0,53	0,54
Velika Britanija	-0,70	-0,42	1,40	0,43
Irska	-0,29	-0,37	0,27	-0,08
Madžarska	2,08	1,16	0,09	0,64
Poljska	1,43	1,63	-0,64	0,28
Slovenija	0,79	1,33	-0,18	0,94
Češka	0,81	0,32	-1,12	0,20

Vir podatkov: Evropska raziskava kakovosti življenja (2003).

Tabela 6: Nestrpnosti med skupinami – poenostavljen prikaz standardiziranih vrednosti.

Država	Bogati/revni	Delavci/vodilni	Moški/ženske	Mladi/stari
Danska	--	--	--	--
Finska	-	--	-	--
Švedska	-	--	-	-
Španija	o	+	++	-
Portugalska	-	-	-	-
Italija	-	o	--	--
Avstrija	o	-	+	+
Belgija	+	o	++	+
Nemčija	+	o	--	-
Francija	++	++	+	++
Nizozemska	-	-	-	+
Velika Britanija	-	-	++	+
Irska	-	-	+	o
Madžarska	++	++	o	+

Poljska	++	++	-	+
Slovenija	+	++	-	+
Češka	+	+	--	+

Vir podatkov: Evropska raziskava kakovosti življenja (2003).

Vrednost oznak: -- = zelo nizka zaznana nestrpnost, - = nizka nestrpnost, o = ne odstopa od povprečja, + = visoka nestrpnost, ++ = zelo visoka nestrpnost

Naslov avtoric:

Maša Filipović

Fakulteta za družbene vede
Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana
e-mail: masa.filipovic@fdv.uni-lj.si

Tatjana Rakar

Fakulteta za družbene vede
Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana
e-mail: tatjana.rakar@fdv.uni-lj.si

Angela Ivančič

Organiziranost izobraževalnega sistema kot dejavnik integracije mladih na trg delovne sile¹

POVZETEK: Novejša komparativna preučevanja vstopov na trg delovne sile in prehodov iz izobraževanja v zaposlitev privzemajo, da so pri razmeščanju na delovna mesta v industrijskih država nedvomno pomembni individualni resursi, vendar prihaja med državami do razlik v izražanju njihovega pomena. Te razlike in podobnosti kažejo na vtikanost prehodov iz izobraževanja v zaposlitev in njihovih izidov na trgu delovne sile v specifične institucionalne kontekste in s tem na potrebo po vključevanju institucionalnih razlag v njihovo preučevanje. Po mnenju avtorjev so značilnosti izobraževalnih sistemov ter povezanost izobrazbenih kvalifikacij in delovnih mest skupaj z zaščito delovne sile in sistemi socialne varnosti najbolj vidni institucionalni dejavniki, ki vplivajo na razlike med državami v povezavah med izobraževanjem in delom in še posebej v vzorcih prehodov iz izobraževanja v zaposlitev. Glede na dosedanja preučevanja se kažejo kot posebej pomembni: obseg priložnosti, ki so na razpolago vzdolž različnih ravni izobraževalnega sistema; relativne prednosti izobraževalnih sistemov, ki zagotavljajo pretežno splošno izobraževanje v primerjavi s tistimi, ki razvijajo poklicno specifične spretnosti; način organiziranosti poklicnega izobraževanja (šolski vs. dualni tip); razvrščanje mladih v zgodnji izobraževalni karieri na različne tire izobraževalnih kurikulumov in različnih šolskih zahtev; ovire pri napredovanju do najvišjih ravni izobraževanja; fleksibilnost izobraževalnih povezav; stopnja standardizacije izobraževalnih programov.

KLJUČNE BESEDE: zaposlovanje, izobraževalni sistem, poklicna kariera, prehod iz izobraževanja v delo, razporejanje na delovna mesta

1 Uvod

Izobraževanje in poklicna struktura ter njuna medsebojna povezanost sta v sodobnih družbah ključna dejavnika mednarodnega konkurenčnega položaja in kvalitete življenja prebivalstva, hkrati tvorita tudi hrbtenico socialne stratifikacije. Družboslovna preuč-

1. Članek je rezultat dela pri projektu *Zaposlovanje mladih v luči organiziranosti izobraževalnega sistema in institucionalne ureditve trga dela*, ki poteka v Ciljnem raziskovalnem programu »Konkurenčnost Slovenije 2007–2013« s sofinanciranjem Agencije Republike Slovenije za raziskovanje in razvoj in Ministrstva za delo družino in socialne zadeve.

vanja se že dolgo ukvarjajo s preverjanjem teoretskega razumevanja ter empiričnega vrednotenja vloge alokacije na poklicne položaje. Z uveljavitvijo primerjalnega preučevanja se raziskovanje intenzivno usmerja tudi na pojasnjevanje razlik med državami na tem področju.

Teorija človeškega kapitala in model doseganja socialnega statusa sta se ukvarjala predvsem s preučevanjem vpliva individualnih potencialov, kot so izobrazba, delovne izkušnje in pripisane značilnosti (spol, starost, rasa) na razporejanje na poklicne položaje. V novejšem obdobju pa se je pozornost raziskovalcev preusmerila na družbene strukture, v katerih prihaja do izidov na trgu delovne sile. Najvidnejša novejša primerjalna preučevanja vstopanja na trg delovne sile in prehodov iz izobraževanja v zaposlitev kažejo, da so v industrijskih državah pri alokaciji na delovna mesta nedvomno pomembni individualni potenciali, vendar se države razlikujejo v načinu njegovega izražanja. Razlike in podobnosti med državami opozarjajo na vtakanost procesov doseganja poklicnih položajev v specifične institucionalne kontekste. Raziskovalci tako poudarjajo potrebo po vključevanju institucionalnih razlag v raziskovalne modele (glej Kerckhoff 2000; Müller in Shavit 1998; Smith in dr. 2001; Allmendinger 1989). Dosedanje ugotovitve potrjujejo, da je pomen individualnih potencialov za izide na trgu delovne sile odvisen od specifičnih institucionalnih ureditev sistema izobraževanja in trga delovne sile ter njihovih povezav (prim. Smith in dr. 2001). Estévez - Abe in dr. (2001) privzemajo, da kvalifikacijsko ravnovesje, tip tržnega gospodarstva in tip socialne države drug drugega dopolnjujejo. Države z visoko ravno socialne varnosti imajo tudi visoko razvit in institucionaliziran sistem poklicnega izobraževanja (npr. Nemčija in Danska), medtem ko je za države z nizko ravno socialne varnosti značilen bolj splošen profil kvalifikacij (npr. ZDA in Irska).

Večina novejših primerjalnih preučevanj pravzaprav temelji na argumentu dihotomije stratifikacijskih sistemov, pri čemer vsak predstavlja specifične povezave med institucionalno strukturo izobraževalnega sistema in stratifikacijo karier na trgu delovne sile (prim. Kerckhoff 1995; Müller in Shavit 1998; Smith in dr. 2001; Kogan in Müller 2003). Eden od tipov je ta, ki ga praviloma srečujemo v Avstriji in Nemčiji ter Švici. Zanj je značilna horizontalna diferenciacija sistema izobraževanja in usposabljanja, ki zagotavlja visoko specializirano, poklicno relevantno začetno izobraževanje, v katero so močno vpeti delodajalci, in podpira vzdrževanje močnih poklicnih trgov delovne sile. Za drugi tip je značilno, da je začetno izobraževanje šolskega značaja, bolj splošno, ločeno od trga delovne sile in manj usmerjeno na poklice, ki naj bi jih mladi opravljali po končanem šolanju. Najdemo ga v Franciji in ZDA. Vsak od omenjenih stratifikacijskih sistemov daje pri zaposlovanju in razporejanju na delovna mesta šolskim spričevalom in diplomam, delovnim izkušnjam ter poklicni mobilnosti različen relativen poudarek. Po mnenju naštetih avtorjev naj pritisk študentov na akademske kariere ne bi bil tako močan v družbenih okoljih z močno instituionaliziranimi sistemi poklicnega izobraževanja, saj jim končano srednješolsko izobraževanje omogoča poklicno usposobljenost, ki jih pripelje do relativno varnega delovnega mesta. V izobraževalnih sistemih, ki dajejo splošno izobrazbo, pa študenti s šibkimi akademskimi nagnjenji nimajo primerljivih priložnosti za izboljšanje svoje vrednosti na trgu delovne sile.

2 Izobraževanje ter modeli usklajevanja ljudi in delovnih mest

Razumevanje vpliva izobraževanja na procese zaposlovanja in razporejanja na delovna mesta predpostavlja teoretične modele, ki na splošno pojasnjujejo, zakaj naj bi izobraževanje vplivalo na izide na trgu delovne sile. Najbolj obetajoči so t. i. modeli usklajevanja ljudi in delovnih mest (*job matching models*). Ti modeli opisujejo izide dvostranske odločitve kot rezultanto součinkovanja struktur priložnosti in preferenc akterjev v procesih usklajevanja (prim. Logan 1996; Granovetter 1981). Do uskladitve med iskalci zaposlitve s specifičnimi izobrazbenimi kvalifikacijami in delovnimi mesti (ki zahtevajo opravljanje določenih del) pride, kadar dajo delodajalci prednost iskalcem, ki ustrezajo zahtevam nekega delovnega mesta pred alternativo neskenlitve pogodbe o zaposlitvi, hkrati pa se zdijo pogoji zaposlitve ustrezni tudi iskalcem in jim dajejo prednost pred alternativo brezposelnosti ali nadaljevanja izobraževanja. Pričakovati je, da ljudje težijo k zaposlitvi, ki obljublja ustrezna povračila za vlaganje v izobraževanje, najsi bo v obliki kvalitete dela, materialnih in/ali nematerialnih nagrad ali kot stopnice v razvoju kariere. Od delodajalcev pa pričakujemo, da bodo zaposlili tiste kandidate, ki jih ocenjujejo kot najbolj produktivne in najcenejše glede na zahteve zaposlitve. Ker skladnosti med spretnostmi, ki se zahtevajo za opravljanje dela, in usposobljenostjo prosilca za zaposlitev ni mogoče ugotoviti na enostaven način, se delodajalci soočajo s problemom ocenjevanja. Pri tem se največkrat naslanjajo na diplome in spričevala iskalcev zaposlitve. Splošni izid take skupne odločitve in alokacijskega procesa se bo odražal v socialni stratifikaciji tranzicijskih procesov, ki bo temeljila na dejavnikih, kot so izobrazba, spol ali socialno in etnično poreklo.

Pri pojasnjevanju vloge izobrazbe v alokacijskih procesih se raziskovalci pogosto naslanjajo na neoklasične modele, kot sta »model filtriranja« in »model signaliziranja« (Arrow 1973; Spence 1974; Stigler 1961). Ti utemeljujejo, da delodajalci pridobivajo in razporejajo delavce na podlagi nepopolnih informacij o njihovi produktivnosti. Dokazila o izobrazbi jim predstavljajo edino oprijemljivo informacijo o usposobljenosti za opravljanje dela. Uporabljajo jih kot filter ali kot signal in so jim pomembna toliko, kolikor nimajo na razpolago drugih primernejših kazalnikov. Tako npr. model »razvrščanja za zaposlitev« (*queing for a job*) (Thurow 1975) temelji na podmeni, da delodajalci razvrščajo zaželenost kandidatov za zaposlitev glede na stroške usposabljanja, potrebnega za opravljanje dela. Spričevala in diplome kažejo na to, kateri kandidati se bodo usposobili ob najnižjih stroških in kateri ob najvišjih, in so podlaga za razvrstitev v vrsto za zaposlitev. Posamezniki so porazdeljeni po priložnostih za zaposlitev glede na njihov relativni položaj v vrsti za zaposlitev. V obdobjih presežka ponudbe delovne sile lahko pride do izpodrivanja slabše izobraženih kandidatov z bolj izobraženimi, kandidati na koncu vrste pa so v nevarnosti, da postanejo brezposelni.

Lahko predpostavljamo, da so v različnih državah splošni mehanizmi, ki pripeljejo do uskladitve med delavcem in delovnim mestom ali serijo zaporednih delovnih mest, v temelju enaki, institucionalni in strukturni pogoji, v katerih pride do odločitev individualnih akterjev, pa se lahko pomembno razlikujejo skozi čas in med državami.

Avtorji privzemajo, da so značilnosti izobraževalnih sistemov, povezanost izobrazbenih kvalifikacij in delovnih mest, zaščita zaposlitve ter sistemi socialne varnosti najbolj vidni institucionalni dejavniki, ki lahko pojasnjujejo razlike med državami v povezavah med izobraževanjem in zaposlitvijo ter še posebej v vzorcih prehodov iz izobraževanja v zaposlitev (Kerckoff 1996; Smith in dr. 2001; Müller in Shavit 1998; Marsden 1997).

3 Značilnosti institucionalne ureditve sistemov izobraževanja in njihov vpliv na dostop do poklicnih položajev

Raziskave, ki intenzivno preučujejo povezanost organiziranosti in institucionalne ureditve izobraževalnih sistemov z dostopom do poklicnih položajev in z naravo prehodov na trg delovne sile (Allmendinger 1989; Kerckhoff 2000; Shavit in Müller 1998; Smith in dr. 2001), ugotavljajo, da so pomembne naslednje razsežnosti:

1. Raven standardizacije izobraževalnega programa oziroma njegovih elementov (kurikulum, sistem preverjanja in certificiranja) ter raven zagotavljanja kakovosti standardov izobraževanja na nacionalni ali regionalni ravni. Standardizacija je pomembna, ker zagotavlja, da dajejo šolska spričevala in certifikati enoznačno informacijo o poklicnih spretnostih, učno-socializacijskih izkušnjah in osebnostnih lastnostih kandidatov za zaposlitev glede na doseženo raven in smer izobrazbe. Delodajalci zato lahko uporabijo spričevala kot neposredni kazalnik določenih znanj, spretnosti ali usposobljenosti na nekem področju ali pa kot približek za bolj splošne spretnosti, npr. socialne spretnosti in motivacijo. Če procesi izobraževanja in usposabljanja niso standardizirani, spričevala in diplome niso ustrezen signal za izobraževalne dosežke posameznika.
2. Diferenciacija izobraževalnega sistema. Poudarjajo se tri vrste diferenciacije: (i) Najprej je tu diferenciacija med izobraževalnimi programi in/ali ustanovami na isti ravni, kjer gre praviloma za ločevanje med akademskimi in poklicnimi potmi (*streaming*). Ta vrsta diferenciacija lahko poteka že v zgodnji fazi (zgodnja diferenciacija v starosti 12–15 let),² največkrat na ravni srednješolskega izobraževanja, pa tudi na terciarni ravni. Poleg stopnje diferenciacije izobraževalnih poti so tu pomembne tudi razmejitve in možnosti prehodov med njimi na isti ravni izobraževanja. Ostre meje obstajajo praviloma tam, kjer so poti in programi umeščeni v različne izobraževalne ustanove, še posebej, če temeljijo tudi na različnih načinih izobraževanja in usposabljanja (šolsko izobraževanje, dualni sistem). Razlike so tudi v stopnji poklicne specifičnosti, ki je značilna za nek program poklicnega izobraževanja. V nekaterih državah (npr. v Nemčiji in na Nizozemskem) se izvajajo izobraževalni programi za precejšnje število poklicev, v drugih pa je poklicno izobraževanje bolj splošno in je poklicne specifičnosti manj (npr. na Švedskem). (ii) Druga pomembna vrsta diferenciacije se kaže v obsegu in načinu formalne diferenciacije ob končanju vsake

2. V nekaterih sistemih se otroci v tej starosti lahko odločijo za t. i. nižjo gimnazijo (*lower secondary education*).

stopnje izobraževanja. Nekateri sistemi imajo razvito zelo diferencirano ocenjevalno strukturo, kjer kandidati dobijo ocene za vsak predmet, medtem ko drugi lahko ločijo le med uspešno in neuspešno zaključenim izobraževalnim programom. Končno spričevalo ali diploma tako lahko v zelo različnem obsegu odraža raven uspešnosti študentov na zaključnih izpiti. V sistemih poklicnega izobraževanja, kjer prihaja do izrazite kurikularne diferenciacije, šolska spričevala in diplome lahko delujejo kot kazalniki specifičnega človeškega kapitala, medtem ko bolj izdelano vrednotenje v akademskem izobraževanju govori o razvitosti splošnega človeškega kapitala (Breen in dr. 1995). (iii) Tretja vrsta diferenciacije zadeva možnosti vertikalnega prehoda. Pomembno je, kakšne so možnosti prehajanja med različnimi izobraževalnimi potmi in smermi ter do katerih vrst nadaljnjega izobraževanja imajo dostop udeleženci različnih izobraževalnih programov. Pogosto obstajajo resne omejitve prehodnosti iz poklicnega izobraževanja v terciarno izobraževanje. V številnih evropskih državah so v zadnjem desetletju izobraževalne reforme usmerjene tudi v olajševanje vertikalne in horizontalne prehodnosti ter v vse večje odpiranje terciarnega izobraževanja za netradicionalne vstopne kvalifikacije.

3. Vpetost delodajalcev v sistem izobraževanja in usposabljanja. To vpetost lahko opazujemo na več ravneh: (i) delodajalci sami zagotavljajo poklicno usposabljanje (Nemčija, Avstrija, Švica); (ii) delodajalci vplivajo na oblikovanje kurikulumov in kvalifikacij (Nizozemska); (iii) delodajalci pridobivajo kader neposredno v šolah oz. izobraževalnih ustanovah (Japonska); (iv) delodajalci imajo malo neposrednega vpliva, vendar so vseeno zelo zainteresirani za izobraževanje (npr. naknadno priznavanje v Franciji).

Vsi ti dejavniki na makroravni oblikujejo odločitve mladih (in njihovih družin) o izbiri izobraževanja, od nje pa sta odvisna položaj ob vstopu na trg delovne sile in kasnejši potek individualnih karier.

Empirična preučevanja izpostavljajo kot posebej pomembne za procese prehajanja iz izobraževanja v zaposlitev in za izide teh procesov: obseg priložnosti, ki jih ponuja porazdelitev vzdolž različnih ravni izobraževalnega sistema (Allmendinger 1989; Smith in dr. 2001); relativne prednosti sistemov, organiziranih z namenom zagotavljanja pretežno splošnega izobraževanja, v primerjavi s sistemi, ki študente opremljajo s poklicnimi spretnostmi (Allmendinger 1989; Kerckhoff 1996; 2000; Shavit in Müller 1998; 2000); oblika organiziranosti poklicnega izobraževanja – šolska ali dualna (Allmendinger 1989; Kerckhoff 1996; Shavit in Müller 1998; 2000; Ryan 2001); raven stratificiranosti izobraževalnih sistemov, oziroma v kolikšnem obsegu se mladi razvrščajo v zgodnji izobraževalni karieri v posamezne izobraževalne tire različnih kurikulumov in različnih šolskih zahtev ter koliko se srečujejo z različnimi priložnostmi in ovirami pri napredovanju do najvišjih klinov izobraževalne lestvice (Allmendinger 1989); raven standardizacije izobraževalne ponudbe (Allmendinger 1989).

4 Institucionalna ureditev izobraževalnih sistemov in izidi na trgu delovne sile

Glede na ugotovitve preučevanj kar nekaj omenjenih razsežnosti, kakor tudi njihove povezave s trgom delovne sile, korelira na nacionalni ravni, kar vodi k nastajanju različnih modelov vključitve na trg delovne sile. Tu bi lahko imela osrednjo vlogo poklicna specifičnost, saj se pričakuje, da ta vpliva na relativno prevladovanje načel organiziranosti trga delovne sile. Pričakovanje temelji na podmeni, da uspešnost izobraževalnih sistemov pri zagotavljanju standardiziranih in specifičnih poklicnih kvalifikacij, ki imajo takojšnjo in jasno vrednost za trg delovne sile, povečuje verjetnost, da bodo potencialni delodajalci uporabljali izobrazbo kot signal v usklajevalnih procesih. Glede na to raziskovalci ločijo med internimi trgi delovne sile in poklicnimi trgi delovne sile (Marsden 1990) ali kvalifikacijskimi in organizacijskimi prostori mobilnosti (Maurice in dr. 1982; Müller in Shavit 1998).

Z vidika segmentacijske teorije trga delovne sile (Doeringer in Piore 1971; Soerensen in Kalleberg 1981) se kot ključna postavljajo vprašanja, kako se producirajo in zagotavljajo produktivne spretnosti, kako so organizirani trgi kvalificirane delovne sile in kako deluje zaposlovanje na bolj kvalificirane poklicne položaje. Marsden (1997) prikazuje razlike med polariziranimi stratifikacijskima sistemoma kot sistemom internih trgov delovne sile nasproti sistemu poklicnih trgov delovne sile. Ključna razlika v njunem delovanju je v institucionalnih pravilih dostopanja do kvalificiranih položajev. Ti so konceptualno jasno opredeljen kot položaji, ki za opravljanje dela zahtevajo specifične poklicne spretnosti. Te spretnosti zagotavlja sistem izobraževanja in usposabljanja, ki na ta način transformira stratifikacijski sistem iz internih trgov v poklicne trge delovne sile.

V sistemu internih trgov delovne sile imajo spričevala in diplome zaradi pomanjkanja poklicne specifikke kvalifikacij skromno usmerjevalno funkcijo pri razporejanju na delovna mesta. Dostop do kvalificiranih položajev bi moral biti zato tesno vezan na izkušnje in merila mobilnosti, saj je posameznikovo potencialno produktivnost mogoče preveriti samo na podlagi njegove zaposlitvene kariere, najbolj zanesljivo na podlagi njene stalnosti. Specifične poklicne spretnosti se praviloma zagotavljajo kot organizacijsko specifične spretnosti, pri čemer gre spet za povezovanje porazdelitve kvalificiranih položajev z delovnimi izkušnjami. To pa zagotavlja, da so kvalificirani položaji dobro zavarovani pred zunanjo konkurenco in pred konkurenco oseb, ki vstopajo na trg delovne sile. Gre torej za zaščiten notranji segment trga delovne sile nasproti zunanjemu sekundarnemu segmentu.

Nasprotno pa poklicni trgi zagotavljajo popolnoma drugačne mehanizme doseganja kvalificiranih zaposlitvenih položajev. Ti položaji so sicer dostopni na zunanjem trgu, vendar le na podlagi ustreznih poklicnih spretnosti. Posamezniki so preurejeni v specifične poklicne podtrge, kjer poteka pridobivanje za kvalificirane položaje. Če obstaja sistem usposabljanja, ki zagotavlja poklicno specifične certificirane spretnosti, dajejo ti certifikati ustrezno podlago za produktivno usklajevanje ljudi in poklicnih položajev. Poklicni trgi delovne sile so izrazito orientirani k eksternim trgom in omogočajo

mobilitnost med delodajalci, seveda pod pogojem, da imajo tisti, ki se želijo zaposliti, zahtevane poklicno specifične spretnosti.

Države, kot so Avstrija, Nemčija, Danska in Nizozemska, se označujejo kot države s poklicnimi trgi delovne sile, položaj Velike Britanije je še predmet razprave, kajti nekateri raziskovalci menijo, da je bližji poklicnim trgom, drugi pa taki uvrstitvi nasprotujejo (prim. Soskice 1993). Kar zadeva južno Evropo, je malo sistematičnih evidenc, ki bi omogočale tako razvrščanje, izjema je le Italija, ki sodi v skupino z internimi trgi delovne sile (Marsden 1990).

Vidnejša novejša primerjalna preučevanja povezav med izobrazbenimi kvalifikacijami in izidi na trgu delovne sile se naslanjajo tudi na teoretični model preučevanja povezav med izobraževalnim sistemom in trgom delovne sile, ki so ga razvili Maurice in dr. (1982). Avtorji na podlagi podrobne analize zaposlovanja in vzorcev mobilnosti v nemških in francoskih podjetjih utemeljujejo, da način, kako se zagotavljajo kvalifikacije v izobraževalnem sistemu, in način, kako se te pozneje uporabljajo pri zaposlovanju, ustvarjata kompleksne sistemsko specifične povezave med kvalifikacijami in delovnimi mesti. Razmere v Nemčiji so opisali kot sistem, ki je oblikovan vzdolž kvalifikacijskega prostora, v Franciji pa kot delovanje organizacijskega prostora. V Nemčiji delodajalci na podlagi poklicnih kvalifikacij organizirajo delovna mesta in nanje razporedijo delavce, medtem ko v Franciji izobraževanje ni tako tesno povezano z zaposlitvijo; poklicno specifične spretnosti se pretežno pridobivajo na delovnem mestu. Ker drugi delodajalci pogosto ne priznavajo organizacijsko specifičnih spretnosti, je v Franciji ohlapnost med izobrazbo in delovnimi mesti znatno večja kot v Nemčiji.

Razlika med organizacijskim in kvalifikacijskim prostorom je tesno povezana tudi z razpravo o dejavnikih, ki govorijo v prid in proti poklicnemu izobraževanju. Kjer je poklicno specifična komponenta poklicnega izobraževanja obsežna, udeleženci pridobijo prenosljive kvalifikacije, ki jih lahko unovčijo le tako, da jih transformirajo v ustrezne poklice na trgu delovne sile. Kadar iskalci zaposlitve razpolagajo s specifičnimi spretnostmi, jih delodajalci najpogosteje zaposlijo za opravljanje specifičnih poklicev, kjer so lahko takoj polno produktivni in jih ni treba vključevati v usposabljanje na delovnem mestu. Nasprotno pa v primeru, ko ima izobrazba malo poklicno specifičnih spretnosti, poklicno izobraževanje praviloma ne vpliva na izide na trgu delovne sile, saj je treba delavce najprej usposabljati na delu, šele potem se lahko produktivno zaposlijo.

V povezavi z delovanjem kvalifikacijskih prostorov in poklicnih trgov delovne sile se privzema, da vrednost spričeval ni zgolj v njihovi redkosti in položaju v hierarhiji spričeval, marveč izhaja iz specifičnih spretnosti, ki jih spričevalo dokazujejo. V sistemih, ki to omogočajo, obstajajo tudi naravne točke izhodov iz izobraževanja, ki ustrezajo specifičnim vstopnim točkam na trgu delovne sile. Zato je pričakovati, da je v državah s kvalifikacijskimi prostori manjši pritisk na pridobivanje vedno višjih ravni izobrazbe. Povedano drugače, v nasprotju s kvalifikacijskimi prostori naj bi organizacijski prostori producirali pretirano ponudbo mladih s srednješolsko in terciarno izobrazbo ter tako zniževali vrednost spričeval in diplom na trgu delovne sile (Shavit in Müller 2000). Seveda to ni povezano samo s številom konkurentov z enakimi ali podobnimi kvalifikacijami, delodajalci lahko prilagodijo svoje zahteve po kvalifikacijah obsegu ponudbe na trgu.

V primerjalni študiji o institucionalni vtkanosti prehodov iz izobraževanja v zaposlitev, izvedeni v 13 državah,³ sta Shavit in Müller (1998) prišla do ugotovitve, da so izidi procesov izobraževanja in izidi na trgu delovne sile ter njihov vpliv na zaposlitvene priložnosti delovne sile v resnici sistematično pogojeni z ustreznim institucionalnim kontekstom in se med državami razlikujejo. Po njenih ugotovitvah se najbolj vidne razlike med državami kažejo v naslednjem:

- magnituda učinkov izobrazbenih kvalifikacij na izide na trgu delovne sile se zelo razlikuje: v Nemčiji, na Nizozemskem in v Švici je celoten učinek dvakrat tolikšen kot v Veliki Britaniji, na Japonskem ali v ZDA;
- razlike med državami v vplivu na vstopni položaj na trgu delovne sile so še bolj izrazite; npr. v Nemčiji, Italiji in Švici imajo mladi z univerzitetno diplomo 2000-krat večjo možnost vstopa na storitveni trg delovne sile kot osebe z nizkimi kvalifikacij;
- v nekaterih državah poklicno izobraževanje povečuje možnosti dostopa do kvalificiranega dela; za Nemčijo, Avstrijo, Izrael in Švico je ta verjetnost 10- do 30-krat večja pri osebah s poklicno izobrazbo v primerjavi z osebami s splošno izobrazbo (na sekundarni ravni), nasprotno pa je v Veliki Britaniji, na Švedskem in Irskem verjetnost le 2- do 4-krat večja;
- institucionalne spremenljivke imajo pomembne učinke v vseh analizah, izjema je ugotovitev, da učinki standardizacije izobraževalnega sistema izginejo, če kontroliramo bodisi stratifikacijo ali poklicno specifičnost;⁴
- v državah s slabše razvitimi institucijami specifičnega poklicnega izobraževanja so poklicne kvalifikacije slabše vrednotene, prav tako ni alternative, ki bi omogočala večji dostop do kvalificiranih položajev v primerjavi z nekvalificiranimi položaji modrih ovratnikov;
- v državah brez razvitih institucij specifičnega poklicnega izobraževanja se kvalificirani poklicni položaji mnogo manj razlikujejo glede na doseženo izobrazbo v primerjavi z državami z močno izraženo poklicno komponento izobraževalnega sistema;
- čim višji je delež populacije z visokošolsko izobrazbo v posamezni državi, tem šibkejši je učinek kvalifikacij na poklicni prestiž, na verjetnost vstopa v storitvene poklice ter učinek poklicnega izobraževanja na dostop do kvalificiranih položajev;
- stratifikacija izobraževalnega sistema in poklicna specifičnost v preučevanih državah visoko korelirata.

5 Stratifikacijski sistemi in vstop na trg delovne sile

Institucionalna hipoteza ima v različnih stratifikacijskih sistemih pomembne posledice tudi za vstop na trg delovne sile. Če usklajevanje med ljudmi in delovnimi mesti do določene mere temelji na spretnostih ali izkušnjah, bi se morali izidi alokacijskega

3. Zajete so bile: Avstrija, Francija, Irska, Italija, Izrael, Japonska, Nemčija, Nizozemska, Švedska, Švica, Tajvan, Velika Britanija in ZDA (Müller in Shavit 1998: 12).

4. Pri storitvenem sektorju je učinek celo negativen.

procesa tistih s pomanjkljivimi kvalifikacijami oz. izkušnjami bistveno razlikovati med sistemi. Tako npr. poklicni trgi dela omogočajo strukturirano integracijo na trg delovne sile na način, ki zagotavlja, da izobrazba dosledno usmerja na položaje, ki omogočajo takojšno dobro skladnost z individualnimi kvalifikacijami. Nasprotno pa je vstop na trg delovne sile v sistemih internih trgov mnogo manj strukturiran z izobrazbo, manj urejen, bolj kontingenčen in bolj podvržen ravnanju posameznih podjetij. Lahko bi govorili tudi o postopni integraciji na trg delovne sile. Do usklajenosti med spretnostmi in delovnimi mesti prihaja predvsem prek delovnih izkušenj in poklicnega napredovanja, in ne prek začetnih spretnosti ob vstopu na trg delovne sile (Marsden in Ryan 1995; Kerckhoff 1995). Če sledimo Garonni in Ryanu (1989), ki imenujeta ta proces tudi »regulirana integracija nasproti selektivnemu izključevanju«, lahko strukturne razlike opredelimo kot:

1. Učinek izključevanja – glede na značilnosti internih trgov gre za močno tendenco izključevanja ljudi, ki vstopajo na trg delovne sile. Pri poklicnih trgih dela poteka izključevanje predvsem skozi pomanjkanje zahtevanih poklicnih spretnosti, in ne pomanjkanje poklicnih izkušenj.
2. Učinek dosežka – na internih trgih je začetna uskladitev delavcev in delovnih mest slabša, vendar se z delovnimi izkušnjami povečuje, poklicni trgi pa omogočajo stalno usklajenost poklicnih spretnosti in poklicnih položajev. Glede na to lahko pričakujemo, da je obseg katerekoli vrste mobilnosti kot ukrepa za prilagajanje večji na internih trgih kakor na poklicnih trgih (Le Grand in Tåhlin 1998).

Rezultati obsežne primerjalne študije v starih članicah Evropske unije, ki se je osredotočala na institucionalno ureditev izobraževalnih sistemov in na njihove povezave s trgi delovne sile ter na njihove učinke na prehode iz izobraževanja v zaposlitev in na kvaliteto zgodnjih zaposlitvenih karier (Smith in dr. 2001), v veliki meri potrjujejo teoretske predpostavke in ugotovitve prejšnjih preučevanj. Opozarjajo na naslednje:

- Podatki o brezposelnosti populacije z doseženo izobrazbo na ravni ISCED 3 (popolna srednješolska izobrazba) kažejo, da prihaja do vidnih razlik med državami s potencialnimi poklicnimi trgi in drugimi državami. V Avstriji, Nemčiji, na Danskem in na Nizozemskem je ta skupina soočena z znatno manjšim tveganjem brezposelnosti kot v drugih evropskih državah. Razlike med državami so največje v prvih letih po vstopu na trg delovne sile, potem pa se zmanjšajo, kar je razumljivo, saj je v večini evropskih držav brezposelnost skoncentrirana pri tistih, ki vstopajo na trg delovne sile, z leti na trgu delovne sile pa se to tveganje zmanjšuje.
- V vseh severnoevropskih državah so začetne zaposlitve mnogo manj stabilne od kasnejših. V začetnem obdobju kariere v letu dni zamenjata zaposlitev ali zaposlitveni status približno 2/3 mladih, v prvih 10 letih pa se ta delež zniža na 20–30 %. Po podatkih so v državah s poklicnimi trgi bolj značilni prehodi med zaposlitvami kakor med zaposlitvami in brezposelnostjo ter državnimi socialnimi programi (glej Gangl 2001).
- Poleg nestalnosti začetne zaposlitve, ki se kaže v obliki prehodov med delovnimi mesti in tveganjem brezposelnosti, je pomembna tudi narava začetne zaposlitve. V primerjavi z izkušenimi zaposlenimi v skoraj vseh opazovanih državah med 50 %

in 60 % oseb, ki vstopajo na trg delovne sile, zaseda manj kvalificirane položaje. V obdobju 10 let se ta delež zmanjša na okrog 20 %. Zmanjšanje je najbolj izrazito v prvih letih kariere, kar kaže na to, da se poklicni položaj najpogosteje izboljša prav v tem obdobju. Avstrija in Nemčija odstopata v tem, da delovne izkušnje ne kažejo vpliva na verjetnost slabše kvalificiranih zaposlitev ali pa je ta vpliv šibek (Gangl 2001).

- Rezultati razvrščanja držav v skupine po kazalnikih, kot so mobilnost, manj kvalificirane zaposlitve, brezposelnost in poklicni status, podpirajo trditve institucionalistov o pomenu nacionalnih institucionalnih ureditev. Analiza je identificirala naslednje skupine držav: (i) južnoevropsko (Italija, Grčija, Portugalska), (ii) severozahodnoevropsko (Belgija, Francija, Irska, Velika Britanija, pa tudi Španija) in (iii) skupino, v kateri so Avstrija, Danska, Nemčija in Nizozemska. Očitno je, da se države z izrazito poklicno usmerjenimi izobraževalnimi sistemi jasno ločijo od drugih. Južnoevropsko skupino ločijo od ostalih evropskih držav trije glavni dejavniki:
 - nizka stopnja mobilnosti v času zgodnje kariere,
 - šibek vpliv kvalifikacij na izključenost iz trga delovne sile,
 - močan vpliv kvalifikacij na dosežen poklicni status.

Severnoevropski skupini pa se ločita po naslednjih značilnostih:

- šibek vpliv delovnih izkušenj na brezposelnost,
- manjša tendenca k nizko kvalificiranim zaposlitvam in k eksternemu zaposlovanju,
- šibek vpliv delovnih izkušenj na disperzijo doseženih položajev,
- močnejši vpliv kvalifikacij na pojavnost brezposelnosti,
- šibek vpliv delovnih izkušenj na pojavnost nizko kvalificiranih zaposlitev v skupini držav s poklicno orientiranim izobraževalnim sistemom.

Skupina držav s poklicnimi trgi delovne sile se od skupine z internimi trgi loči po tem, da brezposelnost ni primarna pri tistih, ki vstopajo na trg delovne sile (ampak pri najmanj kvalificiranih), ter po močni nagnjenosti k zaposlovanju na kvalificirana dela z zunanjega trga delovne sile.

Brauns, Gangl in Scherer (2001) so primerjali brezposelnost ob vstopu na trg delovne sile v Franciji, (Zahodni) Nemčiji in Veliki Britaniji v obdobju od sredine 80. let do sredine 90. let 20. stoletja. Ugotavili so, da je bil problem mladinske brezposelnosti znatno večji v Franciji in Veliki Britaniji kakor v Nemčiji, kjer je prehod mladih na trg delovne sile potekal mnogo bolj gladko. Vendar pri tem ne gre samo za vprašanje stopnje brezposelnosti, ki je med državami različna, marveč tudi za vprašanje resnosti izključenosti iz trga delovne sile, s katero se mladi srečujejo na prehodu iz šolanja v zaposlitev. V vseh treh državah postane znaten del brezposelnih z delovnimi izkušnjami brezposeln po začetni vključitvi v delo prav zaradi nestabilnosti prvih zaposlitev. Za zgodnje kariere sta namreč pomembna prva zaposlitev in nestabilnost začetne zaposlitve. Za Nemčijo je značilno, da pride do vstopa na trg delovne sile dokaj hitro po začetnem izobraževanju in usposabljanju. Nasprotno pa je uspeh v drugih dveh državah precej bolj povezan s časom iskanja zaposlitve. Po enem ali dveh letih na trgu delovne sile mladi

v Franciji in veliki Britaniji lahko še vedno iščejo prvo zaposlitev, v Nemčiji pa eno leto po končanem šolanju obstaja zanje enaka verjetnost, da bodo našli prvo zaposlitev, kot za starejše iskalce zaposlitve. Proces integracije na trg delovne sile je v Franciji in Veliki Britaniji torej veliko bolj postopen, pa tudi manj strukturiran in polariziran glede na izobrazbene dosežke.

Po ugotovitvah avtorjev se med tremi opazovanimi državami kažejo podobnosti pri tveganju brezposelnosti predvsem v:

- pojavnosti zelo visoke stopnje brezposelnosti med mladimi, ki vstopajo na trg delovne sile z najslabšimi kvalifikacijami,
- občutno nižji stopnji brezposelnosti pri mladih s terciarno izobrazbo,
- relativnih prednostih, ki jih daje terciarna izobrazba v različnih sistemih izobraževanja in usposabljanja,
- obratni – čeprav ne nujno linearni – povezanosti med ravno splošne izobrazbe in tveganjem brezposelnosti,
- vlogi splošne izobrazbe v primerjavi s poklicno izobrazbo na različnih ravneh sekundarnega izobraževanja.

Glede izobrazbene stratifikacije brezposelnosti je treba opozoriti na pomembne razlike med opazovanimi državami. V Veliki Britaniji je opaziti skoraj linearno povezanost med izobrazbenimi kvalifikacijami in stopnjo tveganja brezposelnosti. Ta vzorec je bistveno drugačen od vzorcev za Nemčijo in Francijo. Za Francijo podatki govorijo o trinivojski stratifikaciji glede na izobrazbene ravni: visoko tveganje pri osebah brez kvalifikacij, srednje močno relativno tveganje pri tistih, ki končujejo srednješolsko izobraževanje, in najnižje tveganje pri terciarni izobrazbi. Za Nemčijo se zdi, da je tveganje brezposelnosti polarizirano med osebami s splošno srednjo izobrazbo in osebami s poklicno kvalifikacijo ter akademsko izobrazbo. Pri zadnji skupini je tveganje dokaj majhno, medtem ko je pri prvi dokaj visoko. Tveganje brezposelnosti torej ni stratificirano po ravneh izobrazbe, pač pa po tem, ali gre za poklicno usposabljanje ali za splošno srednješolsko izobraževanje. Udeleženci poklicnega izobraževanja na sekundarni ravni so v podobnem položaju kot udeleženci terciarnega izobraževanja. V Veliki Britaniji so ti vzorci relativno stabilni skozi čas, za Nemčijo in Francijo pa so opazni nasprotni trendi. Medtem ko se je izobrazbena stratifikacija mladinske brezposelnosti v Franciji zmanjšala, se za Nemčijo kaže njeno zaostrovanje. Najbolj pomembne so spremembe v srednješolskem izobraževanju in terciarni izobrazbi. Medtem ko so se v Franciji relativni donosi spričeval srednješolskega izobraževanja in diplom terciarnega izobraževanja zmanjšali, so se v Nemčiji povečali.

Podatki torej govorijo o različnih trendih v izobrazbeni stratifikaciji brezposelnosti: nakazujejo naraščajočo polarizacijo v Nemčiji, stabilnost v Veliki Britaniji in znatno izravnavo konkurenčnih prednosti za višje stopnje izobrazbe v Franciji.

Tudi pri ocenjevanju učinkov izobrazbe v drugem koraku zaposlitvene kariere rezultati potrjujejo že omenjene ugotovitve (Brauns, Gangl in Scherer, 2001). Spet se nakazujeta dva glavna vzorca izobrazbene stratifikacije tveganja brezposelnosti. Raziskovalci opozarjajo tudi na dodatne majhne razlike med Francijo in Veliko Britanijo,

in sicer na obrnjeno, skoraj linearno povezanost med ravnmi kvalifikacij in brezposelnostjo. Pri tem pa francoski vzorec odraža bolj trislojno razliko: med posamezniki, ki so končali samo obvezno izobraževanje, posamezniki s srednješolskimi kvalifikacijami in posebej privilegiranimi s terciarno izobrazbo. V Nemčiji po teh ugotovitvah izobrazbene razlike, z izjemo najmanj kvalificiranih, skorajda ne obstajajo. Ugotovitve za Francijo in Veliko Britanijo govorijo o tem, da je celotna izobrazbena stratifikacija posledica ponavljanja prednosti oz. pomanjkljivosti pri dostopu do zaposlitve in stabilnosti zaposlitve v zgodnji karieri. Izobrazbeni učinki se nadaljujejo tudi v kasnejšem obdobju tako, da boljše kvalifikacije ohranijo relativno prednost.

6 Sklep

Kaže, da ugotovitve dosedanjih primerjalnih preučevanj podpirajo hipotezo, po kateri razlike v organiziranosti izobraževalnih sistemov in njihove povezave s trgi delovne sile pomembno vplivajo na prehode iz izobraževanja v zaposlitev ter na kasnejše izide na trgu delovne sile. Večina analitikov deli evropske sisteme izobraževanja in usposabljanja na tiste, ki zagotavljajo splošno šolsko izobraževanje, ter tiste, ki poudarjajo specifično poklicno usposabljanje, ki se tipično izvaja v obliki vajeništva. V povezavi s prehodi iz izobraževanja v zaposlitev in izidi na trgu dela je v raziskavah veliko pozornosti namenjene prav tej vrsti diferenciacije. V prvem primeru poteka integracija na trg delovne sile prek poklicnih trgov in je mnogo hitrejša in učinkovitejša, v drugem primeru pa prek organizacijskih trgov in traja dalj časa, saj se usposobljenost pridobiva z delovnimi izkušnjami. Po ugotovitvah sekundarna poklicna izobrazba zagotavlja vrsto prednosti v primerjavi s splošno izobrazbo, še posebej, če vsebuje poklicno specifične spretnosti. Poleg hitrejšega vstopa v zaposlitev se te kažejo tudi v manjšem tveganju brezposelnosti, večji stabilnosti delovnih mest in boljših pogojih za poklicno mobilnost. Poklicno orientirani izobraževalni sistemi naj bi zagotavljali tudi naravne točke izhodov iz izobraževanja, ki se povezujejo s točkami vstopa na trg delovne sile, kar naj bi zmanjševalo pritisk mladih na terciarno izobraževanje. Kljub temu vse ugotovitve potrjujejo, da boljša izobrazba, ne glede na razlike v izobraževalnih sistemih, ustvarja relativno prednost, ki se ohranja tudi v kasnejšem obdobju. Lahko bi sklenili, da delodajalci očitno nagrajujejo obe razsežnosti izobrazbenih dosežkov: dosežene hierarhične ravni in poklicno specifičnost. Kaj od obojega prevladuje ob vstopu na trg delovne sile, pa je odvisno od načina produkcije kvalifikacij v izobraževalnem sistemu ter njegovih povezav s sistemom zaposlovanja.

Literatura

- Allmendinger, Jutta (1989): Educational Systems and Labour Market Outcomes. *European Sociological Review*, 5 (3): 231–250.
- Arrow, Kenneth J. (1973): Higher Education as a Filter. *Journal of Public Economics*, 2.
- Bills, David, B. (1988): Educational Credentials and Promotion: Does Schooling Do More than Get You in the Door? *Sociology of Education*, 61 (1): 52–60.

- Brauns, Hildegard, Gangl, Marcus, in Scherer, Stefani (2001): Education and Employment: Patterns of Labour Market Entry in France, the UK and West Germany, Working Paper. Mannheim: Mannheim's Centre for European Social Studies, University of Mannheim.
- Breen, Richard, in dr, (1995): Returns to Education: Taking Account of Employers. Perceptions and Use of Educational Credentials. *European Sociological Review*, 11 (1).
- Doeringer, Peter B., in Piore, Michael J. (1971): *Internal Labour Markets and Manpower Analysis*. Lexington, Massachusetts: Heath.
- Estevez - Abe, Margarita, Iversen, Torben, in Soskice, David (2001): Social Protection and the Formation of Skills: A Reinterpretation of the Welfare State. V P. Hall in D. Soskice (ur.): *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*: 145–188. London: Oxford University Press.
- Gangl, Markus (2001): European Perspectives on Labour Market Entry: A Dichotomy of Occupationalized versus Non-occupationalized Systems? *European Societies*, 3: 471–494.
- Gangl, Markus (2000): Education and Labour Market Entry across Europe: The Impact of Institutional Arrangements in Training Systems and Labour Markets, Working Paper No. 24. Mannheim: Mannheim Centre for European Social Research, University of Mannheim.
- Garonna, Paolo, in Ryan, Paul (1989): Le travail des jeunes, les relations professionnelles et les politique sociales dans les économies avancées. *Formation Emploi*, 25.
- Garonna, Paolo, in Ryan, Paul (1991): The Regulation and Deregulation of Youth Economic Activity. V P. Ryan in dr. (ur.): *The Problem of Youth: The Regulation of Youth Employment and Training in Advanced Economies*: 35–81. Houndmills: Macmillan.
- Hannan, Damian F., David, Raffe, in Emer, Smith (1997): Cross-National Research on School to Work Transition: An Analytical Framework. V P. Werquin in dr. (ur.): *Youth Transition in Europe: Theories and Evidence*. Marseille: CEREQ: 409–442.
- Kerckhoff, Alan C. (1996): Building Conceptual and Empirical Bridges between Studies of Educational and Labour Force Careers. V A. Kerckhoff in C. Alan (ur.): *Generating Social Stratification: Towards a New Research Agenda*: 37–56. Boulder: Westview Press.
- Kerckhoff, Alan C. (2000): Transition from School to Work in Comparative Perspective. V M. T. Hallinan (ur.): *Handbook of the Sociology of Education*: 543–574. New York, Boston: Kluwer Academic, Plenum Publishers.
- Kerckhoff, Alan C. (1995): Institutional Arrangements and Stratification Processes in Industrial Societies. *Annual Review for Sociology*, 15: 323–347.
- Kogan, Irena, in Müller, Walter (ur.) (2003): School-to-Work Transitions in Europe: Analyses of the EU LFS 2000 Ad Hoc Module. Mannheim: Mannheim Centre for European Social Studies, University of Mannheim.
- Le Grand, Carl, in Tåhlin, Michael (1998): Job Mobility and Earnings Growth. SOFI Meddelanden 8/98 Stockholm: Institute för Social Forskning.
- Logan, John A. (1996): Opportunity and Choice in Socially Structured Labour Markets. *American Journal of Sociology*, 101: 114–160.
- Marsden, David (1997): Approaches of Economists to the Relationship between Training and Work. V A. Jobert in dr. (ur.): *Education and Work in Great Britain, Germany and Italy*: 192–207. London: Routledge.
- Marsden, David (1990): Institutions and Labour Mobility: Occupational and Internal Labour Markets in Britain, France, Italy and West Germany. V B. Renato, C. Dell'Aringa (ur.): *Labour Relations and Economic Performance*: 414–438. Houndmills: MacMillan.

- Marsden, David, in Paul, Ryan (1995): Work, labour markets and vocational preparation: Anglo-German comparisons of training and intermediate skills. V B. Leslie in A. Green (ur.): Youth, Education and Work: 67–79. London: Kogan Page.
- Maurice, Marc, Sellier, François, in Silvestre, Jan-Jacques (1982): Politique D'éducation et Organisation Industrielle en France et en Allemagne: Essai D'analyse Sociétal. Paris: Presses Universitaires de France.
- Müller, Walter, in Shavit, Yosi (1998): The Institutional Embeddedness of the Stratification Process: A Comparative Study of Qualifications und Occupations in Thirteen Countries. V Y. Shavit in W. Müller (ur.): From School to Work: A Comparative Study of Educational Qualifications and Occupational Destinations: 1–48. Oxford: Clarendon Press.
- OECD (2000): Transition from Initial Education to Working Life: Making Transitions Work. Paris: Organisation for Economic Development.
- Ryan, Paul (2001): The School-to-Work Transition: A Cross-National Perspective. *Journal of Economic Literature*, 39 (1): 34–92.
- Shavit, Yoshi, in Müller, Walter (ur.) (1998): From School to Work: A Comparative Study of Educational Qualifications and Occupational Destinations. Oxford: Clarendon Press.
- Shavit, Yoshi, in Müller, Walter (2000): Vocational Secondary Education, Where Diversion and where Safety Net? *European Societies* 2: 29–50.
- Scherer, Stefani (1999): Early Career Patterns: A Comparison of Great Britain and West Germany, *Delovni zvezek št. 7*. Mannheim: Mannheim Institute for Social Studies, University of Mannheim.
- Smith, Emer, in dr. (2001): Transition from Education to Work in Europe (CATEWE): Final Report, DGXII: Targeted Socio-Economic Research, Area II: Research on Education and Training (II. 3 Education, Training and Economic Development. Dublin: ESRI (Economic and Social Research Institute). Dostopno prek: http://www.mzes.uni-mannheim.de/projekte/catewe/publ/publ_e.html (15. 7. 2007).
- Spence, Michael A. (1974): Market Signalling: Informational Transfer in Hiring and Related Screening Process. Cambridge: Harvard University Press.
- Sørensen, Age B., in Kalleberg, Arne (1981): An Outline of a Theory of the Matching of Persons to Jobs. V I. Berg (ur.): *Sociological Perspectives on Labour Markets*: 56–76. New York: Academic.
- Soskice, David (1993): Social Skills from Mass Higher Education: Rethinking the Company-Based Initial Training Paradigm. *Oxford Review of Economic Policy* 9: 101–113.
- Stigler, George J. (1961): Information in the Labour Market. *Journal of Political Economy*, 70 (5): 94–105.
- Thurow, Lester (1975): *Generating Inequality*. New York: Basic Books.

Naslov Avtorice:

Angela Ivančič

Andragoški center Slovenije

Šmartinska 134a, 1000 Ljubljana

e-mail: aivancic@acs.si

Matjaž Uršič

Arhitekture bolečine – izkustvo bolečine in uveljavljanje telesu neprilagojenih družbenoprostorskih estetskih praks

POVZETEK: Članek se ukvarja z načini in procesi vključevanja posameznikovih vsakdanjih telesnih življenjskih potreb v različne modele družbenoprostorskih estetskih praks. Zlasti s primeri iz arhitekture in urbanizma so prikazane razsežnosti telesnodisciplinarnih procesov, ki se odražajo v ideji: »Če telo ne ustreza zahtevam arhitekturnega dizajna, toliko slabše za telo.« Problem t. i. neživljenjske arhitekture se odraža v neprimernih bivanjskih pogojih, kjer pomeni uvajanje določenih estetskih zakonitosti v prostor izreden fizični in psihični napor za njene stanovalce. V takih prostorih prihaja do ekstremnih, nevsakdanjih življenjskih situacij, ki nujno zahtevajo telesno prilagajanje posameznika oz. sprožajo prisilne psihofizične spremembe, ki se odražajo v izkustvu bolečine. V prispevku so med drugim prikazani načini odpora posameznikov oz. stanovalcev proti standardizaciji bivanjskih izkušenj, ki jih zahtevajo telesno dekontekstualizirane prostorskoestetske prakse. Najbolj značilen primer odpora proti enodimenzionalnim prostorskoestetskim praksam je individualizacija oz. personalizacija neživljenjske arhitekture oz. spreminjanje in predrugačenje bivalnega okolja, pa čeprav za ceno rušenja edinstvenih estetskih načel in zakonitosti.

KLJUČNE BESEDE: nevrastenija, Charles-Edouard Jeanneret-Gris (Le Corbusier), dekontekstualizirani urbanizem, dekontekstualizirana arhitektura, individualizacija bivalnega okolja

1 Uvod – »hiša kot stroj za prebivanje«

Charles-Edouard Jeanneret (v nadaljevanju Le Corbusier), eden najvidnejših predstavnikov ter utemeljiteljev modernizma in avantgardne arhitekture, je bil med drugim tudi goreč zagovornik uvajanja tehnokratskih, pogosto hierarhičnih principov in oblik prostorske ureditve. S poudarjanjem pomena inženirske estetike, ki naj bi temeljila na ideji čistega, »destilirane« dizajna, naj bi se približevali »resničnemu normalnemu modelu« (Sullivan 1947) arhitekture, za katero so značilni univerzalni principi človeškega bivanja in vedenja. Iskanje resničnega normalnega modela v modernistični arhitekturi je izhajalo iz Vitruvijevih podob klasične arhitekture, za katero je značilno poudarjanje reda, harmonije in skladnosti v prostoru. Vitruvij (2006: 72–75) kot osnovno merilo za

določanje skladnosti v prostoru postavi »enotno človeško telo«, ki je brez spola, razreda ali kulture.¹ Pri tem gre za izrazito pomanjkljivo, mehanicistično določanje značilnosti telesa, ki upošteva zgolj simetrično, iztegnjeno, moško, zdravo, fizično usposobljeno telo in ne vključuje odstopanj od »normalnosti« oz. teles invalidov, žensk, otrok, fizično šibkejših itd.

Podobno Gray (v Nevins 1981: 71) opisuje, da so bile modernistične »avantgarde prepojene z mehanicistično estetiko«, s čimer so poudarjale univerzalne značilnosti človeškega telesa in zaničale obstoj konteksta oz. kontekstualnih telesnih razlik, ki krojijo vsakdanje življenje posameznikov. S tega vidika je avantgardni modernizem vplival na nastanek dekontekstualizirane oz. »breztelesne arhitekture« (Gray 1929; Grosz 1994; Mumford 1968), v kateri so povezave med zgradbami, telesi in okoljem omenjene zgolj na diskretni ravni in niso konstitutivni element pri zasnovi arhitekture. Take koncepcije arhitekture so problematične, saj je grajenemu okolju dodeljena vloga »neodvisne variable« (Knox 1987: 355), ki lahko pojasnjuje oz. določa način percepcije in delovanja socialnih omrežij v prostoru. Skozi prizmo, ki vidi arhitekturo kot neodvisno spremenljivko, je prostor mogoče oblikovati po lastnih željah in obratno, »prostor je mogoče zasnovati kot oblikovalca družbenih relacij« (Imrie 1999: 28). Nazoren primer poskusov iskanja in uvajanja dekontekstualiziranih estetskih praks, četudi za ceno bolečega psihofizičnega prilagajanja, je Le Corbusierjev koncept hiše kot »stroja za prebivanje« (1998: 4), ki je bil podlaga njegovim nadaljnjim urbanističnim in arhitekturnim projektom oz. utopijam.

Če izključimo iz naših src in misli vse zamrle koncepte v zvezi s hišo in pogledamo na to vprašanje s kritične in objektivne perspektive, bomo prišli do »hiše stroja«, hiše množične proizvodnje, ki je zdrava (in tudi moralna) in lepa na isti način, kot so delovno orodje in instrumenti, ki spremljajo našo eksistenco (prav tam).

Le Corbusierjeva arhitekturna zasnova ima močno podlago v željah po zagotavljanju določenih standardov pri oblikovanju prostora. Arhitektura je zamišljena predvsem kot proces, ki temelji na »standardih resnice in čustvih superiornega matematičnega reda« (Le Corbusier 1927: 221). Jencks (1987: 112) ugotavlja, da je bil Le Corbusier »navdahnjen z vizijo tehnologije kot sile napredka, ki bo, če bo le sledila pravim idealom, lahko vzpostavila naraven in harmoničen red«. Telo je znotraj teh koncepcij razumljeno kot preprost stroj oz. »surogat stroja v obdobju industrializacije« (Colomina, v Imrie 1999: 32), ki ga lahko priključimo na nove tehnološke procese, iz katerih se bo izkristaliziral nov, naprednejši in bolj izpopolnjen družbeni red. Za zgodnjega Le Corbusierja (1987: 72) je

iskanje človeškega merila, človeških funkcij /.../ pravzaprav določanje človeških potreb. Te niso številčne in so precej podobne vsemu človeštvu, saj je človek narejen iz istega materiala od najzgodnejših časov, ki so nam znani. /.../ /V/es stroj je tu, struktura, živčni sistem, sistem ožilja, in to se nanaša natančno na vsakega izmed nas, brez izjem.

1. Vitruvij (prav tam) skladnost v prostoru opiše kot »sorazmerje različnih konstitutivnih delov s celoto. Nobena zgradba ne more imeti lastnosti kompozicije /.../, v kolikor ne obstaja popolna skladnost posameznih delov, ki izhajajo iz lepo oblikovanega človeškega telesa.«

Le Corbusierjev odnos med telesom in arhitekturo je zato skozi ves njegov opus² zaznamovan z iskanjem možnosti po izdelavi funkcionalnih, množičnih naselij oz. generičnih urbanističnih in arhitekturnih rešitev, ki bodo ustrezale standardiziranim potrebam in stalnicam »normalnega« telesa. S tega vidika lahko Le Corbusierjeve ideje in koncepte o odnosu med arhitekturo in telesom razumemo kot obliko »pigmalionovega efekta«, ki v psihologiji (Rosenthal in Jacobsen 1992) opisuje vedenje posameznikov po načelih, ki jih od njih pričakujejo drugi ljudje. Podobno kot mitični kipar Pigmalion v Ovidovi pesnitvi, ki se je zaljubil v lastno umetniško delo in pričakoval, da bo kamniti kip oživel, se posledice pigmalionovega efekta v Le Corbusierjevem primeru zrcalijo v urbanističnih in arhitekturnih idejah kot zmotne predstave o uniformnem delovanju in potrebah ljudi.

V prispevku se bomo osredotočili na analizo problematike odnosa med »umetnikom« – arhitektom, načrtovalcem in njegovim »delom«, tj. posegom v prostor, ki do določene mere vpliva na posameznikovo vsakdanje življenje. Z namenom prikaza vrste problematičnih elementov, ki lahko izhajajo iz tega odnosa, se bomo pri tem večkrat zatekli k primerom, ki izhajajo iz modernističnih prostorskoestetskih praks in so pustili pomemben pečat v povojni arhitekturi in urbanizmu. Ob tem poudarjamo, da namen prispevka ni kritična analiza funkcionalističnega urbanega razvoja z vidika zmanjševanja »humanosti modernističnega mesta« (Jacobs 1994; Mitscherlich 1974) ali potreb po zmanjševanju gostote prebivalstva v mestih in nastanku »urbanih vasi« (Howard 1898; Breheny 1996; Hall in Ward 1998). Analiza je usmerjena predvsem k problemu premajhne povezanosti arhitekta, načrtovalca z družbeno resničnostjo oz. potrebami posameznikov, ki ga opazamo v različnih arhitekturnih obdobjih. V večini primerov se problem rešuje samodejno, s postopnim prilagajanjem bodisi arhitekta, načrtovalca bodisi posameznika na spremenjene življenjske pogoje; v nekaterih ekstremnih primerih pa je razpon neprilagojenosti arhitekture uporabniku tako velik, da sproža telesnodisciplinatorske mehanizme, ki generirajo občutja bolečine. V nadaljevanju bomo prikazali tako ekstremne kot tudi komaj opazne primere neprilagojenih prostorskoestetskih praks in razpravljali o tem, kje so meje med »produktivno bolečino«, ki jo posameznik tolerira z namenom pridobitve različnih kompenzacij, in »destruktivno« bolečino, ki vpliva na poslabšanje posameznikove kakovosti življenja.

2 Družbenoprostorske estetske prakse kot telesnodisciplinatorski mehanizmi in generatorji bolečine

Le Corbusierjeve zgodnje urbanistične in arhitekturne ideje lepo ponazarjata načrta za prenovo Pariza – Plan Voisin (1925) in Ville Radieuse (1967). V prvem primeru je šlo za poskus prenosa ideje modernističnega trimilijonskega mesta v okolje Pariza (Slika 1).

-
2. Kot izjeme, ki v popolnosti ne sledijo tem konceptom, lahko izznamemo le nekatera njegova poznejša dela (npr. kapela Ronchamp) in arhitekturna dela, ki so bila narejena za individualne, zasebne naročnike, za katere je arhitekt prekoračil »eksistenčni minimum« oz. oblikoval prostore (npr. Ville Savoye), ki presegajo zamišljeno ponudbo opreme in prostorov v zasnovah množičnih stanovanjskih naselij (npr. Plan Voisin, Ville Radieuse).

Le Corbusierjeva ideja je zaradi svoje izredne radikalnosti pri mestnih oblasteh naletela na veliko neodobranje in odpor do projekta, ki je predvideval rušenje večine zgodovinsko pomembnih stavb na levem bregu Sene. Sledil je koncept »radiantnega mesta«, ki je pomenil nadgradnjo oz. prilagoditev idej prenove Pariza iz načrta Voisin.

Slika 1: Le Corbusier – maketa projekta Plan Voisin.

Vir: http://www.nyu.edu/classes/reichert/sem/city/lecorbu_img.html (10. 2. 2007).

Radiantno mesto je Le Corbusier razdelal tako na makro kot mikroravni. Na obeh ravneh je mogoče opaziti, da projekt predvideva specifično organizacijo vsakdanjega življenja in nemalokrat zahteva določeno psihofizično prilagajanje in podrejanje posameznikov. Na makroravni je to razvidno iz urbanističnega načrta radiantnega mesta, ki je predvideval coniranje oz. delitev posameznih delov mesta glede na funkcije. Z uporabo telesnih metafor je zasnova mesta dobila naslednjo razporeditev – poslovni del naj bi bil glava (možgani), stanovanjski in industrijski del hrbtenica, težka industrija in tovarne pa trebuh mesta. Frampton (1980) ugotavlja, da taka zasnova mesta temelji na strogi funkcionalnosti, ki predvideva visoko gostoto naselitve in varčevanje s prostorom v bližini industrijskih obratov, vendar ob tem premalo pozornosti namenja ohranjanju socialnih omrežij in zagotavljanju raznovrstnosti v prostoru, ki je podlaga »urbanosti« oz. »urbanizmu kot načinu življenja« (Wirth 2000: 98).

Družbeno in telesnodisciplinatorne estetske prakse so še bolj razvidne na mikroravni, kjer Le Corbusierjev koncept tovarniških oz. vnaprej sestavljenih bivalnih sistemov, ki jih poimenuje enote (*les unités*), predstavlja središče njegove vizije urbanega življenja (Slika 2). Enote temeljijo na stanovanjskih zgradbah, ki lahko oskrbijo približno 2700 ljudi, kar ustreza približno 14 m² na posameznika. Znotraj enot potekajo vertikalne ulice in dvigala, ki povezujejo zgradbe. Pri tem so odpravljena »nekoristna« zunanja območja za pešce, avtomobilski promet pa poteka po izoliranih avtocestah. Kritiki take prostorske ureditve, kot sta na primer Jacobs (1994) in Sennet (1996), opozarjajo, da v radiantnem mestu, ki je bil podlaga za mnoge modernistične projekte prenove mest po vsem svetu, manjkajo predvsem možnosti za udejstvovanje v pouličnem življenju,

ekstravaganco, posebnosti in kaotične ekscese, ki so prav tako pomemben del urbane izkušnje. Prostočasne dejavnosti, ki jih predvideva Le Corbusierjeva enota, so pomanjkljive in ne upoštevajo dejstva, da ima lahko posameznik nepredvidljive in neracionalne želje, ki presegajo postavljene normative.

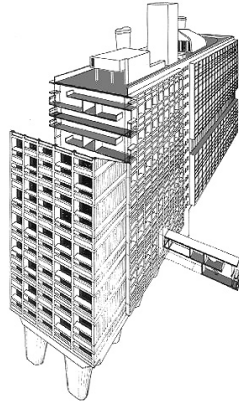
Slika 2: Le Corbusier – stanovanjska enota (Unité d’Habitation – Marseille).

Vir: http://www.ruhr-uni-bochum.de/kgi/projekte/rub_expo/k4/marsl.jpg (25. 1. 2007).

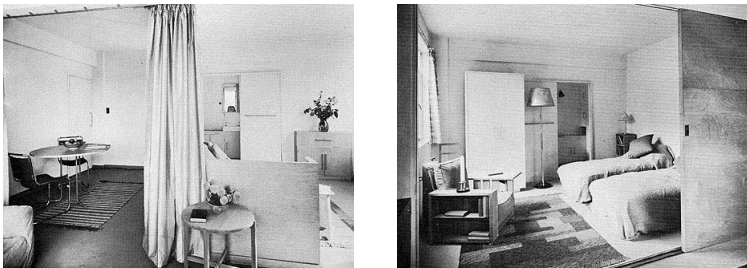
Na ravni mikroanalize Le Corbusierjeve enote je zlasti vprašljiv koncept »predmetov človeških udov« (*human-limb objects*), po katerem je vse, kar obstaja zunaj telesa, zgolj funkcionalni podaljšek človeškega telesa. Z zanikanjem individualnih potreb in občutenj posameznikov je Le Corbusier zasnoval standardizirana merila (glede na univerzalno človeško telo) ter po njih določal in oblikoval predmete, dekoracije in materiale za vsakdanjo, tj. »človeško« rabo. Primer aplikacije koncepta predmetov človeških udov je popolnoma racionalizirana zasnova inventarja (pohištva in napeljav) v enotah. Gre za čim večjo optimizacijo razpoložljivega bivalnega prostora, kjer so »kuhinje in kopalnice zreducirane na minimum« (Frampton 1980: 179), pohištvo pa razdeljeno in standardizirano glede na funkcionalne predele stanovanja. Najboljša simbolična ponazoritev standardizacije oz. funkcionalizacije bivalnega prostora je prikaz porazdelitve stavbe na posamezne že izdelane stanovanjske enote, ki se jih kot predale vstavlja v zgradbo (Sliki 3 in 4).

Slika 3: Osnovna shema stanovanjske enote z »bivalnimi predali«.

Vir: <http://www.geocities.com/arquique/lecorbu/grandes/lcum15.jpg> (15. 9. 2007).

Slika 4: Notranja razporeditev prostorov v bivalni enoti,³ izdelani na osnovi Le Corbusierjevih študij.

Vir: <http://www.designmuseum.org/design/wells-coates> (14. 9. 2007).

Čeprav Le Corbusierjeva vizija radiantnega mesta v realnosti ni zaživela, so se nekateri koncepti in ideje standardizacije bivalnih prostorov po drugi svetovni vojni pojavili v večini gospodarsko razvitih držav. Vzroke za to lahko iščemo predvsem v zmanjševanju stroškov gradnje, ki jo je omogočala standardizacija bivalnih prostorov. Množična, standardizirana gradnja je omogočila poenostavitev gradbenih postopkov, zmanjšala čas gradnje in omogočala hitro zadovoljevanje potreb po novih stanovanjih, ki so odraz intenzivnih ruralno-urbanih migracij v obdobju povojne industrializacije. Posledice uvajanja standardizirane, enodimenzionalne, dekontekstualizirane, netelesne arhitekture so imele tudi močne negativne učinke, ki so se kazali v slabših bivalnih pogojih stanovalcev. Pritiski bivalnega okolja so pri posameznikih, ki so še posebej občutili poslabšanje življenjskih pogojev, pripomogli k nastanku nevrastenije (Beard 1972) oz. izkustvu fizične in psihične bolečine, katere simptomi so utrujenost, glavo-

3. Notranjost stanovanja v Lawn Road flats, Hampstead, severni London, 1934, arhitekt Wells Coates.

bol, slabost, strah, nevralgija in depresija.⁴ Beard (prav tam) nevrastenijo pojasnjuje kot posledico izčrpanja rezerv energije osrednjega živčnega sistema, ki jo pripisuje naporom oz. pritiskom, ki jih povzročata okolje. V tem kontekstu se je nevrastenijo v obdobju industrializacije povezovalo s stresi, ki izvirajo iz intenzivne urbanizacije oz. množičnega priseljevanja v mesta. Procesi intenzivne urbanizacije so v tem obdobju močno vplivali na kakovost življenja v mestih in spodbujali gospodarsko tekmovalnost med družbenimi skupinami.

Bolečino bomo torej v članku navezovali predvsem na izkustvo nevrastenije oz. jo opisovali kot posledico neprimernih bivalnih pogojev, ki pomenijo izreden fizični in psihični napor za stanovalce. Med grajene strukture, v okviru katerih bodo analizirani neprimerni bivalni pogoji, ne bodo vključeni le socialno degradirani urbani prostori, temveč tudi tisti, ki sprožajo izkustva bolečine zaradi poskusov uveljavljanja neprimernih estetskih zakonitosti, tj. uveljavljanja določene vrste notranjega oblikovanja. Čeprav tako socialno degradirana območja kot prostori, kjer je prišlo do uvajanja dekontekstualiziranih estetskih praks, sprožajo izkustva bolečine, se obe vrsti prostorov razlikujeta glede na izvor bolečine oz. vzrok, ki je privedel do sprožitve nevrastenije. V nadaljevanju bomo zato občutja nevrastenije prikazali na dveh ravneh: prva (makro) raven bo prikazala občutja nevrastenije na socialno degradiranih območjih in širših urbanih kompleksih, na drugi (mikro) ravni pa bomo podrobneje analizirali dekontekstualizirane estetske prakse na posameznih primerih notranjega arhitekturnega oblikovanja.

3 Primeri dekontekstualiziranih prostorskoestetskih praks – bolečina kot kazalnik neprimernih bivanjskih pogojev

Pri analizi primerov dekontekstualiziranih prostorskoestetskih praks bo izkustvo bolečine zajeto predvsem z vidika psihološke, in manj fizične bolečine. Razliko izpostavljamo z namenom poudarjanja vpliva na ljudi, ki ga lahko imajo določene prostorskoestetske prakse, čeprav je nemogoče kvantitativno izmeriti oz. dokazati izkustvo bolečine kot posledico škodljive percepcije okolja. Občutek bolečine lahko nastane tudi ob odsotnosti »nocicepcije«⁵ (Sherrington, v Brooks in Tracey 2005: 19–20) oz. fizične izkušnje bolečine in je bodisi odgovor na zunanjo percepcijo okolja (npr. ko vidimo nekaj neprijetnega) bodisi je povezano z notranjimi kognitivnimi dogodki. Bolečino kot subjektivno izkustvo je zato treba ločevati od sistema nocicepcije, ki ponavadi označuje zaznavanje dogodkov, škodljivih za telesno tkivo. Psihološko bolečino zato lahko povezujemo tudi s situacijsko kognicijo, ki poudarja izreden pomen prostora in

4. Fogoros (2007) termin *nevrastenija* povezuje predvsem s pomembnostjo zagotavljanja primernih pogojev oskrbe in lahko združuje različna fiziološka stanja, ki jih v medicini označujejo z izrazi fibromialgija, kronični sindrom utrujenosti in različnimi oblikami disavtonomije. Za bolnike, ki so zboleli za nevrastenijo, je značilno stanje, ki je posledica fizioloških, in ne psiholoških motenj. Označeno je kot stanje, ki lahko vodi v psihološke motnje, vendar samo po sebi ni posledica takih motenj.
5. Nocicepcija, znana tudi kot nocipercepcija, je sistem, ki prenaša informacijo o škodljivem impulzu, povezanem z dejanskimi, fizičnimi poškodbami telesa, v možgane (Sherrington, v Brooks in Tracey 2005).

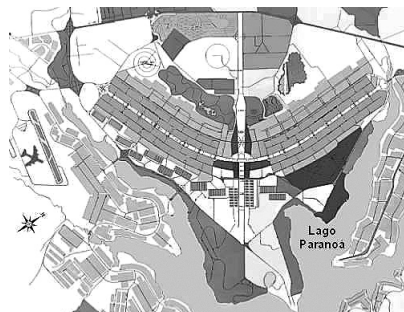
specifičnega konteksta za sprožanje določenih impulzov v človeku. Teoretiki situacijske kognicije (Gibson 1986; Vygotsky 1978; Heidegger 1996) poudarjajo, da morajo imeti študije človeškega vedenja t. i. ekološko veljavnost oz. se odvijati v realnih situacijah, zunaj laboratorija in znanstveno nadzorovanega okolja, saj lahko le na ta način analiziramo dejanske vplive na človeka. To bi bilo dobro upoštevati tudi pri analizi posledic uvajanja dekontekstualiziranih prostorskoestetskih praks, saj je zgodovina arhitekture in urbanizma polna primerov, ko je uresničitev urbanističnih načrtov oz. izgradnja zgradbe prinesla popolnoma nasprotno učinke od pričakovanih.

4 Posledice uvajanja »neživljenjskega« urbanizma in arhitekture – primer mesta Brasilia, urbanega kompleksa Pruitt-Igoe in psihiatrične bolnišnice Lindemann v Bostonu

Uresničitev modernističnega arhitekturnega in urbanističnega načrta za mesto Brasilia je tipičen primer uvajanja dekontekstualiziranih estetskih praks v prostor. Brasilia je nastala po načrtih urbanista Lucia Coste na pobudo brazilskega predsednika Juscelina Kubistchka v 41 mesecih, začenši z gradnjo aprila 1960. Mesto je nastalo kot poskus decentralizacije ekonomskih in družbenih sredstev, ki so se koncentrirali v obalni regiji mesta Rio de Janeiro. Središčna lokacija Brasilie naj bi pripomogla k regionalno bolj uravnoveženi, nevtralni viziji glavnega federalnega mesta.

Brasilia je bila zamišljena kot utopija glavnega mesta države, ki bo spremenila brazilsko družbo in vzpostavila nov družbeni red. S tega vidika predstavlja apoteozo modernističnega verovanja v arhitekturo kot družbenega agenta oz. generatorja sprememb v družbi. Načrti za gradnjo mesta so temeljili na idejah Le Corbusierja in predvidevali izgradnjo popolnoma novega futurističnega mesta v obliki ptice ali letala, ki bi vključevalo široke avenije, razdeljene po funkcionalnih sektorjih (Slika 5). Najpomembnejši sodelavci pri projektu, med katerimi so bili znani arhitekti, kot sta Oscar Niemeyer in Roberto Burle Marx, so si območje ogledali z letalom in na tej podlagi določili, kje bo stalo mesto.

Slika 5: Shema mesta Brasilia.

Vir: <http://www.toplineservice.com.br/mapa/mapainteiro3.jpg> (3. 2. 2007).

Gradnja mesta je potekala na prvotno nenaseljenem območju, zaradi česar je v samem začetku prihajalo do velikih težav pri zagotavljanju osnovnih površin za gradnjo stavb. Gradnja na »tabuli rasi« oz. popolnoma praznem terenu v težavnih klimatskih (visoke temperature z visoko stopnjo vlage in močnimi padavinami) in vegetativnih (bližina tropskega pragozda) razmerah je bila razlog za številne zaplete in poškodbe delavcev na gradbiščih. Kljub začetnim oviram zaradi nepoznavanja terena se je gradnja nadaljevala po načrtih, iz katerih je zraslo z estetskih vidikov arhitekturno impresivno središče mesta (Slika 6).

Slika 6: Začetki gradnje Brasilie.

Vir: http://www.escapeartist.com/efam/60/Travel_to_Brasilia.html (17. 2. 2007).

Povsem drugačne izkušnje pa imajo s središčem mesta Brasila njeni stalni prebivalci, za katere je značilna visoka stopnja dnevne mobilnosti. Blazdell (2004) ugotavlja, da v središču mesta, ki je funkcionalno razdeljeno v različne administrativne in institucionalne sklope, živi le manjše število ljudi, medtem ko večina delovne sile dnevno migrira iz bližnjih nenačrtovanih suburbanih območij. Avtor še posebej poudarja izjemen kulturni prepad med vsakdanjim življenjem v središču Brasilie, socialno degradiranimi območji (favelami) na njenih suburbanih območjih in nenazadnje drugimi brazilskimi mesti. Medtem ko je v drugih brazilskih mestih opaziti pestro poulično življenje in udejstvovanje pri najrazličnejših družbenih dogodkih, je središče Brasilie popolnoma odvisno od možnosti uporabe avtomobilskega prometa. Po »prekinitvi delovnega časa institucij je mesto videti popolnoma zapuščeno« (Blazdell 2004: 1); mestni utrip se preseli v nakupovalna središča in na obrobje mesta. Posledice uvajanja dekontekstualiziranih prostorskoestetskih praks so v primeru Brasilie kulturno neprilagojeni in zato neprimerni življenjski pogoji ter zmanjšana stopnja »urbanosti« oz. mestnega utripa v središču mesta. Neprimernost življenjskih pogojev se med drugim kaže tudi v »nesorazmerno visoki stopnji samomorilnosti in deležu smrtnih nesreč pešcev« v primerjavi z drugimi brazilskimi mesti (Donahue 2005: 20). Ob tem ni presenetljivo, da so umetnostni kritiki, kot je Hughes (1991: 199–211), Brasilio opisali kot »utopično grozljivko« (*utopian horror*), ki je namesto simbola moči postala »arhitekturni muzej in ceremonialni »slum.«⁶

6. Nič drugače ni Brasile opisal Dibbel (1992); označuje jo kot mesto, ustvarjeno za »zunajzemeljska bitja, ki govorijo jezik evklidskih aksiomov in se počutijo doma na ozkih pločnikih prometnih asfaltnih arterij, ki so estetske in elegantne, vendar surove in neusmiljene do homo sapiensa«.

Podobne učinke, ki jih povzročajo človeku neprilagojene estetske prakse, je opaziti tudi v primeru stanovanjskega kompleksa Pruitt-Igoe, ki je ob svojem nastanku leta 1951 pomenil vznik »postmodernistične arhitekture« (Jencks 1985: 6–9). Pruitt-Igoe je eden najbolj znanih, a neuspešnih poskusov vzpostavljanja javnih stanovanjskih kompleksov v ZDA (Slika 7). Poleg nastanitve socialno homogenih (ogroženih, marginaliziranih) družbenih skupin je množica arhitekturnih oblikovalskih elementov, ki so bili uporabljeni pri izdelavi kompleksa, pomembno vplivala na izredno povečanje kriminala in vandalizma, kar je imelo za posledico naglo slabšanje oz. stopnjevanje nevdržnih bivanjskih razmer, ki so privedle do končne porušitve objekta.

Slika 7: Stanovanjski kompleks Pruitt-Igoe.

Vir: Newman, Oscar (1996): Creating Defensible Space. Center for Urban Policy Research, Rutgers University, U.S. Department of Housing and Urban Development Office of Policy Development and Research, str. 10.

Kompleks je bil sestavljen iz 2870 stanovanj, povezanih s sistemom notranjih in zunanjih ulic ter hodnikov. Predvsem veliko število širokih in temnih hodnikov ter izmeničnih dvigal, ki so se ustavljala le v nekaterih nadstropjih, je pomenilo za prebivalce precejšen napor, hkrati pa so bila to tudi nevarna območja; veliki hodniki, ki so sicer dajali zavetje nekaterim še posebej ogroženim skupinam ljudi, so bili tudi nadvse primeren prostor za opravljanje prepovedanih kriminalnih dejavnosti (Slika 8).

Slika 8: Notranjost stanovanjske zgradbe v okviru stanovanjskega kompleksa Pruitt-Igoe.

Vir: Newman, Oscar (1996): Creating Defensible Space. Center for Urban Policy Research, Rutgers University, U.S. Department of Housing and Urban Development Office of Policy Development and Research, str. 11.

Čeprav je stanovanjski kompleks Pruitt-Igoe v večini literature, ki se ukvarja z ekološko psihologijo, podan kot vzorčni primer neuspelega načrtovanja družbenih skupnosti na podlagi enostranskih arhitekturnih in urbanističnih konceptov, je ob tem

treba poudariti, da je arhitekturni dizajn japonskega arhitekta Minoruja Yamasija zgolj delni krivec za nastalo situacijo. K postopnemu propadanju kompleksa je v veliki meri prispevala tudi mestna oblast z zgrešeno naselitveno politiko in spremembami prvotnih prostorskih načrtov. S tem ko je območje naselila zgolj s socialno homogenimi družbenimi skupinami ter z izločitvijo otroških igrišč in zelenih površin delno spremenila prvotno zasnovo stanovanjskega kompleksa, je prišlo do oblikovanja družbenoprostorsko konfliktnih razmerij in postopne degradacije kompleksa. Primer Pruitt-Igoe nakazuje, da na počutje človeka v prostoru ne vplivajo zgolj prostorskoestetske prakse, temveč imajo lahko enak ali morda celo večji vpliv tudi drugi dejavniki, ki sodelujejo pri produkciji prostora.⁷

Poseben primer dekontekstualizirane in človeku neprilagojene arhitekturne estetike je Lindemannova psihiatrična bolnišnica v Bostonu, ki je bila zgrajena leta 1963 po načrtih arhitekta Paula Rudolpha. Rudolph je avtor mnogih pomembnih stavb, kot sta npr. bostonski vladni center (BGSC) ter umetnostni in arhitekturni muzej. Za oba objekta je značilno, da imata zelo kompleksni notranji strukturi. Scully (v Nobel 1999) je ob otvoritvi muzeja poudaril, da zgradba zaradi svoje zapletene, labirintne zasnove »zahteva od posameznika poseben psihični napor, ki ga vsakdo ne bo mogel prenesti«. Še bolj kompleksno in človeku neprilagojeno zasnovo pa je imela Lindemannova psihiatrična bolnišnica (Slika 9), ki jo je Rudolph izoblikoval na podlagi »romantiziranega pogleda na duševne bolezni« (Nobel 1999). Odnos med vsakodnevnimi fizičnimi in duševnimi potrebami je označil kot zelo kompleksen pojav, ki ne vključuje le preprostega zadovoljevanja osnovnih funkcij, temveč zahteva posebne prostore, ki ljudi silijo v aktivnost in premik.

Slika 9: Lindemannova psihiatrična bolnišnica v Bostonu.

Vir: <http://www.flickr.com/photos/violentz/sets/72157594453094344/> (10. 4. 2007).

7. V tem kontekstu Lefebvre (1991) pojasnjuje, da je prostor »družbeno producirán« in je kompleksna družbena tvorba, v kateri se prepleta ne le vrsta simbolov, vrednot, ideologij, temveč tudi interesi različnih skupin in posameznikov. Za potrebe tega prispevka skušamo razdelati in prikazati zgolj delček mreže teh kompleksnih razmerij (tj. arhitekt, načrtovalec – poseg v prostor) in povezav med različnimi elementi oz. dejavniki, ki sodelujejo v procesu

Ključni namen arhitekta je bil izoblikovati prostore, ki bi odražali program, ki se odvija v instituciji za duševne bolezni, pri čemer so bile potrebe bolnikov upoštevane le delno. Arhitekt je prostore oblikoval predvsem na podlagi lastne umetniške estetike in zanemaril pomen funkcionalne vrednosti oz. primernosti prostora za njene dejanske uporabnike. Zgradba je grajena v obliki labirinta in obsega vrsto dolgih, temnih hodnikov, spiralnih stopnišč (nekatera se končujejo brez izhoda), amorfnih pasaž, ki prikrivajo smer nadaljnjega poteka, molilnice, ki povzročajo nenavadne akustične zvoke, in drugih, za morebitne bolnike »turobnih« arhitekturnih prizorišč (Slika 10). Ob tem Nobel (1999) ugotavlja, da je Rudolph »zgradbo zasnoval kot 'duševno moteno', z namenom izražanja duševnih bolezni, ki se nahajajo v njej«.

Slika 10: Zunanje dvorišče v Lindemannovem centru.

Vir: <http://www.flickr.com/photos/violentz/sets/72157594453094344/> (10. 4. 2007).

Rudolphova dramatična in subliminalna estetika⁸ v Lindemannovi bolnišnici ima veliko ekspresivno moč, ki lahko pomeni tudi morebitno precejšnjo nevarnost za duševne bolnike. To je kmalu ugotovila tudi vrsta psihiatrov; bolnikom so odsvetovali obiskovanje ustanove, ki s svojo subtilno, »zakrito psihadelijo« (Nobel 1999) na posameznike, ki že tako bolehalo za paranojami in halucinacijami, lahko deluje destruktivno. Bostonski psihiater Dumont (1992) opisuje, da je zgradba močno vplivala na dezorientacijo duševno šibkejših bolnikov. Dumont (1992: 73) opozarja tudi na neprimerne stene na hodnikih, izdelane iz grobo obdelanih betonskih plošč; pojasnjuje, da bolniki v psihiatričnih bolnišnicah stene običajno otipavajo in jih uporabljajo pri hoji po hodnikih, s čimer preprečujejo, da bi izgubili stik z materialno realnostjo oz. padli v stanje haluciniranja. Uporabo tega obrambnega mehanizma bolnikom v Lindemannovi bolnišnici preprečuje neprimeren material, iz katerega so zgrajene stene, saj si na njem ob intenzivnih pritiskih lahko poškodujejo roke. V stavbi prihaja tudi do t. i. kinestetičnega nerada (Nobel 1999), npr. za bolnike neprimerno oblikovana in označena stopnišča in notranji pločniki (Slika 11). V večini primerov so tako ravne kot dvignjene površine oz. pločniki in stopnišča v zgradbi pobarvani z enakimi barvnimi shemami in vzorci. Posledica tega

produkcije prostora; ne bomo pa se spuščali v podrobnejšo analizo razmerij med potrebami in zahtevami lastnikov kapitala, urbanizmom, arhitekturo in upravljanjem prostora.

8. Zunanji obod zgradbe je oblikovan na podlagi koncepta »govoreče arhitekture« (*architecture parlante*), s katero skuša avtor prek nenavadnih antropomorfnih in živalskih podob (npr. zakritih žabjih glav) subliminalno nagovarjati okolico.

je, da se osebe in bolniki ob morebitni nepazljivi hoji po stavbi zadevajo ob vizualno zakrite prostorske prepreke, zato morajo hoditi previdno in počasi. Nobel ugotavlja, da zgradba s tega vidika pravzaprav sama »programira neprimerno vedenje«.⁹

Slika 11: Spiralno stopnišče v Lindemannovem centru.

Vir: <http://www.flickr.com/photos/violentz/sets/72157594453094344/> (10. 4. 2007).

Leta 1993 je Rudolph med predavanjem ob analizi mednarodnega modernističnega sloga priznal, da je pri zasnovi arhitekture zanemarjal dosežke t. i. psihologije prostora, ki poudarja družbeni pomen pri oblikovanju prostora. S tega vidika je navidezno »neuporabljeno« prostor v zgradbi pomembnejši od prostora, ki mu je jasno dodeljena funkcija, saj prvi za razliko od drugega zagotavlja »prostor« za podzavestne impulze. Rudolph je s poskusi vpeljevanja lastne prostorske estetike zanemaril vlogo in pomen navidez neuporabnih, a za bolnike pomenljivo estetiziranih prostorov. Primer Lindemannovega centra kaže, kako lahko dekontekstualizirane prostorskoestetske prakse v nekaterih primerih povzročajo zelo boleče in destruktivne izkušnje, ki se jim je v »totalnih institucijah« (Foucault 1984: 123), kakršna je psihiatrična bolnišnica, še težje izogniti. Pri tem ne presenečajo pogosti poskusi eskapizma oz. pobega bolnikov, pa čeprav za ceno fizične samodestrukcije, iz okolja, ki ustvarja neprijetne in boleče situacije. Eskapizem kot poskus odpora do »škodljivega« okolja je osnovni mehanizem prilagajanja oz. spreminjanja človeku neprilagojenih okolij in estetskih praks, ki bi v nasprotnem lahko imeli za posameznike boleče posledice. Drugi pomemben mehanizem odpora posameznika proti poskusom prilagajanja človekovega telesa prostoru je »personalizacija arhitekture« oz. fizično predruženje bivalnega okolja, pa čeprav za ceno rušenja edinstvenih estetskih principov in zakonitosti.

9. O Lindemannovem centru obstaja vrsta zgodb, ki opisujejo tragične odvzive na bolnišnično okolje. Poleg mnogih primerov izgubljenih bolnikov in napadov na osebe, ki jih omogoča zapleten labirint hodnikov in temačnih prostorov, so mnogi primeri povezani tudi z vplivom ekspresivne estetike notranjih prostorov, kot je npr. molilnica. Prostrana zasnova molilnice, ki se v amfiteatralni obliki zaključuje s preprostim betonskim oltarjem, je pri nekem bolniku sprožila nepredvidene samomorilne subliminalne vzgibe. Kot je dogodek opisal eden od psihiatrov v bolnišnici, je bolnik »zgolj sledil okoljskim namigom, ki so mu sugerirali, da gre za prostor, namenjen človeškemu žrtovanju« (Nobel 1999).

5 »Personalizacija« arhitekture kot primer odpora proti enodimenzionalnim prostorskoestetskim praksam

Mnoge vplivne in zgodovinsko pomembne arhitekturne tradicije in koncepcije so z zagovarjanjem t. i. *doxe* (Grosz 1995: 127) oz. standardnih predpostavk ali domnev o naravni povezavi ali celo »evolucijskem prileganju« (prav tam) med človekom in stavbami nezadostno upoštevale spremenljive družbenopsihološke in biološke potrebe posameznika. Pri tem je avtor (arhitekt) spremembe, ki jih je skušala na izvirno arhitekturno zasnovo nanesti stranka ali uporabnik prostora, mnogokrat prepoznal kot obliko nasilja, razdiralne moči, ki temelji na umetnostni neizobraženosti in nima osnove v dejanskih človeških potrebah.

Manjše primere personalizacije oz. individualizacije arhitekture in prilagoditve prostorskoestetskih praks vsakdanjim življenjskim potrebam posameznikov lahko v našem okolju opazimo na vsakem koraku. Eden izmed mehanizmov adaptacije prostorov z namenom zmanjševanja napora posameznikov je na primer prirejanje stezic v slovenskih parkih in na površinah, ki so predvidene za zelenice. Številni posamezniki skušajo s krajšanjem razdalje med pomembnimi kraji zmanjšati napor v vsakdanjem življenju in prepredejo zelene površine z nepredvidenimi oz. nenačrtovanimi »makadamskimi« stezicami (Slika 12).

Slika 12: Individualizacija časovno-prostorskih poti – nenačrtovane steze za pešce.

Vir: Matjaž Uršič (21. 6. 2007).

Le Corbusier je večkrat omenjal omejitve, ki jih skuša v logične arhitekturne standarde vnašati »subverzivna narava človeških idiosinkretizmov« (Le Corbusier, v Imrie 1999: 39). Na več mestih omenja primer individualizacije arhitekture, ki jo opaža na delavskih hišah v Pessacu. Ob tem ugotavlja, da »v praksi stvari ne potekajo tako, človeška občutljivost se vtikava celo v najbolj eksaktne izračune /.../ s svojimi individualnimi zahtevami, občutljivostjo in strastjo« (prav tam). Ko je Le Corbusier leta

1925 v Pessacu, kraju južno od Pariza, izdelal načrte za serijo vrstnih hiš za delavce, ni predvidel možnih adaptacij njegove arhitekture glede na potrebe uporabnikov. Posledice te »vzvišene« drže umetnika je bila, da so uporabniki hiš izvedli vrsto adaptacij in v nekaterih primerih celo popolnih predelav avtorskega dela arhitekta. Na Sliki 13 sta lepo vidna dva različna načina prenove osnovne modernistične zasnove Le Corbusierjeve hiše v Passacu. Medtem ko desna stran hiše ohranja izhodiščne arhitektove ideje in zasnove, je leva stran spremenjena oz. prilagojena drugačnim bivalnim zahtevam stanovalcev, ki so namestili drugačna okna, zaprli prostor na strehi, namestili atrijski dodatek in zasnovali vrt z garažo.¹⁰

Slika 13: Primerjava dveh različnih načinov prenove delavske hiše v Passacu.

Vir: <http://fruges.lecorbusier.free.fr/Galerie%20Photos.html> (14. 2. 2007).

Arhitekturni kritik Jencks (1987: 74) opaza, da čeprav je bil Le Corbusier sicer šokiran nad »barbarskimi« spremembami geometrične teksture in oblikami stanovanj, ob tem zaradi svoje dialektične naravnosti ni zanikal določenih »barbarovih potreb« (prav tam) po prilagajanju prostora. Tschumi (v Imrie 1999: 40) kljub temu zaključuje, da je Le Corbusierjevo pojmovanje »prave« arhitekture utemeljeno na ideji, da ljudje s spreminjanjem svojih bivanjskih površin na neki način »spodkopavajo in uničujejo ideale in čistost arhitekta«. Ob tem dodaja (prav tam), da je

človeško telo zmeraj osumljenec v arhitekturi: vedno postavlja omejitve najbolj ekstremnim arhitekturnim ambicijam. Telo zmeraj krši čistost prostorskega reda in je ekvivalentno nevarni prepovedi. /.../ /A/rhitektura je potemtakem zgolj organizem, ki je vprežen v neprestano izmenjavo z uporabniki, katerih telesa hitijo spreminjati pazljivo vzpostavljena pravila arhitekturne misli.

Tschumijevi pogledi so kljub pomanjkljivi oz. idealizirani podobi pomena arhitekture pomembni, ker opozarjajo na morebitna nevarna in nasilna razmerja med pólom uveljavljanja dekontekstuliziranih arhitekturnih prostorskoestetskih praks in pólom po-

10. Podobne mehanizme personalizacije arhitekture je opaziti tudi v nekaterih drugih primerih Le Corbusierjeve arhitekture. V primeru enega njegovih ključnih del – Unité d'Habitation v Marseillu – Hussell (1997) pojasnjuje, da je v obstoječem objektu opaziti vrsto prizidkov, dozidav, prezidav in predelav izvirnih stanovanj. »M/ezanini so bili razširjeni z namenom povečanja prostora, kar je uničilo idejo dvojne višine prostora v stanovanju, tradicionalisti pa so prostor opremili s tapetami in ponaredko starinske arhitekture« (prav tam).

treb posameznika v vsakdanjem življenju. Pri tem velja še posebno pozornost nameniti primerni prilagoditvi arhitekture in urbanizma najbolj družbenoprostorsko občutljivim oz. deprivilegiranim skupinam, kot so invalidi (npr. postavljanje arhitekturnih ovir in zmanjševanje dostopa do življenjsko pomembnih storitev) in ljudje s posebnimi potrebami (primer Lindemannove psihiatrične bolnišnice), saj neprilagojene prostorskoestetske prakse pri teh skupinah izzovejo najbolj intenzivne izkušnje fizične in psihične bolečine. S tega vidika je treba nekatere, v umetniškem smislu zgodovinsko pomembne arhitekturne tradicije, teorije in prakse analizirati s primerne razdalje ter pozivati k demistifikaciji in sistematični kritiki arhitekturne estetike, ki ni povezana s socialnimi in ekonomskimi vidiki uporabnika.

6 Zaključek – sodobne prostorskoestetske prakse kot »moderni objekti, osvobojeni svoje funkcije«

Izkustvo bolečine in posledično odpora do bolečine, ki ga opažamo v posameznih primerih uporabniku neprilagojenih prostorskoestetskih praks, je lahko v socialno dovolj občutljivi družbi pomemben opozorilni signal, ki preusmerja ekskluzivne in represivne mehanizme v smer zagotavljanja večje vključenosti in emancipacije. Bolečina je v tem kontekstu, kljub svoji neprijetnosti, dojeta kot pomemben del človekovega obstoja oz. predstavlja ključni del sistema izboljševanja družbe.

Problem nastane v družbah, ki niso dovolj občutljive pri zaznavanju izkušenj bolečine oz. dopuščajo, da navidez majhne neprijetnosti postopoma preraščajo v kronične izkušnje bolečine,¹¹ ki močno vplivajo na življenje posameznikov. Kronična bolečina nima časovnih okvirov in se poraja kontekstualno oz. je vpeta v določeno situacijsko dinamiko, ki sproža psihološke probleme, ki lahko vodijo v občutja neobgljenosti in obupanosti. Baudrillard (2005: 75–114) glede na pomen, ki ga ima okolje za razvoj in socializacijo posameznika, določa dihotomijo med »tradicionalnim okoljem« in sodobnostjo, v središču katere je »moderni objekt, osvobojeni svoje funkcije«. Pri tem s tradicionalnim okoljem misli na »hišo, ki daje našemu otroštvu globino in sozvočje v spominu in kjer nam kompleksna notranja struktura z vsemi predmeti v njej služi kot označevalec in simbolična podoba, poznana kot dom« (prav tam). Povsem drugačna občutja pri Baudrillardu vzbujajo koncepti, tradicije in ideje modernistične arhitekture, ki je kljub postopnemu zgodovinskemu zatonu uspela nekatere prostorskoestetske principe prenesti oz. pretopiti v ekonomske in funkcionalne standarde današnjega časa. Baudrillard sodobne prostorskoestetske prakse in gradbene posege označuje kot moderne objekte, osvobodjene svoje »dejanske« funkcije izboljševanja vsakdanjega življenja posameznika. Z izginjanjem dodatnih funkcij objekta, ki so služile procesu socializacije in osebnotne gradnje posameznikov, se spreminja »organizacija življenja«. Pri tem

11. Bolečina je lahko akutne ali kronične narave. Razlika med akutno in kronično bolečino ni toliko v občutku trajanja, temveč predvsem v tem, kaj bolečino povzroča. Grobo rečeno: z akutno bolečino definiramo fizične poškodbe tkiva; ta bolečina je pomembna pri opozarjanju bolnika na varovanje, zdravljenje njegove poškodbe; kronična bolečina pa je lahko psihološke narave in ne temelji na dejanskih fizičnih poškodbah.

Baudrillard (2005: 147) pojasnjuje, da se »original« izgublja in ga nadomešča »serija« funkcionalnih predmetov:

Kot postelje postajajo kavči in omare odstopajo svoj prostor za že vgrajene srambe. Stvari se odpirajo in zapirajo ter so po potrebi skrite, da se pojavijo zgolj, ko jih potrebujemo. Seveda take inovacije niso tukaj zaradi prostega eksperimentiranja, temveč so tu z namenom zagotavljanja večje mobilnosti, fleksibilnosti in udobnosti in prilagajanja pomanjkanju prostora (prav tam).

Koncept modernih objektov, ki so osvobojeni svoje funkcije, med drugim opozarja na postopno umikanje navidezno nepomembnih mikrosituacij v prostoru, ki posamezniku omogočajo personifikacijo prostora oz. omogočajo in dopuščajo razvoj »drugega«. Baudrillard s tem konceptom posredno opozarja na povečevanje pomena procesa potrošnje, ki je tesno prepleten s postopki standardizacije produktov, notranje opreme in arhitekturnih elementov. Pri tem prihaja do oblikovanja prostorov nadzorovane socializacije in procesov simulacije družbenega udejstvovanja prek aktivnosti množične potrošnje, ki jih Baudrillard (1999: 94) označuje kot »naraščanje družbenega kot puščave«. Izkušnja kronične bolečine in nevrastenije, ki je bilo v tradicionalnem okolju povezano s procesi »neprimerne« socializacije, pomanjkanja dobrin in tekmovalnosti med družbenimi skupinami, se v okviru sodobnih potrošniških mehanizmov povezuje s kronično bolečino kot posledico naraščanja družbenega kot puščave. Poenostavljeno rečeno, k spodbujanju nevrastenije v današnjem obdobju po vsej verjetnosti v vse večji meri prispevajo procesi množične produkcije in standardizacije prostorskoestetskih praks, ki imajo začetke v obdobju industrializacije, se nadaljujejo v obdobju povojne modernizacije in se skozi potrošnjo perpetuirajo v današnjem vsakdanjem okolju »homo consumerisa«.

Literatura

- Baudrillard, Jean (1999): *Simulaker in simulacija*. Popoln Zločin. Ljubljana: Koda – Šou.
- Baudrillard, Jean (2005): *The System of Objects*. London, New York: Verso.
- Beard, George (1972): *American Nervousness: Its Causes and Consequences. A Supplement to Nervous Exhaustion (Neurasthenia)*. New York: Arno.
- Blazdell, Philip (2004): In Brasilia Surely You Must Be Joking, Mr Niemeyer. *Escape From America Magazine*, 6 (7): 1–9.
- Breheny, Michael (1996): Centrists, Decentrists and Compromisers: Views on the Future of Urban Form. V M. Jenks in dr. (ur.): *Compact City: A Sustainable Urban Form?* London: E. & FN Spon.
- Brooks, Jonathan, in Tracey, Irene (2005): From Nociception to Pain Perception: Imaging the Spinal and Supraspinal Pathways. *Journal of Anatomy*, (207): 19–33.
- Dibbell, Julian (1992): *Tropical Millennium – The Cult (and Cults) of Brasília*. Dostopno prek: <http://www.juliandibbell.com/texts/brasilgia.html> (24. 3. 2007).
- Donahue, Bill (2005): *The Believers*. Washington Post: 20. Dostopno prek: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/09/13/AR2005091301534.html> (2. 4. 2007).

- Dumont, P. Matthew (1992): *Treating the Poor: A Personal Sojourn Through the Rise and Fall of Community Mental Health*. Belmont: Dymphna Press.
- Fogoros, N. Richard (2007): *Dysautonomia – A Family of Misunderstood Disorders*. Dostopno prek: <http://heartdisease.about.com/cs/womensissues/a/dysautonomia.htm> (27. 4. 2007).
- Foucault, Michel (1984): *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Frampton, Kenneth (1980): *Modern Architecture: A Critical History*. London: Thames and Hudson.
- Gibson, J. James (1986): *The Ecological Approach to Visual Perception*. Hillsdale (N.J.), London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Grosz, Elisabeth (1992): *Bodies-Cities*. V B. Colomina (ur.): *Sexuality and Space*: 241–254. New York: Princeton Architectural Press.
- Hall, Peter, in Ward, Colin (1998): *Sociable Cities*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Heidegger, Martin (1996): *Being and Time*. Albany, New York: State University of New York Press.
- Howard, Ebenezer (1898): *Tomorrow – A Peaceful Path to Real Reform*. London: Swan Sonnenschwein.
- Hughes, Robert (1991): *Shock of the New*. New York: McGraw-Hill.
- Hussell, Lesley (1997): *Le Corbu (Apartment Building in Marseille, France Called Le Corbusier)*. *The Architectural Review*. Dostopno prek: <http://www.encyclopedia.com/doc/1G1-19736974.html> (2. 3. 2007).
- Imrie, R. Arnold (1996): *Disability and the City: International Perspectives*. London, New York: Paul Chapman Publishing, St Martin's Press.
- Jacobs, Jane (1994): *The Death and Life of Great American Cities*. St. Ives: Penguin Books Ltd.
- Jencks, Charles (1985): *Jezik postmoderne arhitekture*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Knox, Paul (1987): *The Social Production of the Built Environment – Architects, Architecture, and the Postmodern City*. *Progress in Human Geography*, 11 (3): 354–378.
- Le Corbusier, J. Charles (1987): *The Decorative Art of Today*. London: The Architectural Press.
- Le Corbusier, J. Charles (1998): *Towards a New Architecture. Essential Le Corbusier*. Oxford: Architectural Press.
- Lefebvre, Henri (1991): *The Production of Space*. Oxford: UK, Cambridge: Mass., Blackwell.
- Mitscherlich, Alexander (1974): *Die Unwirtlichkeit unserer Städte. Anstiftung zum Unfrieden (The Inhospitableness of Our Cities. Incitement to Strife)*. Frankfurt na Majni: Suhrkamp.
- Mumford, Lewis (1968): *The Urban Prospect*. New York, London: Harcourt Brace Jovanovich.
- Nevins, Deborah (1981): *From Eclecticism to Doubt*. *Heresies*, 11 (3): 71–72.
- Newman, Oscar (1996): *Creating Defensible Space*. Center for Urban Policy Research, Rutgers University, U.S. Department of Housing and Urban Development Office of Policy Development and Research.
- Nobel, Philip (1999): *The Architecture of Madness*. *Metropolis Magazine*. Dostopno prek: http://www.metropolismag.com/html/content_1099/oc99aom.htm (12. 3. 2007).
- Fogoros, Richard N. (2007): *Dysautonomia – A family of Misunderstood Disorders*. About Inc. The New York Times Company. Dostopno prek: <http://heartdisease.about.com/cs/womensissues/a/dysautonomia.htm?p=1> (14. 4. 2007).

- Rosenthal, Robert, in Jacobson, Lenore (1992): *Pygmalion in the Classroom*. New York: Irvington.
- Sennett, Richard (1996): *Flesh and Stone – The Body and the City in Western Civilization*. New York: W. W. Norton & Company.
- Sullivan, Louis (1947): *Kindergarten Chats and Other Writings*. New York: Wittenborn Shultz.
- Vitruvius, P. Marco (2006): *Ten Books on Architecture*. Cambridge: Harvard University Press.
- Vygotsky, S. Lev (1978): *Mind in Society: the Development of Higher Psychological Processes*. V M. Cole in dr. (ur.): 84–90. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wirth, Louis (2000): *Urbanism as a Way of Life*. V R. T. Le Gates in F. Stout (ur.): *The City Reader – Second Edition*: 97–105. New York, London. Routledge.

Naslov avtorja:

Matjaž Uršič

Fakulteta za družbene vede,

Univerza v Ljubljani

e-mail: *matjaz.ursic2@guest.arnes.si*

Andreja Vezovnik

Kritična diskurzivna analiza v kontekstu sodobnih diskurzivnih teorij

POVZETEK: Namen prispevka je predstaviti kritično diskurzivno analizo, ki je danes ena pomembnejših in prodornejših šol znotraj kvalitativnih pristopov k analizi tekstov. V prvem delu prispevka skuša avtorica sistematizirati kaotično in heterogeno področje pristopov k diskurzivnim analizam ter mednje umestiti tudi šolo kritične diskurzivne analize. V drugem delu se posveti nekaterim odprtim teoretskim, metodološkim in epistemološkim dilemam kritične diskurzivne analize, s poudarkom na kritikah, ki prihajajo iz sorodnih pristopov. V obdelavo vzame tudi nekaj temeljnih teoretskih konceptov, s katerimi operirajo pristopi znotraj šole kritične diskurzivne analize. Koncepti, kot so diskurz, kritika ideologije, hegemonija in intertekstualnost, so pri kritični diskurzivni analizi mestoma problematični. Avtorica se osredotoči predvsem na pristop Normana Fairclougha in trdi, da temelj kontradiktornosti njegovih konceptov izhaja iz razločevanja med diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi družbenimi elementi. Svojo tezo avtorica podpre s primerjavo kritične diskurzivne analize z diskurzivno teorijo Ernesta Laclaua in Chantal Mouffe, ki omenjeno delitev zavračata. Sklepna sinteza obeh pristopov pokaže, da sta tako na teoretski kot tudi na analitični ravni pristopa komplementarna, predvsem pri združevanju konceptov hegemonije, diskurza in intertekstualnosti.

KLJUČNE BESEDE: kritična diskurzivna analiza, diskurzivna teorija, diskurz, kritika ideologije, hegemonija, intertekstualnost

1 Uvod

Že sociolog Max Weber se je dobro zavedal vloge časopisov pri oblikovanju takratne družbe. Na prvem nemškem sociološkem srečanju leta 1910 je opozarjal na pomen analize časopisov in dejal, da časopisne vsebine prispevajo k oblikovanju modernega človeka in kulturnih vrednot. Čeprav je Weber predlagal poglobljeno analizo časopisov, takrat ni poznal ustrezne metode, s katero bi se lotil dela. Kolege je pozval, da naj se analize lotijo kar »rokodelsko«, in sicer

s tem, da izmerimo, z ravnilom in šestilom, kako se je vsebina časopisov v kvantitativnem vidiku spremenila v zadnji generaciji, tudi v oglaševalskem delu, v feljtonu, kakšne so razlike med feljtonom in naslovnim člankom, med naslovnim člankom in vestjo, med tistim, kar je danes sploh posredovano kot vest, in tistim, kar ni več tako posredovano. Razmerja so se namreč neverjetno spremenila. /.../ In od teh kvantitativnih opredelitev bomo prešli h kvalitativnim. Lotili se bomo načina stilizacije časopisa, načina, kako se

isti problemi obravnavajo v časopisih in izven njih, očitnega prikrivanja čustvenega v časopisu (Weber 2001: 168).

Četudi se Webrov »metodološki« nasvet danes zdi nekoliko nenavaden, je v navedenem odstavku poudaril nekatere temeljne in ključne koncepte, s katerimi se še danes ukvarjajo analitiki (medijskih) tekstov. Poudaril je pomen oblikovanja razmerij oblasti v tekstih, s čimer se je pozneje ukvarjal Foucault, opozoril na razlikovanje med žanri, kar je okupiralo tudi ruskega lingvista Bahtina, nakazal je na pomen »oblikovanja agende« in se posredno dotaknil pomena reprezentacije družbenih dogodkov v medijskih tekstih, s čimer se je pozneje ukvarjal Stuart Hall. S tem je opozoril na povezavo med mediji in družbenim dogajanjem. Iz Webrovega govora je mogoče razbrati, da tekste ali besedila v osnovi lahko analiziramo s pomočjo dveh različnih metodoloških pristopov.

Danes tako poznamo kvantitativno analizo vsebine (*content analysis*) in kvalitativno analizo teksta (*text analysis*). Razvoj kvantitativne analize vsebine izhaja iz ameriške discipline raziskovanja množičnega sporočanja (Splichal 1999) in sega v zgodnja dvajseta in trideseta leta minulega stoletja. Sprva so analizo vsebine uporabljali študentje novinarstva in sociologi, ki so analizirali predvsem ameriške časopisne in radijske vsebine ter politične govore. Skladno z razmahom množičnih medijev se je analiza vsebine kot metoda uveljavila v tridesetih letih minulega stoletja (Berelson 1952: 21–25; Titscher in dr. 2000: 56). Danes jo razumemo kot »raziskovalno tehniko za objektivno, sistematično in kvantitativno opisovanje manifestnih vsebin komunikacije« (Berelson, v Shapiro in Markoff 1997: 11). Za razliko od kvantitativne analize besedil je analiza tekstov kvalitativna metoda, vendar zaradi množice pristopov in razhajajočih se terminoloških opredelitev temeljnih konceptov, kot so jezik, tekst in diskurz,¹ na tem mestu ni mogoče podati enotne definicije. Razberemo lahko le nekaj skupnih značilnosti. Pravimo, da gre za množico kvalitativnih pristopov, temelječih na indukciji. Zanje je navadno značilen manjši vzorec enot, ki jih ne analiziramo statistično, temveč se osredotočamo na interpretacijo vsega, čemur pripisujemo pomen (pisani tekst, govorjena beseda, semiotske podobe ipd.).

Ker je diskurzivnih teorij in analitičnih pristopov² veliko, nas bodo v prispevku zanimali predvsem šola, imenovana kritična diskurzivna analiza (KDA), in različni pristopi, ki so se razvili pod njenim okriljem.

Kritična diskurzivna analiza (KDA) je oblika diskurzivnega analitičnega raziskovanja, ki v prvi vrsti raziskuje, kako se družbena oblast, zlorabe, nadvlada in neenakost uveljav-

-
1. Na tem mestu je treba vpeljati terminološko razlikovanje med tekstom in diskurzom. Pojemovno zvezo »analiza teksta« razumemo kot analizo vseh tistih tekstov, ki jim lahko pripišemo pomen. Sem spadajo pisana beseda, prepisan govor ali govorna interakcija in vsi ostali semiotski pojavi, kot so npr. glas, fotografija, slika, film, nekateri predmeti itd. V nekaterih primerih sta tako tekst kot diskurz zgolj jezikoslovna koncepta, ki se nanašata na odlomke nekega besedila. Diskurz pa lahko pojmuje tudi širše, torej kot uporabo jezika, pojmovanega kot družbeno prakso.
 2. Večina pristopov je hkrati teoretskih in analitičnih. Razlikovanje med pristopi glede na njihovo teoretsko in/ali empirično razvitost zahteva daljšo razpravo, ki se je bomo deloma lotili v nadaljevanju.

ljajo, reproducirajo s pomočjo teksta in govora v družbenem in političnem kontekstu. S takšnimi disidentskimi raziskavami KDA zavzema ekspliciten položaj, ker želi razumeti, izpostaviti in se upirati družbenim neenakostim (van Dijk 2001: 352).

Podobno kot druge diskurzivne analize tudi KDA analizira primere družbene interakcije, ki vsaj deloma prevzemajo jezikovno obliko. Kritični pristop se kaže v pojmovanju odnosa med jezikom in družbo ter analizo in analiziranimi praksami (Fairclough in Wodak 1997: 258–259). Namen prispevka je prikazati in sistematizirati teoretsko zaledje teh vse popularnejših pristopov znotraj šole KDA. Teoretska izhodišča bomo z namenom njihovega pojasnjevanja primerjali z diskurzivno teorijo (DT). Slednjo razumemo predvsem skozi dela Ernesta Laclaua in Chantal Mouffe oz. pripadnikov t. i. šole Essex; pravimo ji tudi postmarksistična teorija. Osrednje značilnosti DT so predvsem osredotočenje na razmerja med oblastjo in diskurzom, skorajda transcendentalno razumevanje diskurza, ki posredno implicira, da gre za neoperacionalizirano teorijo, ki za zdaj nima razvitega metodološkega inštrumenta. Z osvetlitvijo temeljnih konceptov skozi perspektivo DT nameravamo pojasnjevati KDA ter opozoriti na nekatere njene prednosti in pomanjkljivosti.

2 Diskurzivne teorije

Preden se posvetimo natančnejšim razlagam, je treba oba pristopa oz. šoli umestiti v širše področje diskurzivnih teorij. Te so se pojavile kot presečišče disciplin, ki so si prizadevale združiti osrednje poudarke jezikoslovja in hermenevtike s ključnimi idejami družbenih in političnih ved (Torfin 2005: 5). Diskurzivne analize so hkrati stara in nova disciplina. Izvirajo iz starih študij jezika, javnega govora in literature, ki so nastajale že v 4. stol. pr. n. št. Te izvirajo tako iz retoričnih tehnik, ki so se ukvarjale z značilnostmi javnega govora v političnih in pravnih okoljih, kot tudi iz slovnice kot vede o jezikovnih sistemih. Nastanek zgodovinskega in primerjalnega jezikoslovja v začetku devetnajstega ter rojstvo strukturalne analize jezika v začetku dvajsetega stoletja vplivata na razumevanje jezika. Takrat (leta 1915) v Rusiji nastaneta moskovski in peterburški center, ki ju od leta 1920 poznamo pod skupnim imenom ruski formalizem. Ruski formalisti so bili literarni kritiki, ki so pomembno vplivali na praški strukturalizem in Bahtinov neomarksizem (Steiner 1995), deloma pa tudi na francoski (post)strukturalizem³ in semiotiko.

V okviru slednje so pomembno vlogo odigrala dela Rolanda Barthesa in Umberta Eca (van Dijk 1985a: 2), ki so sodobnim diskurzivnim teorijam podala okvire za študije naracije, mita, literature in filma. Dela Michela Foucaulta in Michela Pêcheuxa so vplivala na oblikovanje konceptov ideologije in oblasti v sodobnih diskurzivnih teorijah. Njihov razvoj je bil odvisen tudi od nekaterih pomembnih premikov, ki so se v šestdesetih letih zgodili v pragmatiki in sociolingvistiki. Avtorja opozorita na pomen

3. Na tem mestu se bomo izognili opredeljevanju posameznih avtorjev kot strukturalistov, post-strukturalistov, postmodernistov ali psihoanalitikov. Nesoglasja o tem, kateri avtor spada v kateri miselni tok, so tolikšna, da bi razglabljanje o tem, ali je npr. Foucault poststrukturalist ali strukturalist ali morda nič od tega, enostavno vzelo preveč prostora.

družbeno-kulturno spremenljivega konteksta pri analizi jezika. Teorija govornih dejanj, ki govorna dejanja pojmuje kot oblike družbene interakcije, razvoj slovnice, prevlada kognitivne paradigme nad behaviorizmom, prodor fenomenologije v sociologijo in navsezadnje tudi razvoj etnografske metode, ki je vpeljala analizo jezikovnih praks v naravno potekajočem kontekstu oz. govorni interakciji, vse navedeno so prav tako vplivni dejavniki razvoja sodobnih diskurzivnih teorij (van Dijk 1985a; van Dijk 1997: 25–27).

Sodobne diskurzivne teorije pretežno razumemo v okviru tradicije socialnega konstrukcionizma, saj ta predstavlja epistemološko usmeritev nekaterih pomembnejših novejših pristopov, ki so kritične alternative tako psihologiji in socialni psihologiji kot tudi drugim disciplinam, vezanim na družbene vede in humanistiko (Burr 1995: 1). Diskurzivnim teorijam je tako skupna kritična drža do neproblematičnega sprejemanja vednosti. Ključno pa je tudi zavračanje pozitivizma in empiricizma tradicionalne znanosti. Pri tem se navezujejo na zgodovinsko in kulturno specifičnost ter vednost pojmujejo kot rezultat družbenih procesov. Analize diskurza se zato osredotočajo na medosebno komuniciranje in širše na uporabo jezika. Splošno gledano je bistvenih še nekaj poudarkov, kot so prevzemanje neesencialističnega nazora, antirealizem, pojmovanje jezika kot oblike družbenega dejanja, osredotočanje na interakcijo in družbene prakse ter odmik od strukturalizma (Burr 1995: 5–8).

V drugi polovici sedemdesetih let dvajsetega stoletja so se v Veliki Britaniji pojavile prve sugestije za bolj eksplicitno in sistematično analiziranje medijskih diskurzov. Pobudniki so bili večinoma avtorji, vezani na skupino *Glasgow University Media Group*, ki so prisegali na kritičnost. Kritični nazor je značilen tudi za sloviti birminghamski kulturološki *Centre for Contemporary Cultural Studies*, ki ga je v tistem času vodil Stuart Hall. Delovanje Hallovega centra je bilo prelomnica pri pojmovanju medijskih tekstov, saj predstavlja oddaljitev od prej omenjenega klasičnega ameriškega kvantitativnega pristopa analiziranja medijskih vsebin (van Dijk 1985b: 3). »Naš pristop definira medije kot poglavitno kulturno in ideološko silnico, ki stoji na dominantni poziciji, glede na način, s katerim so definirani družbeni odnosi in politični problemi, in glede na produkcijo in transformacijo popularnih ideologij, ki naslavljajo občinstvo« (Hall, v van Dijk 1985b: 3).

Glede na raznolike teoretske tradicije, ki so vplivale na razvoj diskurzivnih teorij, znotraj teh v grobem razlikujemo dva pristopa (Burr 1995: 47). Prvi izhaja iz francoske filozofske tradicije in so ga prevzeli predvsem avtorji, ki se posvečajo kategorijam identitete, sebstva, družbenih sprememb in oblasti. Nekateri, med njimi tudi diskurzivna teorija, se za razumevanje sebstva in subjektivnosti navezujejo tudi na psihoanalitične koncepte. Drugi pristop se osredotoča na performativne kvalitete diskurza. Posveča se torej načinom, kako se konstituira mnenja, njihovi učinki na govorca in/ali pisca, ter vprašanju, katere retorične tehnike uporabljajo posamezniki v komunikaciji. Ta pristop je značilen predvsem za etnometodologijo, teorijo govornih dejanj in analizo konverzacije. Fairclough (1992a: 12–25) jih za razliko od prvega, kritičnega pristopa umešča med nekritične pristope. Čeprav sta pristopa različna, ju vendar ne gre pojmovati kot nasprotujoča si in nezdružljiva; delitev je v dokajšnji meri zgolj analitična.

Za nas je najbolj pomenljiva Torfingova (2005) delitev. Diskurzivne teorije deli na tri generacije. Te se med seboj razlikujejo na osnovi opredeljevanja kategorije diskurza. Prva generacija analizo diskurza reducira na jezikovni pomen, ki ga nosi govorno ali pisano besedilo, in se osredotoča na njegove semantične značilnosti. Pristopi se osredotočajo tudi na to, kako posamezni govorec uporablja jezik. Sem spadajo predvsem že prej omenjene Searlova teorija govornih dejanj, Sacksova in Schegloffova analiza konverzacije, diskurzivna psihologija Potterja in Wetherellove ter kritična lingvistika Fowlerja, Kressa in Hodga.

Druga generacija diskurz pojmuje širše, saj se ta nanaša na družbene prakse. Njihovo pojmovanje temelji predvsem na Foucaultovem razumevanju diskurza kot polja, znotraj katerega nastaja vednost in v katerem se reproducirajo razmerja oblasti. Predvsem pristopi znotraj KDA prevzemajo Foucaultove (2001) koncepte oblasti, diskurza, diskurzivne formacije, diskurzivne prakse, diskurzivnega tipa ter drugih teoretskih in potencialno analitičnih konceptov.

Tretja generacija pojmovanje diskurza še dodatno razširi; po njihovem diskurz zajema vse družbene pojave. Tako pojmovanje je značilnost poststrukturalističnih⁴ teoretikov, kot so Jaques Derrida, Roland Barthes, Julia Kristeva, postmarksistov Ernesta Laclaua in Chantal Mouffe ter nekaterih drugih avtorjev z univerze v Essexu, ki so vezani na teoretsko tradicijo Laclauove diskurzivne teorije.⁵ Osnovna razlika med drugo in tretjo generacijo je torej ločevanje oz. neločevanje med diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi elementi družbe. Foucault in Fairclough za razliko od omenjenih poststrukturalistov in postmarksistov menita, da diskurz definirajo zunajdiskurzivne silnice, npr. institucije, politični dogodki, ekonomske prakse in procesi (Foucault 2001: 174; Fairclough 1992a, 1994, 1995a; Chouliaraki in Fairclough 1999), medtem ko poststrukturalisti zavračajo delitev na diskurzivne in zunajdiskurzivne elemente oz. polje idej in realne objekte (Howarth 1995: 118), kajti »vsak objekt je konstituiran kot diskurzivni objekt« (Laclau in Mouffe 1987: 90). Omenjeno razlikovanje med tremi generacijami dokaj jasno nakazuje trend vse bolj vključujočega in skorajda transcendentnega pojmovanja diskurza (Torfing 2005: 9).

Kljub navedenim razlikam pa so diskurzivne teorije večinoma enotne v predpostavki, da jezik ni odsev predoločene »realnosti«. Reprezentacije slednje namreč ustvarjamo z jezikom. Ta je strukturiran skozi različne vzorce diskurzov, kar pomeni, da ne obstaja en sam generalni sistem pomenjenja, kot na primer v de Saussurjevem strukturalizmu,⁶

4. Laclauova šola sebe pojmuje za poststrukturalistično. Med poststrukturaliste navadno umešča tudi Derridaja kot za nje pomembno teoretsko referenco. Vendar pa se pojem poststrukturalizem uveljavi tudi za avtorje, ki prihajajo iz francoske filozofske tradicije, npr. za Foucaulta in Barthesa. V tem primeru o poststrukturalistih govorimo v prvem pomenu besede.

5. Aletta Norval, Jacob Torfing, David Howarth, Yannis Stavrakakis, Glynos Jason.

6. Poststrukturalisti so de Saussurju očitali strukturalistični pogled na jezik, kar v grobem pomeni dojemanje jezika kot stabilne, totalizirajoče in nespremenljive strukture. Poststrukturalistična, tudi psihoanalitična modifikacija vpelje razrešitev temeljnega strukturalističnega problema spremembe. Struktura v poststrukturalizmu tako postane dovzetna za spremembe oz. nikoli ni zaprta in končna.

temveč imamo opraviti s serijo sistemov oz. diskurzov, pri čemer je spreminjanje pomena odvisno od diskurza. Diskurzivni vzorci se vzdržujejo in spreminjajo v diskurzivnih praksah. Njihovo vzdrževanje in spreminjanje pa je treba analizirati glede na specifični kontekst, v katerem jezik deluje (Jørgensen in Phillips 2002: 12). V nadaljevanju si bomo pogledali, kaj so temeljne značilnosti in teoretična izhodišča KDA. KDA bomo najprej opredelili kot šolo, nato pa skozi temeljne koncepte pokazali na razlike med njo in diskurzivno teorijo Laclaua in Mouffove.

3 Kritična diskurzivna analiza kot šola

Kritična diskurzivna analiza je naziv za šolo, znotraj katere deluje vrsta različnih pristopov. Šola⁷ se je formalno vzpostavila leta 1992 na simpoziju v Amsterdamu, na katerem so sodelovali nekateri utemeljitelji posameznih pristopov KDA (van Dijk 1993: 131). To so bili Teun van Dijk, Norman Fairclough, Gunther Kress, Theo van Leeuwen in Ruth Wodak. Začetek KDA je zaznamoval tudi izid revije *Discourse and Society* leta 1990 in nekaterih temeljnih del, kot so *Language and Power* (1994) Normana Fairclougha, *Language, Power and Ideology* (1989), zbornik, ki ga je uredila Ruth Wodak, ter van Dijkova *Prejudice in Discourse* (1984) in *Macrostructures* (1980). Danes je KDA uveljavljena šola znotraj jezikoslovja (Wodak 2001: 4; 2005: xi). Zanj je značilen eklekticizem, saj jo zaznamujeta neenoten teoretski okvir in metodološki aparat. KDA zato ni disciplina ali teorija. Mayer (v Weiss in Wodak 2003: 6) pravi, da v njej najdemo epistemološke teorije, splošne družbene teorije, teorije srednjega dosega ter mikro-sociološke, socialnopsihološke, diskurzivne in jezikoslovne teorije. Pod tem imenom se v grobem združujejo pristopi, ki se kritično opredeljujejo do analiziranih tekstov. Prav kritična analiza pa je ključni element, po katerem se pristopi KDA razlikujejo od jezikovno-stilnih analiz, ki za razliko od KDA jezika ne obravnavajo v navezavi na družbo, posledično pa ne tematizirajo odnosa med jezikom, oblastjo in ideologijo.

Raznolikost pristopov lahko v prvi vrsti pripišemo interdisciplinarni naravnosti, ki naj bi bila obenem ena od raziskovalnih prednosti KDA (Weiss in Wodak 2003; Fairclough in Wodak 1997; Fairclough 2005; van Leeuwen 2005). Zagovorniki in predstavniki KDA, kot so Wodak (2001: 6), Weiss in Wodak (2003), Chouliarakijeva in Fairclough (1999), poudarjajo, da metodološka in teoretska heterogenost KDA ni njena šibka točka, temveč pozitiven fenomen, ki pripomore k ohranjanju dinamike KDA, saj se ena disciplina, npr. družbena teorija, lahko razvija s pomočjo določenih pogledov druge teorije, npr. jezikoslovja.

Pristopi znotraj KDA imajo večinoma skupna ali vsaj podobna epistemološka, teoretska in metodološka izhodišča. Ukvarjajo se z oblastjo, dominacijo, hegemonijo, neenakostjo in diskurzivnimi procesi njihovega razglašanja, prikrivanja, legitimiranja in reproduciranja. Zanimanje je osredotočeno na subtilne pomene, s katerimi teksti in govor »upravljajo z umom in ustvarjajo konsenz« (van Dijk 1993: 132). Pri tem je v

7. Wodak (2001: 4) KDA imenuje šola, medtem ko van Dijk (1993: 131) pravi, da KDA ni homogena metoda, paradigma ali šola, ampak le skupni pogled na to, kako se izvajajo jezikovna, semiotska in diskurzivna analiza.

ospredju analiza jezika, saj KDA meni, da je značilnost družbeno-kulturnih procesov in struktur deloma jezikovno-diskurzivna. Diskurz je oblika družbenega delovanja in družbene prakse, ki je v dialektičnem odnosu z drugimi družbenimi dimenzijami. To pomeni, da raba jezika igra pomembno vlogo pri reproduciranju ali spreminjanju družbeno-kulturnih razmerij oblasti. Rabo jezika je treba razumeti zgodovinsko in jo, upoštevajoč njen kontekst, podvreči empirični analizi (Fairclough in Wodak 1997).

Ko beremo dela različnih avtorjev (Jørgensen in Phillips 2002; Fairclough in Wodak 1997; Weiss in Wodak 2003; Bell in Garrett 1998; van Dijk 2001), ki so skušali opredeliti KDA, naletimo na neenotnost. Pojem »kritična diskurzivna analiza« ima v osnovi tri pomene: s KDA najprej označujemo način pristopa k analizi teksta, nato lahko o skupini omenjenih pristopov govorimo kot o šoli, hkrati pa je to tudi uveljavljen naziv za pristop Normana Fairclougha (1995a), ki deluje znotraj šole KDA. Podobna terminološka nejasnost je tudi pri razlikovanju pojmov kritična lingvistika (KL) in KDA. Wodak (2001: 1) pravi, da se naziva pogosto uporabljata kot sinonima, čeprav se je v zadnjem času veliko bolj uveljavil izraz kritična diskurzivna analiza. V svojih poznejših zapisih pa Wodakova (2005: xi) ustrežneje trdi, da je KL predhodnica in hkrati eden od pristopov šole KDA.⁸ Ne gre pa le za problem terminologije, temveč tudi za različna pojmovanja pristopov KDA.

Avtorji namreč različno definirajo pristope znotraj KDA. Garrett in Bell (1998: 4) KDA delita na van Dijkovo sociokognitivno in Faircloughovo diskurzivnopraktično perspektivo. Prvi pristop se od drugih razlikuje, ker prevzema socialnopsihološki model procesa družbene kognicije kot komponente interpretacije konteksta. Zanj je kontekst mentalni model ter kognitivni vmesnik med družbeno okolico in diskurzom (van Dijk 2005). Van Dijk meni, da se je treba osredotočati na to, kateri jezikovni, spoznavni in družbeni dejavniki vplivajo na proces oblikovanja in sprejemanja teksta. Ugotavlja torej, kako kognitivni modeli vplivajo na razumevanje in produkcijo tekstov (van Dijk 1985b: 6–7, 1998a) pri tem pa koncept kognicije razume kot vezni člen med strukturo diskurza in družbeno strukturo.

Za razliko od van Dijka pa Fairclough ne zavzema kognitivistične perspektive. Svojo metodo gradi na trinivojskem modelu (1992a, 1995a, 1995b, 1998, 2003) razumevanja diskurza. Model predstavlja spojitev treh različnih teoretskih tradicij: jezikovne analize, interpretivistične ali mikrosociološke tradicije, ki družbene prakse pojmuje kot produkte

8. Kritična lingvistika se je razvila v Veliki Britaniji na *University of East Anglia* v sedemdesetih letih minulega stoletja. Metodološko izhaja iz Hallidayevega funkcijskega jezikoslovja (Fowler 1996: 11; Fowler in Kress 1979), najpogosteje se loteva problematike seksizma, rasizma, neenakosti v izobraževalnem sistemu, na delovnem mestu in v sodnih procesih. Z izidom Hodgove in Kressove knjige *Social Semiotics* (1988) se iz nje razvije pristop, imenovan družbena semiotika. Predmet teorije in analize so predvsem vizualne podobe tekstov, kot so medijski teksti (Kress in van Leeuwen 1998; Kress in van Leeuwen 2001), oglasna sporočila, sodobno oblikovanje, umetnost (glej Kress in van Leeuwen 1996; van Leeuwen 2005) itd. Pristop predvideva semiotično analizo fotografij v tisku, predmetov, televizijskih podob, renesančne umetnosti ter predpostavlja pomen relacije med jezikom in vizualnimi podobami. Od drugih pristopov se razlikuje, ker v ospredje postavlja premik od jezikovnega k multimodalnemu pomenu teksta.

družbenih akterjev, in makrosociološke tradicije analize družbenih praks v odnosu do družbenih struktur (Fairclough 1992a: 144). V praksi je prva raven deskriptivna in predvideva jezikovno analizo teksta; tukaj se avtor naslanja na kritično in Hallidayevo lingvistiko. Druga raven zahteva interpretacijo odnosa med tekstom in interakcijo. Empirično se posveča analizi diskurzivne prakse, ki obsega procese produkcije, distribucije in porabe teksta. V ospredju je razširjena različica Bahtinovega koncepta intertekstualnosti oz. žanra. Tretja raven predvideva razlago odnosa med interakcijo in družbenim kontekstom. Tu Fairclough diskurz pojmuje kot družbeno prakso, zato ga na tej ravni zanima preučevanje diskurza v odnosu do ideologije, hegemonije in oblasti. Sklicuje se na Pêcheuxove, Gramscijeve in Foucaultove ideje. Čeprav sta omenjena pristopa med močnejšimi, pa jih šola zajema še več. Fairclough in Wodak (1997) mednje prištevata še prej omenjeno družbeno semiotiko, zgodovinsko diskurzivno metodo,⁹ bralno analizo in duisburško šolo.¹⁰

4 O nekaterih odprtih vprašanjih KDA

Kritiki šoli KDA priznavajo vplivnost, kar je tudi razlog, da so pristope znotraj KDA vzeli pod drobnogled. Prispevki se v grobem delijo na kritike, ki zadevajo epistemološko pozicijo – te so pogosto osnovane na drugačni epistemološki poziciji kakor KDA (Stubbs 1996, 1997; Widdowson 2004) –, in tiste, ki nastajajo znotraj šole KDA ali njej sorodnih pristopov. Predvsem slednje opozarjajo na metodološke pomanjkljivosti, ki se jim je treba posvetiti.

Ena temeljitejših dopolnitev KDA tako prihaja iz *Glasgow University Media Group*. Philo (2007) opozarja predvsem na tematizacijo konteksta v KDA. KDA očita, da v ospredje postavlja le analizo teksta, pri čemer pa pozabi na pomembne vplive, ki jih imata na tekst njegova produkcija in sprejemanje s strani občinstva. Čeprav Faircloughov (1992) tridimenzionalni model razumevanja diskurza sooblikujejo diskurzivna praksa, torej produkcija, distribucija in konsumpcija teksta, tekst kot tak in družbena praksa, se Fairclough analitično osredotoča le na raven teksta, ostalih ravni pa ne tematizira posebej. Zato ima KDA težave predvsem s tem, da pokaže, od kod izvirajo posamezni konkurenčni diskurzi in kako so povezani z različnimi družbenimi interesi. Iz tega sledi tudi težava pri razpoznavanju različnih zunanjih, predvsem ideoloških dejavnikov reprezentacije in pomanjkanje analiz, ki bi pokazale, kako različna občinstva interpretirajo posamezne tekste (Philo 2007: 185).¹¹

9. Utemeljitelj zgodovinske diskurzivne metode je dunajski krog, do nedavnega zbran okrog Ruth Wodak. Družbeno-filozofska usmeritev izhaja iz kritične teorije družbe. Zgodovinska diskurzivna metoda se od drugih metodoloških pristopov KDA razlikuje predvsem zaradi vpeljave analize zgodovinske dimenzije diskurzivnih dejanj, tako da analizira načine, na katere so določeni žanri diskurzov podvrženi časovnim spremembam (Wodak 2001: 65). Navadno kombinira različne kvalitativne in kvantitativne metode.

10. Bralna analiza in pristop, vezan na duisburško šolo, sta v kontekstu šole KDA manj znana od prej navedenih. Utemeljitelj *Lesartenanalyse* (reading analysis) je jezikoslovec Utz Maas (Wodak 2002), utemeljitelj duisburške skupine pa Siegfried Jäger.

11. Izvor omenjene kritike je treba pripisati kulturnim študijam, ki diskurzu priključijo še

Ker KDA obenem velja za metodo in teorijo, moramo na tej točki opozoriti še na nekatera teoretska področja, ki jih privzema KDA. Kot smo že omenili, je značilnost teoretičnega aparata KDA predvsem opisno eklektično nizanje različnih in pogosto nezdržljivih družbenih teorij. KDA se pri tem ne spušča v polemiziranje ali problematiziranje uporabljenih teoretskih nazorov in se ne posveča analizi svoje teoretske dediščine ali soočanju zelo različnih teoretskih vplivov, ki jih uporablja (Stubbs 1997). Temeljni koncepti, s katerimi operirajo sodobne diskurzivne teorije in analize, so diskurz, ideologija, hegemonija in kontekst. Ker KDA in DT operirata s podobnimi teoretskimi koncepti, smo se odločili, da njihovo razumevanje prikažemo skozi »dialog« obeh šol in pri tem opozorimo na razlike, ki v prvi vrsti izhajajo iz sprejemanja oz. zavračanja dihotomije med diskurzivnim in zunajdiskurzivnim.

Po mnenju Fairclougha in Wodakove (1997: 260–262) je prvo teoretsko izhodišče KDA zahodni marksizem, ki poudarja, da so družbene relacije osnovane, vzdrževane in reproducirane znotraj kulture – v ideologiji, in ne zgolj v ekonomskih relacijah. V referenčni literaturi (Fairclough in Wodak 1997; van Dijk 2001; Chouliaraki in Fairclough 1999; Jørgensen in Phillips 2002; Wodak 2001; Titscher in dr. 2000; Weiss in Wodak 2003; Torfing 2005) so kot relevantni teoretski vplivniki najpogosteje navedeni Mihail M. Bahtin, Louis Althusser in Michel Pêcheux, Antonio Gramsci, Michel Foucault, Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu in Anthony Giddens. Z vidika metodološke obravnave jezika oz. diskurza so najpomembnejša dela Michaela A. K. Hallidaya.

5 Diskurz

Lahko bi rekli, da je definicij diskurza skoraj toliko, kolikor je šol in pristopov, ki diskurz postavljajo v ospredje svojih teorij in analiz. Do neke mere je vsem skupno konstrukcionistično pojmovanje diskurza kot npr. »specifičnega načina sporočanja o svetu ali razumevanja sveta oz. enega izmed njegovih aspektov« (Jørgensen in Phillips 2002: 1). Diskurz pa ponavadi pomeni tudi »rabo jezika v odnosu do družbenih, političnih in kulturnih oblik – diskurz je jezik, ki odraža družbeni red, in hkrati jezik, ki oblikuje družbeni red in posameznikovo interakcijo z okoljem« (Jaworski in Coupland 1999: 3). Vendar pa se je pri tem pomembno zavedati temeljne razlike med pristopi, ki izhaja iz prej omenjenega sprejemanja oz. zavračanja dihotomije med diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi elementi družbe. Čeprav imata tako postmarksistična DT kakor tudi KDA svoje temelje v Gramscijevi in Foucaultovi kritiki marksističnega esencializma, bomo v nadaljevanju pokazali predvsem na pomembne razlike med pristopoma.

Tako za KDA kot za Foucaulta in DT je diskurz temeljni koncept, skozi katerega je mogoče interpretirati družbene procese in prakse. Pri tem je pomembno, da upoštevamo zgodovinsko dimenzijo diskurza, saj tako zavrnemo absolutizacijo diskurzivnih pomenov in praks. KDA prevzame Foucaultovo pojmovanje razmerij oblasti kot diskurzivnih in

analizo pomena, ki jo tvorita bralec in gledalec. Ključna problematizacija predpostavljajna enoznačnega ideološkega učinka je podana že v Hallovem (1993) modelu zakodiranja in odkodiranja medijskega teksta.

interpretiranje diskurza je v tem kontekstu relevantno predvsem za razumevanje oblastnih struktur ter nastajanja vednosti in »resnice«. Foucaultovo pojmovanje diskurzivnega in zunajdiskurzivnega je nejasno; v arheološkem obdobju omenjeno razlikovanje obstaja, saj Foucault (2001) piše o vplivu institucij ter političnih in ekonomskih dogodkov na oblikovanje diskurza; v genealoškem obdobju pa se bolj približa poststrukturalističnemu oz. transcendentalno naravnemu pojmovanju diskurza. Foucault (2000b: 100) kljub temu zavrne idejo, da so diskurzi neodvisni sistemi izjav, in poudari, da so odnosi oblasti in politična moč tisti, ki diskurze oblikujejo. Diskurz torej postavi v dialektičen odnos z družbeno strukturo, ki ga prevzema tudi KDA; pri tem ima zunajdiskurzivno prednost pred diskurzivnim.

Tudi postmarksistično pojmovanje diskurza je deloma vezano na Foucaultove ideje. Laclau in Mouffe namreč kritično prevzemata njegov koncept diskurzivne formacije, vendar je med postmarksisti in Foucaultom pomembna razlika. Laclau in Mouffe (1987, 1990) namreč v celoti zavračata razlikovanje med diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi praksami, kajti vsak objekt je konstruiran kot diskurzivni objekt.¹² Foucaultova (posledično tudi Faircloughova) ohranitev dihotomije je posledica njegove želje po opredelitvi relacijske totalnosti, vendar jo je lahko opredelil zgolj na ravni diskurzivne prakse (Laclau in Mouffe 1987: 90). Kaj hitro namreč ugotovimo, da »če analiziramo t. i. nediskurzivne sklope, institucije, tehnike, organizacije produkcije itn., ne bomo našli le bolj ali manj kompleksnih oblik diferencialnih pozicij med objekti, ki ne izvirajo iz sistema vnanje nujnosti, ki jih strukturira, zato jih je mogoče dojeti le kot diskurzivne artikulacije« (Laclau in Mouffe 1987: 90–91).

Jezikovne elemente torej oblikujejo diferencialni in strukturirani sistemi pozicij, to so diskurzi. Laclau in Mouffova (1987) torej diskurz razumeta v povezavi z artikulacijo. Artikulacija je vsaka praksa, ki vzpostavlja tako razmerje med elementi, da se njihova identiteta spreminja kot rezultat artikulacije. Strukturirani totalnosti, ki je rezultat artikulacijske prakse, avtorja pravita diskurz (Laclau in Mouffe 1987: 88). O diskurzivni formaciji govorita, kadar se na podlagi nekaterih regularnosti vzpostavljajo diferencialni položaji (Laclau in Mouffe 1987: 92). Vendar diskurz kot sistem diferencialnih entitet (oz. momentov)¹³ lahko obstaja le kot začasna fiksirana oblika. »Razpad« in reartikulacija pomena diskurza sta torej inherentna vsaki diskurzivni situaciji in sta področje, na katerem se konstituira družbena praksa. Temu področju pravimo polje diskurzivnosti. »Ta izraz nakaže obliko svojega razmerja do vsakega konkretnega diskurza: določa

12. Omenjeno dejstvo nima nikakršne zveze z vprašanjem obstoja materialnega sveta. Laclau in Mouffe (1990) to pojasnita s primerom igranja nogometa. Če na ulici brcamo okrogel predmet ali če na nogometnem igrišču brcamo žogo, je fizično dejanje enako – to je zunajjezikovni moment; če pa ta isti predmet brcamo na nogometnem igrišču, ga postavimo v integrirani sistem družbeno določenih pravil, mu lahko dodelimo specifični pomen, kar predstavlja jezikovni moment. Seveda to še ne pomeni, da bo okrogel predmet nehal obstajati kot materialni objekt. Skupek obeh elementov tvori to, čemur avtorja pravita diskurz.

13. Laclau in Mouffe ločita elemente in momente. Ko so elementi artikulirani v določeno formacijo, dobijo status momenta. Kajti nobena artikulacija ni končna in vsak moment lahko po njenem razpadu ponovno preide v element.

nujno diskurzivno naravo vsakega objekta in hkrati nezmožnost, da bi kateri koli dani diskurz izvršil dokončni šiv« (Laclau in Mouffe 1987: 95).

Morda se zgornja razprava zdi sama sebi namen, vendar iz dihotomije diskurzivnega in zunajdiskurzivnega izhajajo tudi nadaljnje razlike med KDA in DT. Poglejmo si npr. koncept kritike ideologije.

6 Kritika ideologije

Po mnenju Weissa in Wodakove (2003: 6) so Foucaultovi koncepti na razvoj KDA vplivali na epistemološki ravni in na ravni teorije diskurza. Foucault zavrne tako marksistično pojmovanje družbe kot strukture kot tudi rabo pojma ideologija. Zanj je koncept ideologije sporen, ker naj bi ideologija vedno stala nasproti neki predpostavljeni resnici. Foucault meni, da se je pomembno osredotočiti na zgodovinsko konstrukcijo resnice, ki nastaja znotraj diskurza, in ne na vprašanje, kaj je v diskurzu tisto, kar ustreza določeni »resnici« (Foucault 2000a: 119). Resnica je vezana na diskurz in produkcijo vednosti, torej ni nekaj absolutnega. S svojim pojmovanjem konstrukcije vednosti v povezavi z oblastjo in delovanjem diskurza Foucault oblikuje poglede domala vseh pripadnikov KDA (glej Fairclough 1992a, 1994, 1995a; Jäger 2001; Hodge in Kress 1988; van Leeuwen 2005). Namesto s kritiko ideologije se Foucault ukvarja predvsem z izpostavljanjem učinkov oblasti. Znane so njegove analize discipliniranja telesa v zaporniškem sistemu in medicini. Foucaultova protiutež Althusserjevim ideološkim aparatom države so disciplinski postopki, ki se dogajajo na ravni »mikrooblasti«. S tem določi točko, v kateri se oblast neposredno vpisuje v telo, in tako zaobide ideologijo (Žižek 1994: 13).

Pojmovanje ideologije v KDA je nekakšna vmesna stopnja med Althusserjevim in Laclauovim pojmovanjem ideologije. KDA namreč ne zavrača koncepta kritike ideologije. S pojmovanjem ideologije v okvirih delovanja ideoloških aparatov države, konceptom interpelacije oz. pozicioniranjem subjektov v subjektne pozicije Althusser (2000) pomembno vpliva na razumevanje ideologije v KDA. Slednja izhaja iz Althusserjevega (2000) pojmovanja ideologije kot take, ki ima materialno eksistenco v nekem ideološkem aparatu države ali njegovi praksi, s katero interpelira ljudi v določene subjektne pozicije. Kljub temu pa se KDA (Fairclough 1992a: 87) zaveda enodimenzionalnosti Althusserjeve teorije: »/Z/avračam razumevanje ideologije kot oblike družbenega cementa« (Fairclough 1995: 82). Čeprav ideologije ne pojmuje kot lažno zavest, jo v nekaterih pogledih razume kot sredstvo dominacije ene družbene skupine nad drugo. Fairclough (1992a: 26) ideologijo definira kot konstrukcijo pomenov, ki pripomorejo k nastajanju, reprodukciji in spreminjanju razmerij dominacije. Po njegovem mnenju dejstvo, da so vse oblike diskurzov do neke mere odprte za ideološke vnose, še ne pomeni, da so do enake mere »ideološke«. Oglaševanje naj bi bilo tako bolj »ideološko« kakor fizika (prav tam). Fairclough torej predlaga nekakšen modificiran pogled na kritiko ideologije, v katerem trdi, da so nekatere reprezentacije sveta (ali diskurzi) resničnejše od drugih. Tovrstna interpretacija v osnovi izhaja iz razlikovanja med misljo in realnim objektom oz. diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi elementi družbe in je na

ravni operacionalizacije problematična, saj implicira raziskovalčevo »razsodbo« o bolj ali manj ideoloških vsebinah, implicira pa tudi nekatere epistemološke probleme, kot je npr. znanstvena reflektivnost.

Oddaljevanje od determinističnih pogledov na ohranjanje družbene neenakosti predstavljajo dela Antonia Gramscija. Ta h KDA prispeva predvsem z rekonceptualizacijo klasičnega marksističnega oz. Leninovega koncepta hegemonije (glej Simon 1982). Sprva odločilno vpliva na diskurzivno in politično teorijo postmarksistov Ernesta Laclaua in Chantal Mouffe (1987), ki ideologijo razumeta kot naturalizacijo različnih praks artikulacije. Zanju ideologija igra pomembno vlogo tudi pri oblikovanju hegemonije, ki nujno vključuje odločitev po oblikovanju ideološkega zaprtja. Čeprav koncepta ideologije ne zavrneta v celoti, sta kritična do klasičnega marksističnega razumevanja ideologije kot nadstavbe in lažne zavesti, s tem pa tudi do klasičnega koncepta kritike ideologije. V skladu s tem razvijeta antiesencialistično razumevanje ideologije. Njun teoretski opus je trdno vezan na Gramscijev koncept hegemonije, ideologija pa v njuni teoriji dobi poseben pomen. S pojmom ideologije se npr. srečamo tudi, kadar gre za epistemološko vprašanje reflektivnosti oz. kritične pozicije diskurzivnega analitika in njegove objektivnosti. Diskurzivna teorija Laclaua in Mouffove je kritična do klasičnega koncepta ideologije, ker dekonstruira objektivnost in se, v nasprotju s tradicionalno kritiko ideologije, zaveda, da ne more ponuditi ideološko neoporečnih resnic. Kajti analitik je vedno že del določene diskurzivne formacije, znotraj katere je konstituiran kot subjekt (glej Howarth 2000: 122–125; Jørgensen in Phillips 2002: 186).

Kot smo že prej poudarili, je težava v togem pojmovanju in določanju konteksta. Relevantnost konteksta določi raziskovalec, ne da bi uokvirjeni kontekst pri tem postal objekt analize. »V/ večini raziskav KDA so predpostavke o oblastnih razmerjih uporabljane kot pogledi na analizirane diskurze (npr. 'oblast je negativna', 'politiki so manipulatorji', 'mediji so stroji za reproduciranje ideologije')« (Blommaert 2001: 15). Tyrwhitt-Drake (1999: 1087) zato ostro opozarja, da pripadniki KDA s tem vzpostavljajo lastno hegemonijo, saj želijo postati vratarji za dostop do resnice, kajti pogosto jih »bolj kot razkrivanje zanima razglašanje resnice« (Tyrwhitt-Drake 1999: 1088). Stubbs (1997) govori o problemu krožnosti, kajti raziskovalec je omejen s svojim védenjem, zato tekstu a priori pripisuje določen pomen. Argument je smiseln, saj KDA pravi, da je vsak tekst že sam po sebi ideološki. Fairclough (1994) bi Stubbsu verjetno odgovoril, da so nekateri teksti bolj ideološki kot drugi – npr. znanstveni tekst je po njegovem mnenju manj ideološki kakor medijski tekst, kar pa nedvomno ne reši zagate.¹⁴

Kljub vsemu je monopoliziranje resnice v nasprotju z reflektivnostjo kot epistemološko orientacijo, značilno za poststrukturalistično dediščino. Reflektivnost pomeni raziskovalčevo zavedanje lastnega družbeno-zgodovinskega odnosa do raziskovalnega predmeta, ki ga preučuje. Slembrouck (2005: 626–627) poudarja, da se raziskovalci znotraj KDA navezujejo na reflektivnost v dveh primerih. Reflektivnost najprej pojmujejo kot značilnost družb pozne moderne; tu je mogoče zaslediti vpliv Giddensove

14. Seveda je z navedeno Faircloughovo idejo mogoče polemizirati; glej npr. Jørgensen in Phillips (2002: 75).

in Beckove družbene teorije. Refleksivnost pa razumejo tudi kot pomembno za teorijo prakse. Če sledimo Bourdieuju, so posledica prakse dejanja družbenih subjektov in reprezentacije o njihovih dejanjih, ki jih subjekti pri tem razvijejo (glej Chouliaraki in Fairclough 1999: 9, 29). Vendar se KDA ne posveča načinom, s katerimi bi refleksivnost upoštevala pri analizi in interpretaciji podatkov. KDA namreč ne pojasni, kako naj refleksivnost deluje na vseh ravneh raziskovalnega procesa (Slembrouck 2005: 627; Jørgensen in Phillips 2002: 198).

Kljub omenjenim epistemološkim problemom se želimo ob koncu prispevka vrniti na nekatere teoretske koncepte obeh šol. Menimo namreč, da lahko njihova sinteza doprinese k teoretskemu in empiričnemu pristopu k analizi teksta.

7 Sklep: intertekstualnost, diskurz in hegemonija

Koncept hegemonije je skupen obema šolama. Gre za modificirano različico Gramscijevega koncepta, ki se ga pogosto zmotno navaja kot nadomestek koncepta ideologije. Seveda hegemonije nikakor ne smemo enačiti z ideologijo ali celo misliti, da je hegemonija zamenjava za koncept ideologije. Pri postmarksistih je hegemonija osrednji teoretski koncept. Predpostavlja necelost in odprtost družbenega in je zato mogoča le na področju, na katerem vladajo artikulacijske prakse. Odprtost družbenega je pogoj za vsako hegemonistično prakso, zato se hegemonistična formacija ne more opirati na specifično logiko ene same družbene sile (Laclau in Mouffe 1987). Pomembno je, da pri tem razumemo, da hegemonija ni dominacija ene družbene skupine nad drugo, temveč kontingenčno razmerje moči ali bolje – artikulacijskih praks. Fairclough (1992a: 93–100) pravi, da se dialektično razmerje med diskurzivnimi praksami in dogodki artikulira in reartikulira v določen diskurzivni red.¹⁵ Slednji je torej oblika trenutne artikulacije med diskurzivnimi praksami in dogodki. Pri tem gre, podobno kot pri Laclauu, za odprtost diskurzivnega reda in opustitev obeh Gramscijevih esencialističnih predpostavk.¹⁶ Tudi pri Faircloughu vedno obstaja možnost za reartikulacijo njegovih elementov. Diskurzivni red je torej vedno potencialno odprt za hegemonске boje. Fairclough v svojih poznejših delih koncept hegemonije neposredno prevzema od Laclaua in Mouffove (Chouliaraki in Fairclough 1999; Fairclough 2003), zato se pri pojmovanju hegemonije podobno kot onadva oddalji od dveh Gramscijevih esencialističnih točk.

Kombinacija teorije hegemonije in intertekstualnosti je lahko izjemno plodna. Diskurz je v tesni navezavi s konceptoma antagonizma in hegemonije, ki sta temelj razumevanja družbenih odnosov v DT in se povezujeta z nezmožnostjo zaprtja družbe; ta se kaže kot nestalnost diskurzov, ki ga v danem trenutku konstruirajo. Laclau in Mouffe zagovarjata odprtost družbenega, saj so diskurzi vedno znova podvrženi antagonistični

15. Diskurzivni red je urejen niz oz. celota diskurzivnih praks, ki so v povezavi z določenimi družbenimi institucijami in odnosi med njimi. Hkrati ga tvori časovno sosledje diskurzivnih dogodkov.

16. Gre za Gramscijevo pojmovanje, da se subjekt konstituira na ravni temeljnih razredov in da se družbena formacija strukturira okrog enega hegemonskega središča (Laclau in Mouffe 1987: 120).

poziciji in možni reartikulaciji določenega hegemonškega razmerja. Kljub temu pa še vedno predvidevata možnost začasne fiksacije oz. točke prešitja. Edina razlika med Faircoughom in Laclauom oz. Mouffovo je pravzaprav v osredotočanju. Fairclough se bolj osredotoča na analizo fiksiiranih diskurzov oz. diskurzivnega reda, Laclau in Mouffova pa na kontingentnost oz. antagonistične odnose v družbi, ki privedejo do razpada začasno fiksiiranih diskurzov oz. struktur.

Ena od kritik DT je vezana prav na obravnavo artikulacije in reartikulacije družbenih elementov oz. diskurzov. Laclau in Mouffe se osredotočata predvsem na kontingenčnost ter odprtost diskurzov in identitet, zato spregledata dejstvo, da možnosti za spremembo niso vedno enake. Vsi vidiki družbenega namreč niso nujno enako odprti. V družbi imamo večinoma razmeroma zaprte in obstojne strukture ali konstrukte (spol, rasa, etnična pripadnost), ki jih avtorja na ravni teorije spregledata. V navezavi na fiksacijo določenega diskurza sicer vpeljeta Gramscijevo razlikovanje med objektivnim (*objective*) kot fiksiirano in političnim (*political*) kot dinamično dimenzijo strukture, vendar koncepta ostaneta obrobna in nerazdelana. Chouliaraki (2002: 93) pravi, da morata Laclau in Mouffe, če razvijata teoretski jezik, ki tematizira predvsem odprtost diskurzov, razvijati tudi pristop, ki bo tematiziral možnost relativnega zaprtja.

Ker menimo, da ima predpostavljjanje kontingence v politični praksi pozitivne emancipatorne učinke, bomo predvsem prvi del avtoričinega argumenta vzeli kot izhodišče plodnega združevanja KDA in DT. Menimo namreč, da je intertekstualna analiza uporabna prav na točki, ko se sprašujemo, kako preverjati spremembe v diskurzih, kako jih zaznati ter kako prepoznavati in analitično razmejevati različne diskurze. Različne artikulacije diskurzov razumemo kot dinamičen proces »izmenjave« delnih ali začasnih hegemonških fiksacij in antagonističnih pozicij. Laclau in Mouffe ne razvijata analitičnega koncepta ali »metodološkega« orodja, s katerim bi preverjala, ali in kako se diskurzi spreminjajo, kadar nastopi antagonistična diskurzivna pozicija in morebitna reartikulacija hegemonije. In prav tako ne koncepta za preverjanje, ali, kako in kateri antagonizmi vplivajo na nespremenljivost diskurza. Zato prav na tem mestu stopi v ospredje Faircloughova operacionalizacija intertekstualnosti, ki s pomočjo jezikovne analize teksta omogoča celostno obravnavo fiksiiranega diskurza oz. diskurzivnega reda.

Pravkar smo nakazali, da je na tej točki treba vpeljati Faircloughovo predelavo koncepta intertekstualnosti, ki ga avtor povzema po Bahtinu in Kristevi. Heteroglosija, diskurz in žanr so trije koncepti ruskega jezikoslovca Mihaila M. Bahtina,¹⁷ ki jih prevzema KDA. Koncept heteroglosije Bahtin (2002) razdeli v eseju *Discourse in the novel*, kjer nastavi tudi prvo jezikoslovno teorijo ideologije, v kateri opozarja, da je vsaka raba jezika ideološka. Bahtin (1999) poudarja, da »diskurz« v sebi vedno nosi svojo zgodovino. Podobno v procesu svojega nastajanja tudi žanri vsrkavajo in preoblikujejo različne prvotne (preproste) žanre. Julia Kristeva, ki izhaja iz branja Bahtinovega pojasnjevanja heteroglosije in dialoškiosti,¹⁸ vpelje koncept intertekstualnosti. Inter-

17. Nekatera dela Mihaila Bahtina so bila objavljena pod imenom V. I. Vološinov, čeprav jih je menda napisal Bahtin ali pa je imel nanje zelo močan vpliv.

18. Bahtin poudarja, da se dialoškiost nanaša na soprisotnost dveh različnih glasov znotraj ene

tekstualnost oz. medbesedilnost »označuje ta prenos enega (ali več) sistema/sistemov znakov v drugega« (Kristeva 2005: 52). Pri tem pa »prehod od enega označevalnega sistema v drugega zahteva novo artikulacijo tetičnega – izjavne in denotativne položajskosti« (prav tam). Koncept intertekstualnosti torej Fairclough (1992a: 84) razume kot »značilnost tekstov, ki pomeni, da so teksti polni odlomkov iz drugih tekstov, ki so lahko eksplicitno razmejeni ali spojeni s prvotnim tekstom. Ta jih lahko asimilira, jim ugovarja, jih ironizira in tako dalje«.

Fairclougha (1992a, 1995a, 1995b) pa ne zanima zgolj intertekstualnost. Avtor koncept razširi in piše o interdiskurzivnosti. Ne zanima ga zgolj iskanje značilnosti teksta, temveč jim želi pripisati pomen, ki ga je mogoče smiselno interpretirati (Widdowson 2004: 147–148). Fairclough razvije obširen model, ki omogoča tako analizo intertekstualnih kot tudi interdiskurzivnih elementov tekstov in diskurzov, kar nam omogoča empirično preverjanje in analiziranje konstrukcije, artikulacije in reartikulacije določene diskurza. Kajti šele jezikovna oz. tekstovna analiza pokaže, ali se diskurzi, kljub antagonizmu ali dislokaciji strukture, sploh spremenijo ali pa ostanejo fiksni in stalni ter se vedno znova reartikulirajo v različnih družbenih okoliščinah. Ker intertekstualna analiza tudi posreduje med jezikom in družbenim oz. diskurzivnim kontekstom, s tem zapolnjuje vrzel med tekstom in kontekstom (Fairclough 1992b: 195), kar je eden ključnih pogojev za veljavnost analize.

Literatura

- Althusser, Louis (2000). Izbrani spisi. Ljubljana: *cf.
- Bahtin, M. Mihail (2002): *The Dialogic Imagination: four essays*. Austin: University of Texas Press.
- Bahtin, M. Mihail (1996): *Estetika in humanistične vede*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Bell, Allan, in Garrett, Peter (1998): *Media and Discourse: A Critical Overview*. V P. Garrett in A. Bell (ur.): *Approaches to Media Discourse: 1–20*. Massachusetts, Oxford: Blackwell Publishers.
- Berelson, Bernard (1952): *Content Analysis in Communication Research*. Chicago: The Free Press Publishers Glencoe Illinois.
- Blommaert, Jan (2001): *Context is/as Critique*. *Critique of Anthropology*, 21(1): 13–32.
- Burr, Vivien (1995): *An Introduction to Social Constructionism*. London, New York: Routledge.
- Chouliaraki, Lilie, in Fairclough, Norman (1999): *Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Chouliaraki, Lilie (2002): »The Contingency of Universality«: Some Thoughts on Discourse and Realism. *Social Semiotics*, 12 (1): 83–114.

izjave. Če jezik razumemo dialoško, opazimo, da živimo v diverziteti jezikov družbene heteroglosije. Dialogizem torej nujno predstavlja način, s katerim konstruiramo pomen (Vice 1997: 45–46).

- Dijk, van A. Teun (1980): *Macrostructures: An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Dijk, van A. Teun (1985a): Introduction: Discourse Analysis as a New Cross-Discipline. V T. A. van Dijk (ur.): *Handbook of Discourse Analysis: volume 1: Disciplines of Discourse: 1–10*. London: Academic Press.
- Dijk, van A. Teun (1985b): Introduction: Discourse Analysis in (Mass) Communication Research. V T. A. van Dijk (ur.): *Discourse and Communication: New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication: 1–12*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Dijk, van A. Teun (1993): Editor's Foreword to *Critical Discourse Analysis*. *Discourse and Society*, 4 (2): 131–132.
- Dijk, van A. Teun (1997): The Study of Discourse. V T. A. van Dijk (ur.): *Discourse as Structure in Process: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction Volume 1: 1–34*. London: Sage.
- Dijk, van A. Teun (1998a): *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
- Dijk, van A. Teun (1998b): Opinions and Ideologies in the Press. V A. Bell in P. Garrett (ur.): *Approaches to Media Discourse: 21–63*. Malden: Blackwell Publishers.
- Dijk, van A. Teun (2001): *Critical Discourse Analysis*. V D. Schiffrin in dr. (ur.): *The Handbook of Discourse Analysis: 352–371*. Malden: Blackwell Publishing.
- Dijk, van A. Teun (2005): Contextual Knowledge Management in Discourse Production: A CDA Perspective. V R. Wodak in P. Chilton (ur.): *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis: Theory, Methodology, Interdisciplinarity: 71–100*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Fairclough, Norman (1994): *Language and Power*. London: Longman.
- Fairclough, Norman (1992a): *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman (1992b): *Discourse and Text: Linguistic and Intertextual Analysis Within Discourse Analysis*. *Discourse & Society* 3(2): 193–217.
- Fairclough, Norman (1995a): *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.
- Fairclough, Norman (1995b): *Media Discourse*. London: Arnold.
- Fairclough, Norman, in Wodak, Ruth (1997): *Critical Discourse Analysis*. V T. A. van Dijk (ur.): *Discourse as Social Interaction: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction Volume 2: 258–284*. London: Sage.
- Fairclough, Norman (1998): *Political Discourse in the Media*. V A. Bell in P. Garrett (ur.): *Approaches to Media Discourse: 142–162*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Fairclough, Norman (2003): *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London, New York: Routledge.
- Fairclough, Norman (2005): *Critical Discourse Analysis in Transdisciplinary Research*. V R. Wodak in P. Chilton (ur.): *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis: Theory, Method and Interdisciplinarity: 53–70*. Amsterdam, Filadelfija: John Benjamins Publishing Company.
- Foucault, Michel (2000a): *Power: Essential Works of Foucault 1954–1984*. New York: The New Press New York.
- Foucault, Michel (2000b): *Zgodovina seksualnosti 1: Volja do znanja*. Ljubljana: ŠKUC.
- Foucault, Michel (2001): *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

- Fowler, Roger (1996): On Critical Linguistics. V C. R. Caldas-Coulthard in M. Coulthard (ur.): Text and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis: 3–14. London: Routledge.
- Fowler, Roger, in Gunther Kress (1979): Critical Linguistics. V R. Fowler, B. Hodge, G. Kress, T. Trew (ur.): Language and Control: 185–213. London: Routledge and Kegan Paul.
- Hall, Stuart (1993): Encoding, Decoding. V S. Doring (ur.): The Cultural Studies Reader: 507–517. London: Routledge.
- Hodge, Robert, in Kress, Gunther (1988): Social semiotics. Cambridge: Polity press.
- Howarth, David (1995): Discourse Theory. V D. Marsh in G. Stoker (ur.): Theory and Methods in Political Science. 115–136. Basingstoke: Macmillan.
- Howarth, David (2000): Discourse. Buckingham, Filadelfija: Open University Press.
- Jäger, Siegfried (2001): Discourse and Knowledge: Theoretical and Methodological Aspects of a Critical Discourse and Dispositive Analysis. V R. Wodak in M. Meyer (ur.): Methods of Critical Discourse Analysis: 32–62. London: Sage.
- Jaworski, Adam, in Coupland, Nikolas (1999): Introduction: Perspectives on Discourse Analysis. V A. Jaworski in N. Coupland (ur.): The Discourse Reader. 1–44. London: Routledge.
- Jørgensen, Marianne, in Phillips, Louise (2002): Discourse Analysis as Theory and Method. London: Sage.
- Kress, Gunther, in Leeuwen, van Theo (2001): Multimodal Discourse: The Modes and the Media of Contemporary Communication. London: Arnold.
- Kress, Gunther, in Leeuwen, van Theo (1996): Reading Images: the Grammar of Visual Design. London: Routledge.
- Kress, Gunther; Leite-Garcia, Regina; Leeuwen, van Theo (1997): Discourse Semiotics. V T. A. van Dijk (ur.): Discourse as Structure and Process: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction volume 1: 257–291. London: Sage.
- Kristeva, Julija (2005): Revolucija pesniškega jezika: razprave. Piran: Obalne galerije.
- Laclau, Ernesto, in Mouffe, Chantal (1987): Hegemonija in socialistična strategija: k radikalni demokratični politiki. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Laclau, Ernesto (1990): New Reflections on the Revolution of Our Time. London, New York: Verso.
- Leeuwen, van Theo (2005): Introducing Social Semiotics. London: Routledge.
- Philo, Greg (2007): Can Discourse Analysis Successfully Explain the Content of Media and Journalistic Practice? Journalism Studies, 8 (2): 175–196.
- Shapiro, Gilbert, in Markoff, John (1997): A Matter of Definition. V C. W. Roberts (ur.): Text Analysis for Social Sciences: Methods for Drawing Statistical Inferences From Texts and Transcripts: 9–34. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Simon, Roger (1982): Gramsci's Political Thought: An Introduction. London: Lawrence and Wishart.
- Slembrouck, Stef (2005): Discourse, Critique and Ethnography: Class-oriented Coding in Accounts of Child Protection. Language Sciences 27: 619–650.
- Spichal, Slavko (1999): Razvoj empirične komunikologije v ZDA. V S. Spichal (ur.): Komunikološka hrestomatija 2: v–xxviii. Ljubljana: FDV
- Steiner, Peter (1995): Russian Formalism. V R. Selden (ur.): The Cambridge History of Literary Criticism: Volume 8 – From Formalism to Poststructuralism: 11–32. Cambridge: Cambridge University Press.

- Stubbs, Michael (1996): *Text and Corpus Analysis: Computer-assisted Studies of Language and Culture*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Stubbs, Michael (1997): Whorf's Children: Critical Comments on Critical Discourse Analysis (CDA). V A. Ryan in A. Wray (ur.): *Evolving Models of Language: 100–116*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Titscher, Stefan in dr.(2000): *Methods of Text and Discourse Analysis*. London: Sage.
- Torring, Jacob (2005): *Discourse Theory: Achievements, Arguments, and Challenges*. V D. Howarth in J. Torring (ur.): *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance: 1–32*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Tyrwhitt-Drake, Hugh (1999): Resisting the Discourse of Critical Discourse Analysis: Reopening a Hong Kong Case Study. *Journal of Pragmatics*, 31: 1081–1088.
- Vice, Sue (1997): *Introducing Bakhtin*. Manchester and New York: Manchester University press.
- Weber, Max (2001): O sociologiji časopisa. V S. Splichal (ur.): *Komunikološka hrestomatija 1: 161–168*. Ljubljana: FDV.
- Weiss, Gilbert, in Wodak, Ruth (2003): Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis. V G. Weiss in R. Wodak (ur.): *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity: 1–34*. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Widdowson, G. Henry (2004): *Text, Context, Pretext: Critical Issues in Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Wodak, Ruth (ur.) (1989): *Language, Power and Ideology: Studies in Political Discourse*. Amsterdam, Filadelfija: John Benjamins Publishing Company.
- Wodak, Ruth (2001): What CDA is About – a Summary of its History, Important Concepts and its Developments. V R. Wodak in M. Meyer (ur.): *Methods of Critical Discourse Analysis: Introducing a Qualitative Method: 1–13*. London: Sage.
- Wodak, Ruth (2002): Aspects of Critical Discourse Analysis. Dostopno prek: http://www.google.com/search?q=cache:MuVzLIUOyoQJ:www.uni-koblenz.de/~diekmann/zfal/zfalarchiv/zfal36_1.pdf+reading+analysis+utz+maas&hl=sl&ct=clnk&cd=2 (3. 2. 2008)
- Wodak, Ruth (2005): Preface: Reflecting on CDA. V R. Wodak in P. Chilton (ur.): *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis: Theory, Methodology and Interdisciplinarity: xi–xiii*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Žižek, Slavoj (1994): Introduction: the Spectre of Ideology. V S. Žižek (ur.): *Mapping Ideology: 1–33*. London, New York: Verso.

Naslov avtorice:

Andreja Vezovnik

Fakulteta za družbene vede,

Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

e-mail: andreja.vezovnik@fdv.uni-lj.si

Sonja Bezjak

Dejavniki gibanja števila redovnic v Sloveniji v 20. stoletju

POVZETEK: S prispevkom bomo odprli prostor za sociološko analizo fenomena ženskega redovništva. Ker bo vključevala pomen družbenih dejavnikov pri sprejemanju odločitve za vstop v samostan, bomo nadgradili obstoječe teološke in zgodovinske analize. Videli bomo, da v prvi polovici 20. stoletja število redovnic silno raste, medtem ko v drugi polovici 20. stoletja silno upada. Redove bomo v specifični družbeni situaciji razumeli kot legitimno izbiro za ženske, ki jim širši družbeni sistem ni mogel zagotoviti pričakovanega ali zelenega življenjskega poteka. Posebno pozornost bomo namenili demografskemu neravnovesju, ki se je ob prehodu iz 19. v 20. stoletje odražalo v velikem manku moških. Hkrati pa uspeh ženskih redov povežemo z družbenimi okoliščinami, ki so imele ženske v javni sferi minimalne možnosti za udeležbo.

KLJUČNE BESEDE: ženske, redovnice, redovi, redovni poklici, demografija.

0 Uvod

S prispevkom bomo skušali analizo ženskega redovništva na Slovenskem in diskurz o tej temi usmeriti k tistim družbenim in socialnim dejavnikom, ki so ob dosedanjih izključno teoloških (Kolar 2005 in Kvaternik 2004) ali zgodovinskih analizah redovnega poklica (Hančič 2000 in Mlinarič 2005) velikokrat ostali (sociološko) nepojasnjeni. Kolar (2005) in Kvaternik (2004) sta v svojih analizah predstavila podatke, ki se tičejo tudi ženskega redovništva, vendar jima je umanjkala sociološka analiza in s tem celovitejši ter bolj kompleksen pogled na gibanje števila redovnic pri nas. Bežno so se redovniške problematike sicer dotaknili tudi drugi avtorji. Npr. o tem, da je podatkov o življenju v ženskih samostanih pri nas zelo malo in da "še zlasti /.../ o tem ni kritičnih zapisov" (Leskošek 2002: 138), je v knjigi *Zavrnjena tradicija* zapisala Vesna Leskošek; njena je tudi ocena, da je bil "v /.../ k/oncu 19. in v začetku 20. stoletja /.../ čas, ko je začelo število žensk, ki so se odločale za samostansko življenje, upadati" (Leskošek 2002: 137).

V prispevku bomo uspeh katoliških ženskih redov v prvi polovici 20. stoletja razumeli kot nezmožnost sekularne družbe, da bi se organizirala tako, da posameznice za uresničevanje pričakovanega življenjskega poteka ne bi potrebovale družbenih kompenzatorjev, kot so redovi. S podatki o obsegu slovenske ženske redovniške populacije, ki jih bomo povežemo z vplivom demografskega spolskega neravnovesja, bomo

poskusili čim boljše opredeliti slovensko žensko redovništvo nasploh in s tem prispevati k boljšemu družboslovnemu razumevanju žensk v prvi polovici 20. stoletja pri nas.

S sociološkimi analizami redovništva se v glavnem ukvarjajo ameriški avtorji, najdemo pa tudi kakšnega evropskega, za katerega ponavadi velja, da sam izhaja iz redovniških vrst (Armstrong 1997; Hill 1971; Neal 1971; Wittberg 1996), kar pomeni, da redovništvo preučuje od znotraj.¹ Aktualna je tudi mednarodna primerjava ameriških avtorjev (Ebaugh in dr. 1996), ki so preverjali, kako je gospodarska razvitost družbe vplivala na število redovnic v katoliški cerkvi v drugi polovici 20. stoletja. Ugotovili so, da je število redovnic v družbah, kjer se je modernizacija že začela, naraščalo. In da – nasprotno – v družbah, kjer je modernizacijski proces zaključen, število redovnic upada. Za zahodno družbo ob koncu 20. stoletja velja, da število redovnic stalno pada. Podatki o nerazvitem tretjem svetu pa kažejo, da število redovnic na začetku 21. stoletja raste. Na gibanje števila redovnic pomembno vplivajo tudi politične spremembe v cerkvi in/ali zunaj nje. Stark in Finke (2000) sta gibanje števila redovnic povezovala z doktrinarnimi spremembami, ki jih je cerkev uvedla z 2. vatikanskim koncilom (1962–1965). Med ukrepi sta posebej izpostavila notranjo politiko cerkve, s katero je cerkev položaj redovnikov in redovnic izenačila s položajem laikov v cerkvi. Ugotovila sta, da se je število redovnic začelo zniževati najprej v zahodnem svetu, kjer so bili ukrepi 2. vatikanskega koncila uveljavljeni najprej, in dokazovala, da se je zniževanje v posameznih državah vedno začelo takrat, ko je lokalna cerkev uvedla ukrepe 2. vatikanskega koncila. Z ukrepi je cerkev ukinila privilegiran položaj verskih poklicev, ki je po mnenju avtorjev ključna nagrada redovnega poklica.

1 Konstitutivni elementi redovnega poklica

Redovni poklic bomo po goffmanovsko razumeli kot totalni poklic. Prežet in determiniran z religiozno komponento, zajema in v temelju opredeljuje vse segmente posamezničinega življenja. Z vstopom v redovno ustanovo se posameznica praviloma odpove svojemu preteklemu življenju. V redovnem pravu je cerkev določila tri temeljna pravila redovnega poklica in jih vključila v ideologijo treh redovnih zaobljub: zaobljube čistosti, uboštva in pokorščine (Bezjak 2003). Skozi te tri zaobljube redovi od svojih članic zahtevajo, da se vzdržijo spolnosti in mislim nanjo, da se odpovejo lastnini in da so pokorne svojim nadrejenim. Če želimo razumeti gibanje števila redovnic, se moramo posvetiti vsaki od teh zaobljub. Z razumevanjem pomena določene odpovedi (odpoved spolnosti, lastnini, svobodni volji) bomo lažje odkrili družbene vzgibe in razloge, ki so posameznice spodbudili k vstopu v samostan in k temu, da so s sprejemom zaobljub nase naložile stroške spoštovanja zahtev redovnega poklica.

V analizah socialno-ekonomskih in političnih sprememb, o katerih smo govorili v uvodu, Ebaugh in dr. (1996) ter Stark in Finke (2000) vsaj posredno govorijo o dveh odpovedih: o odpovedi lastnini in o odpovedi svobodni volji. Z zaobljubo uboštva ozi-

1. Te raziskovalce so do sedaj zanimale zlasti spremembe v organizaciji in načinu redovnega življenja ter smisel, pomen in namen redovnega življenja ter njegovo mesto v cerkvi.

roma odpovedjo lastnini red posameznico, ki postane njegova članica, razlastnini. Ne glede na gmotni položaj pred vstopom v red so članice istega reda s premoženjskega vidika na ta način izenačene. To pa je za tiste od njih, ki so prišle z dna socialne lestvice, lahko pomenilo pravzaprav izboljšanje socialno-ekonomskega položaja.² V tem smislu je bil torej vstop v samostan – če obrnemo – lahko posledica posamezničinega šibkega socialno-ekonomskega položaja.

Zaobljuba pokorščine, ki vključuje sprejemanje hierarhične strukture in uradne politike cerkve, pomeni odpoved svobodni volji. Lahko jo razumemo kot zavzemanje določene politične države: nestrinjanje s politiko zunaj ali znotraj cerkve. Če bi želela posameznica kot redovnica uveljaviti svobodno voljo, ki ni skladna z uradnimi stališči cerkve ali politiko cerkve, bi to pomenilo nepokorščino. Neizpolnitev zaobljube pokorščine pa lahko vodi v izstop oziroma izključitev. Stark in Finke (2000) menita, da je cerkev z ukinitvijo privilegirane položaja redovnega poklica v drugi polovici 20. stoletja sprožila plaz izstopov iz redov. V tem smislu lahko izstope razumemo kot nepokorščino, kot nestrinjanje s prenovo redovnega poklica in kot nasprotovanje uradni politiki cerkve.³

Redovi se med seboj ločijo po interpretaciji zaobljub. Politično jih lahko po avtoritarnosti ali demokratičnosti odločanja in vodenja npr. ločimo na konzervativne in liberalne; po uboštvu pa na radikalno uboštvne in tiste, ki so po porabi materialnih sredstev zelo podobni drugim, necerkvenim organizacijam. Tako uboštvnost kot pokorščina nimata dokončne razlage in cerkev pri obojem redovom in njihovim članom dopušča vsaj minimalen lasten interpretacijski prostor. Posledica tega je bil razvoj številnih redov. Slovar katoliških redov npr. navaja več kot 1.000 različnih ženskih in moških redov (Day 2001). Videli pa bomo, da za vse redove, tako ženske kot moške, velja absolutna odpoved spolnosti oziroma celibat. Spolna aktivnost članom in članicam redov v nobenem primeru ni dovoljena, niti deloma niti na samo določene načine.

Pomanjkljivost raziskav Ebaugh in dr. (1996) ter Starka in Finka (2000) vidimo v tem, da se nobena ni dotaknila odpovedi spolnosti kot skupnega imenovalca redovnega poklica. Ker zaobljuba čistosti kot eden od konstitutivnih elementov redovnega poklica od članic redov zahteva odpoved spolnosti, zakonski zvezi in materinstvu, želimo pri obravnavi ženskega redovništva posebno pozornost nameniti prav tem elementom. Zanimale nas bodo zato tudi okoliščine, v katerih je bilo zaradi preseljevanj zmanjšano število moških v populaciji. S tem so bile ob strogi katoliški moralni določbi, ki je močno posegala na področje spolnosti, za ženske zmanjšane možnosti za sklenitev zakonske zveze in zakonskega materinstva. Vstop v zakonsko zvezo in rojevanje pa sta družbena prehoda, s katerima ženska v patriarhalni družbi opredeli svoji temeljni vlogi (biti žena in mati) in potrdi svojo pripadnost družbi ter mestu, ki ga je ta družba zanjo predvidela.

-
2. Za razliko od danes, ko lahko t. i. uboštvni redovi, za katere velja, da se skrajno odpovedujejo materialnim dobrinam (npr. članice so vse leto bose in vso zimo brez kurjave), predstavljajo legitimen način življenja za tiste posameznice, ki se želijo upreti potrošniški družbi in pobegniti od materialnega sveta.
 3. V družbi svobode izbiranja lahko posamezničino odločitev za vstop v samostan in posledično odpoved svobodni volji razumemo tudi kot upor proti izbiram oziroma kot pobeg od izbir.

Z vstopom v red so se posameznice legitimno odpovedale družbeni zahtevi po poroki in rojevanju. V nadaljevanju bomo pokazali, da zgolj z razlagami, da je vzrok, da so ženske vstopale v samostan, gospodarski oz. socialni in/ali politični, izpustimo iz uvida pomembne sestavine redovnega poklica, s tem pa tudi vzgibe, dejavnike in okoliščine, ki so posameznice pripeljale do vstopa v red.

2 Vpliv socialno-ekonomskih sprememb na število redovnic

Družbene razmere na naših tleh so bile v prvi polovici 20. stoletja ženskam izredno nenaklonjene, saj "so izobraževanje žensk omejevali in onemogočali vse do druge svetovne vojne. Zapirali so dekliške šole, prepovedovali vpis na gimnazije ali fakultete in hkrati apelirali na ženske, naj prepuščajo izobraževalna mesta svojim moškim kolegom" (Leskošek 2002: 47). Patriarhalne okoliščine, v katerih je vlogo ženske v družbi determinirala cerkev, so žensko udeležbo v javni sferi močno omejevale in jo potiskale v zasebno sfero, kjer je ženska lahko nastopala kot žena, mati, gospodinja, perica, kuharica, snažilka itd. V času industrializacije, ki je prinesla potrebo po neagrarni delovni sili in nova delovna mesta, ki so pomenila ločitev dela od doma, so delodajalci lahko izbirali med številnim brezposelnim in obubožanim prebivalstvom, tudi ženskim. Delavcem iz urbanih območij so bili konkurenca tisti, ki so prihajali z ruralnih območij in bili pripravljeni delati za nižje mezde. Moškim so bile zaradi nizkih mezd konkurenca ženske. Z ideologijo, da je naravna vloga in mesto ženske doma, kjer mora delati kot žena in mati, ter da je vloga in dolžnost moškega, da je vzdrževalec družine, so delodajalci upravičevali nižje plače žensk (Milharčič Hladnik 1995).

Medtem ko so v industriji ženske za delovna mesta tekmovali z moškimi, so se pod okriljem cerkve razvijale prve organizirane storitvene dejavnosti, ki so bile rezervirane za ženske oziroma jih je cerkev rezervirala za redovnice. Tako so npr. zdravstveno nego na območju današnje Slovenije vse do konca druge svetovne vojne opravljale izključno redovnice (Gradišek v Krašovec 2002: 7). Leta 1919, štiri leta, preden je Ljubljana dobila prvo državno šolo za medicinske sestre, je red usmiljenk sv. Vincencija Pavelskega na območju ljubljanske škofije upravljal 13 zavodov.⁴ V teh je brez prejemanja finančnega nadomestila delalo 300 žensk. 16 let kasneje je red štel že 657 žensk in samo na območju ljubljanske škofije upravljal 19 zavodov. V vseh karitativnih redovih ljubljanske škofije je leta 1935 delovalo 866 žensk. Leta 1944, ko je bilo število redovnic pri nas najvišje, je v karitativnih redovih na področju zdravstva in nege samo v ljubljanski škofiji delovalo več kot 800 žensk (Letopisi in šematizmi Ljubljanske škofije za leto 1919, 1935 1944).

Na območju ljubljanske škofije je od leta 1924 do leta 1935 v karitativne redove vstopilo 345 žensk. V istem obdobju je deželna šola za sestre, ki je svojim dijakinjam

4. Leta 1919 so usmiljenke delale v naslednjih zavodih: deželna bolnišnica Ljubljana, hiralnica sv. Jožefa v Ljubljani, sirotišnica "Lichtenthurn" v Ljubljani, Leonišče v Ljubljani, Marijin dom v Ljubljani, Elizabetna otroška bolnišnica v Ljubljani, cesarja Franca Jožefa hiralnica, deželna blaznica na Studencu, ženska kaznilnica v Begunjah, sirotišnica v Kočevju, cesarice Elizabete bolnišnica v Novem mestu, bolnišnica v Postojni, vojna sirotišnica na Homcu pri Kamniku (Letopis ljubljanske škofije za leto 1919).

tako kot redovi nudila brezplačno stanovanje v internatu zavoda, službeno državno obleko, prehrano na državne stroške in še 200 dinarjev denarnih doklad (Dragaš 1938), izobrazila le 110 medicinskih sester. Začetniški neuspeh državne šole je mogoče povezovati z začetki sekularizacije ženskih storitvenih poklicev, ki so bili brez tradicije in so si pri ženskah morali pridobiti zaupanje, vzpostaviti ugled ter dokazati možnosti za zaposlitev. Večji uspeh redov pri rekrutiranju žensk je posledica primata redov na področju zdravstvene nege, s čimer so redovi pod okriljem cerkve razvili mreže zdravstvenih in negovalnih storitev. V korist redov pa je delovala tudi ideološka podstat, s katero so ženskam pripisovali naravni vlogi žene in matere, ki naj ne bi bili združljivi z opravljanjem profesionalnih poklicev.

Medtem ko so posebni pogoji delodajalcev in druge prepreke patriarhalne družbe ženski del populacije vztrajno omejevali pri vse bolj naraščajočih možnostih izobraževanja in zaposlovanja, so jih redovi vabili z ideologijo, da bodo s služenjem človeku in človeštvu opravljale častno delo – služile bodo bogu. Ponujali so usposabljanje, izobraževanje, organiziranje in zaposlovanje ženske delovne sile. Za tiste, ki niso imele dovolj socialnega, kulturnega in gospodarskega kapitala, da bi se uprle patriarhalnemu in mizoginemu toku, so redovi pomenili legitimno pot vzpona po lestevici socialne mobilnosti.

O vsem tem težko govorim, tega se sploh ne da povedati. Toda kloster je bil moja edina možnost, da pogledam prek horjulskih hribov v svet. /.../ Moja teta je po spletu okoliščin postala redovnica v samostanu šolskih sester v Mariboru. Če ne bi šla k njej, bi ostala doma, ker denarja, da bi me kam poslali, moji starši niso imeli. V klostru sem se učila nemščino, francoščino, celo esperanto in stenografijo. (Kristina Brenkova, <http://www.dnevnik.si/objektiv/246455/>, 28. 5. 2007.)

Ebaugh in dr. (1996: 174) za ZDA ugotavljajo, da so redovi zagotavljali pomembno priložnost za vzpon po lestevici socialne mobilnosti za mlada katoliška dekleta, od katerih so številna izhajala iz priseljenskega ali delavskega razreda in/ali kmečkih družin. S tem, ko je sekularizirana družba ponudila delovna mesta v storitvenih dejavnostih, so se bistveno izboljšale možnosti za zaposlovanje žensk. Posledica sprememb v zaposlitveni strukturi pa je bilo zmanjševanje pomena redov, ki so ga ti imeli v začetnih fazah industrializacije, ko so bile možnosti žensk za udejstvovanje v javni sferi zelo majhne. Število redovnic je v ZDA, pa tudi v Evropi (Ebaugh in dr. 1996; Finke in Wittberg 2000; Stark in Finke 2000), z izjemo držav socialističnega in komunističnega sistema, naraščalo vse do sredine 60. let 20. stoletja ali še celo malo dlje, medtem ko število redovnic v Aziji in Afriki narašča še vse do danes (Statistical Yearbook of Church 1969–2003).

3 Vpliv političnih sistemov na število redovnic

Če bi pri analizah redovništva uporabljali le kratkoročni spomin, bi lahko prehitro zaključili, da je usodna povezanost števila redovnic ter uvedbe komunističnega in socialističnega sistema, ko se je število redovnic drastično znižalo, nekaj izjemnega. Analiza na daljši časovni daljici pokaže, da so bili redovi pretresom v smislu razlastninjenja, preganjanja ali celo ukinjanja v zgodovini večkrat izpostavljeni. Pritiski nanje in na

njihove člane so prihajali iz različnih političnih sistemov. V grobem jih bomo delili na pritiske s strani cerkve (te bomo imenovali notranji pritiski) in na zunanje pritiske, ki so v glavnem izvirali iz posvetne oblasti. Velik pretres so redovi doživeli z nastankom protestantizma v 16. stoletju, ko jih je nekdanji redovnik Martin Luter skušal prikazati kot nekoristne. Nadalje je jezuite, ki so vodili boj proti reformaciji, zaradi njihove vse večje moči leta 1776 ukinil sam poglavar katoliške cerkve Klemens XIV. Drugo pomembno obdobje je čas razsvetljenstva, ki je v luči bratstva, enakosti in svobode redove ukinjalo kot kvarne za človekov um (gl. Diderotov roman *Redovnica*). Na območju Avstro-Ogrske je ob koncu 18. stoletja redove, ki se niso ukvarjali s t. i. družbeno koristnim delom, za nekoristne označil Franc Jožef II, jih razlastnil in precej tudi ukinil. Socialistični sistem sredi 20. stoletja redov pri nas ni ukinjal, temveč je njihovo delovanje omejil tako, da jim je odvzel večji del lastnine ter jim kot cerkvenim organizacijam onemogočil delo v javni sferi. Povojna politična oblast je pri nas in v drugih vzhodnoevropskih državah socialističnega ali komunističnega sistema⁵ vpeljala dokumente in zakone, ki so drastično zožili meje delovanja in vpliva cerkve v družbenem življenju, s tem pa tudi delovanje ženskih redov. Z odlokom o nacionalizaciji so redovom na Slovenskem tako kot številnim drugim zasebnikom odvzeli lastnino: šole, bolnišnice, t. i. hiralnice, sirotišnice, bivanjske prostore itd. Šolstvo in zdravstvo kot ključni področji dejavnosti redov sta iz zasebnih rok v celoti prešli v upravljanje države. S tem je prišlo do intenzivne sekularizacije, ki je vlogo cerkve v javni sferi močno zmanjšala in ponekod celo ukinila.

8. 3. 1948 so bile v Sloveniji iz državnih služb odpuščene vse redovnice, ki so se pri izbiri med redovnim in civilnim poklicem odločile za prvega (Rauh 2000). Podatki o številu redovnic v ljubljanski škofiji kažejo, da se je število redovnic med letoma 1944 in 1959 zmanjšalo za okoli 45 %. Večinoma so redovnice odšle v druge republike Jugoslavije, kjer so v javni sferi ohranile delovna mesta in ugled. Razlog za to naj bi bilo predvsem veliko pomanjkanje usposobljenega zdravstvenega osebja na območju Srbije in Črne Gore (Rauh 2000). Koliko se jih je leta 1948 odločilo za izbiro civilnega poklica in za izstop iz samostana, zaradi pomanjkljivih oziroma nedostopnih podatkov ne vemo. V celotnem obdobju od leta 1944 do leta 2000 se je število redovnic v ljubljanski škofiji zmanjšalo za 59 %. Z grobim posegom političnega sistema v delovanje cerkve v javni sferi ter z novo vlogo ženske kot družbene akterke so se države socialističnega in komunističnega bloka ob začetku druge polovice 20. stoletja predčasno soočile z neizogibnim padanjem števila redovnic, ki so mu od konca 60. let 20. stoletja sledile vse zahodne družbe.

Med notranjepolitične pritiske, ki jim je sledil izjemen upad števila redovnic, bomo šteli ukrepe 2. vatikanskega koncila. Ti so prinesli doktrinarne reforme redovnega življenja, na praktični ravni pa so redovno življenje posodobili in ga prilagodili lokalnemu načinu življenja. Dokumenti, ki so vplivali na spremembe religioznega življenja, so:

5. Npr. na Češkem se je število redovnic v 40 letih po drugi svetovni vojni s 7.800 zmanjšalo na 2.415 redovnic (Vlček 2005: 58).

*Lumen Gentium*⁶, *Gaudium et Spes*⁷ in *Perfectae Caritatis*⁸ (Bezjak 2003). Stark in Finke (2000) sta menila, da je cerkev z ukinitvijo privilegirane položaja profesionalnih vernikov (duhovščina, člani redov) ukinita ključno "nagrado" redovnega poklica in s tem ob visokih odrekanih (čistost, uboštvo in pokorščina) zmanjšala privlačnost redov.

4 Vpliv demografskega neravnovesja na število redovnic

Da bi bolje razumeli pojav slovenskega ženskega redovništva v prvi polovici 20. stoletja, smo preverili poročne možnosti za ženske na območju današnje Slovenije ter jih v istem časovnem obdobju povezali s podatki o številu redovnic v posameznih statističnih regijah Slovenije.

Za večino srednjeevropskih, zahodnoevropskih in severnoameriških družb 18., 19. in 20. stoletja je značilna številčna premoč ženskega prebivalstva nad moškim. To naj bi veljalo tudi za Kranjsko in celotno sedanje ozemlje Slovenije (Žnidaršič 2000: 47–48). Do neravnovesij med spoloma je prihajalo zaradi velikega preseljevanja prebivalstva. Slovensko izseljevanje je bilo del avstro-ogrskega izselitvenega vala, ki je bil množičen zlasti v 90. letih 19. stoletja in vse do začetka prve svetovne vojne (Fischer 2005). Za razliko od žensk, za katere so veljale pogostejše selitve v manjših razdaljah in krajših časovnih intervalih, je pri selitvi moških šlo za prostorsko in časovno daljšo mobilnost. Med izseljenci so prevladovali moški, in sicer v razmerju približno dva prebivalca Kranjske na eno prebivalco Kranjske. V nekaj več kot 50 letih naj bi se iz naših krajev izselilo okoli 23 % vsega prebivalstva. Skoraj polovica teh naj bi izvirala s Kranjske, največ iz Bele krajine, Dolenjske in Notranjske (Žnidaršič 2000: 52–54). Številčno neravnovesje pa je bilo pogojeno tudi z vojnami, s katerimi so se slovenske dežele soočale v drugi polovici 18. stoletja, v času francoskih vojn in v času prve ter druge svetovne vojne (Šircelj 2006: 74). "Ta dejstva so imela (tudi) za ženske na Kranjskem daljnosežne posledice, ki so segale tako na področje rodnosti in starosti nevest kakor tudi na področje ženske pridobitnosti" (Žnidaršič 2000: 54).

V nadaljevanju bomo skušali odgovoriti na vprašanje, ali je primanjkljaj moških v družbi značilno vplival na rast števila redovnic. Na primeru slovenske ženske redovniške populacije bomo opazovali razmerje med presežkom žensk v populaciji (neodvisna spremenljivka) in številom redovnic (odvisna spremenljivka) v 20. stoletju. Presežek žensk v populaciji glede na število moških v populaciji bomo v nadaljevanju imenovali tudi "samske ženske".

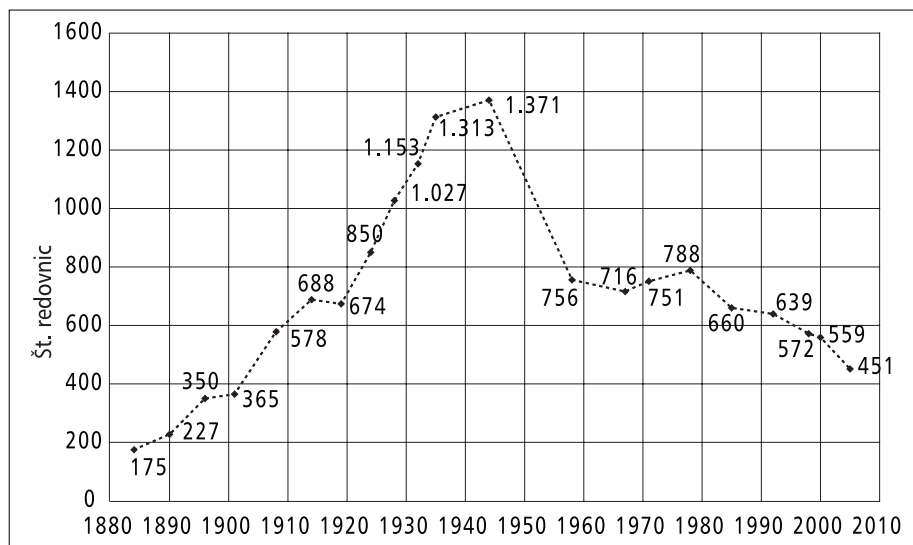
-
6. Z dokumentom je koncil vse posameznike, ki so prejeli krst in so kristjani, doktrinarno izenačil pred bogom. S tem je redovniškemu poklicu odvzel privilegij višjega statusa (Bezjak 2003).
 7. Z dokumentom je koncil preklical idejo o verskem umiku iz t. i. pregrešnega sveta in redove pozval k dejavnemu udejstvovanju v družbenem življenju. S tem so se člani redov začeli intenzivno srečevati in soočati s posvetnim (Bezjak 2003).
 8. V dokumentu je koncil izrazil zahtevo po prilagajanju redovniškega življenja fizičnim in psihološkim pogojem članov, kakor tudi zahtevam kulture ter socialnim in ekonomskim okoliščinam (Bezjak 2003).

5 Število redovnic na Slovenskem

5.1 Absolutno število redovnic

Ker na področju ženskega redovništva pri nas do sedaj ni bilo razpoložljivih podatkov, ki bi raziskovalcem omogočali podrobnejše analize tega pojava, smo podatke za svojo analizo črpali iz primarnih virov: iz letopisov cerkve na Slovenskem, šematizmov mariborske in ljubljanske škofije ter iz statističnih letopisov cerkve, ki jih v glavnem hranita škofijska arhiva v Ljubljani in Mariboru, posamezne primere pa tudi druge knjižnice. Ker so letopisi in šematizmi za ljubljansko in mariborsko škofijo izhajali ob različnih letih, pri vpisovanju uporabljali različno metodologijo, poleg tega pa so se meje naše države in slovenskih škofij večkrat spremenile, je medsebojno primerjanje podatkov težko. Da bi se čim bolj izognili napakam, smo za časovni pregled gibanja števila redovnic pri nas izbrali ljubljansko škofijo, katere meje se v 20. stoletju niso bistveno spreminjale. V analizo smo vključili vse tiste redovnice, ki so vpisane v uporabljene vire. Med redovnice smo prišteli tudi novinke in kandidatke ter članice svetnih ustanov. Graf 1 priča o veliki rasti števila redovnic v prvi polovici 20. stoletja in o stalnem upadu števila redovnic v drugi polovici 20. stoletja.

Graf 1: Gibanje števila redovnic v ljubljanski škofiji v 20. stoletju.⁹

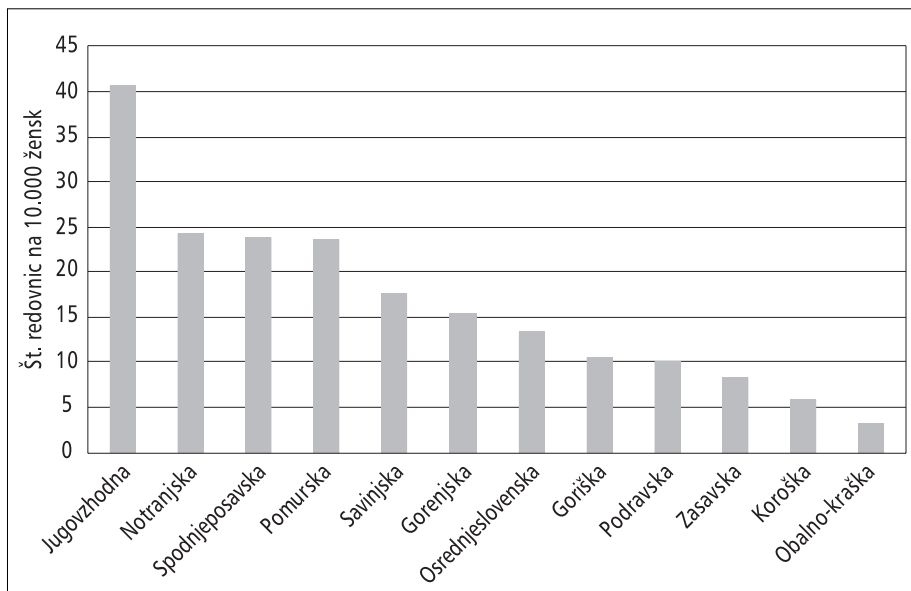
5.2 Število redovnic glede na celotno populacijo žensk

V drugem tretjem in četrtem grafu prikazujemo število redovnic glede na celotno slovensko žensko populacijo. Podatke za vseslovensko analizo smo črpali iz letopisov

9. Uporabljeni viri za Graf 1: šematizmi in naslovniki ljubljanske škofije za leta 1886, 1890, 1896, 1901, 1908, 1914, 1919, 1924, 1928, 1932, 1935, 1944, 1958, 1967, 1971, 1978, 1985, 1992, 1998, 2000, 2005/2006.

cerkve na Slovenskem za leta 1978, 1985 in 2000. Ti so med seboj primerljivi tako po kategorijah podatkov (npr. vse redovnice imajo pripisan kraj rojstva) kakor tudi po tem, da vsi trije letopisi obsegajo celotno ozemlje današnje Slovenije. Podatke o številu žensk v Sloveniji smo črpali iz popisa prebivalstva za posamezna leta (Ilič in dr. 2006).

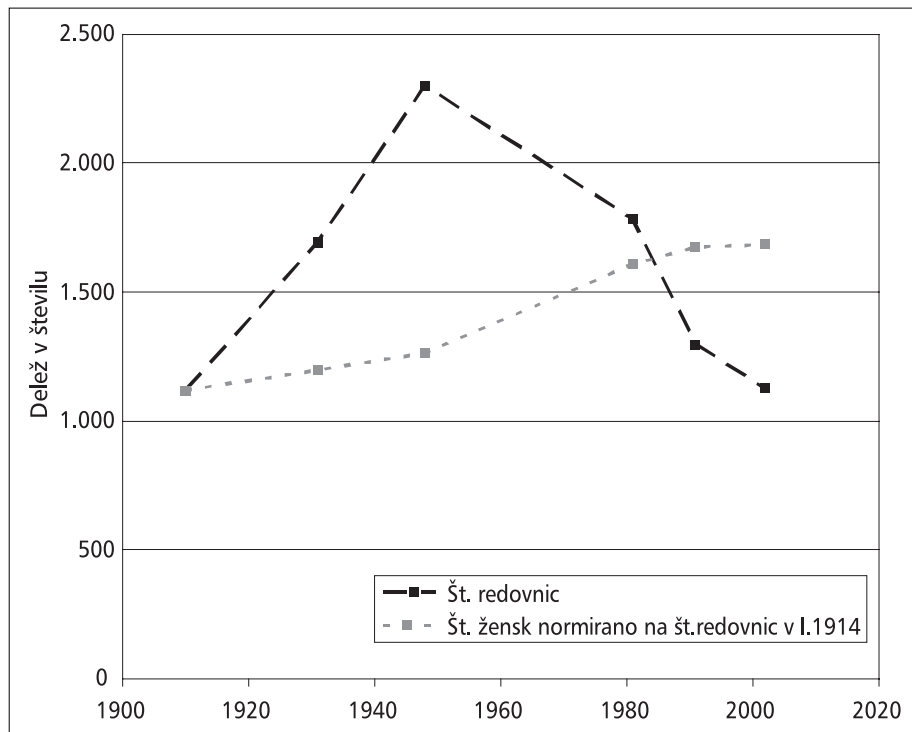
Graf 2: Število redovnic na 10.000 žensk v statističnih regijah Slovenije.¹⁰

Glavnina ženske redovniške populacije izvira iz obdobja pred drugo svetovno vojno, ker pa uporabljeni šematizmi in letopisi izpred druge svetovne vojne niso enotni in ob imenu in priimku redovnice le redko navajajo še kraj rojstva, smo si pri oblikovanju grafa pomagali drugače. Da bi preverili, ali obstajajo regije, ki po številu redovnic statistično značilno izstopajo, smo redovnicam, ki so bile vpisane v letopise cerkve za leta 1978, 1985 in 2000, na podlagi podatka o kraju rojstva pripisali regijsko pripadnost.¹¹ Z zajemom podatkov iz treh letopisov smo dobili nabor žensk, ki so v redove vstopale od leta 1894 do leta 2000. Od skupnega števila takih žensk jih je 65 % v redove vstopilo pred letom 1948. Takih, ki so v redove vstopile pred letom 1968, je okoli 80 %. Podatke smo primerjali s številom žensk v vsaki statistični regiji v letu 2000. Na podlagi navedenih podatkov smo izoblikovali kategorijo število redovnic na 10.000 žensk. Na Grafu 2 vidimo, katere so statistične regije, ki so v 20. stoletju "prispevale" največ redovnic.

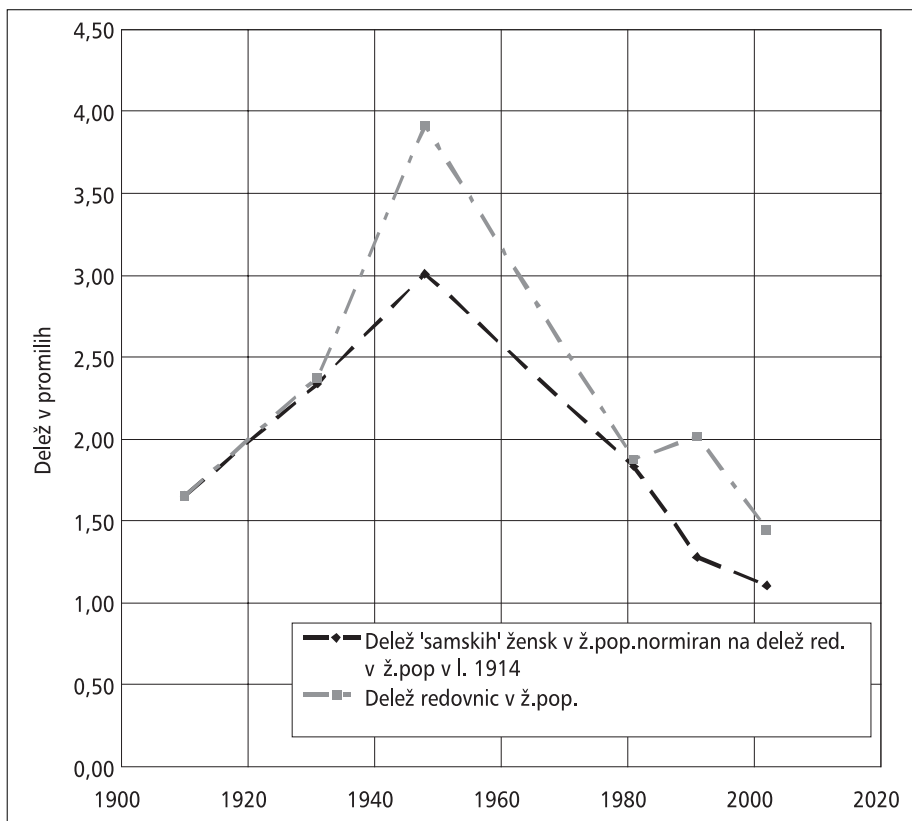
10. Uporabljeni viri za Graf 2: letopisi cerkve na Slovenskem za leta 1978, 1985 in 2000; Ilič in dr. 2006.

11. Te smo določili s pomočjo tabele SURS o občinah in regijah, dostopne prek: <http://193.2.238.17/KatalogRDS/podstrani/tabele/tabela2.xls> (10. 7. 2007).

Graf 3: Število redovnic v primerjavi s številom žensk (normirana vrednost).¹²

Da bi ovrgli domnevo, da število redovnic raste sorazmerno s številom žensk, smo pripravili Graf 3, iz katerega je razvidno, da spremenljivki število redovnic in število žensk nista odvisni druga od druge. Število ženskega prebivalstva namreč skozi celotno 20. stoletje raste, medtem ko število redovnic svoj vrh doseže v letu 1944, od takrat naprej pa strmo pada. Podatkom o številu redovnic za posamična leta smo pripisali število žensk in moških v populaciji. Kadar nismo našli podatka o številu redovnic za isto leto, kot smo imeli podatek za število prebivalcev, smo poiskali najbližje leto, pri tem pa se nismo oddaljili za več kot 4 leta. Število žensk in število redovnic smo predstavili kot krivulji na istem grafu. Zaradi boljše preglednosti smo število žensk normirali tako, da v začetni točki sovпада s številom redovnic, oziroma smo ga pomnožili s faktorjem 0,00165239 (število redovnic leta 1914 deljeno s številom žensk v letu 1910). S tem smo omogočili opazovanje gibanj obeh spremenljivk na istem grafu.

12. Uporabljeni viri za Graf 3: letopisi, šematizmi in naslovniki mariborske in ljubljanske škofije za leta 1914, 1932 in 1992, Kolar 2005; letopisa cerkve na Slovenskem za leti 1978 in 2000; Vertot 2001; Prva statistična objava št. 44.

Graf 4: Delež redovnic v ženski populaciji v primerjavi z deležem presežka žensk (normirana vrednost).¹³

Graf 4 bolj podrobno osvetljuje razmerje med številom redovnic in presežkom žensk v populaciji. Število redovnic smo pod drobnogled postavili kot spremenljivko, ki je odvisna od presežka žensk v populaciji. Podatkom o številu redovnic za posamična leta smo enako kot pri Grafu 3 pripisali število žensk in moških v populaciji. Iz števila žensk in moških v populaciji smo z odštevanjem izračunali presežek žensk in ga primerjali s številom redovnic. Podobno kot pri Grafu 3 smo delež "samskih" žensk v ženski populaciji (v promilih) pomnožili s faktorjem 0,0336 (število redovnic leta 1914 deljeno s presežkom žensk v populaciji v letu 1910), tako da v letu 1914 sovpada z deležem redovnic v ženski populaciji. Izkazalo se je, da se število redovnic giblje sorazmerno s presežkom žensk v populaciji. Iz grafa vidimo naslednje: več, kot je samskih žensk, več je redovnic. S tem smo potrdili hipotezo o povezanosti števila redovnic in presežka žensk v populaciji.

13. Uporabljeni viri za Graf 4: letopisi, šematizmi in naslovniki mariborske in ljubljanske škofije za leta 1914, 1932 in 1992, Kolar 2005; letopisa cerkve na Slovenskem za leti 1978 in 2000; Vertot 2001; Prva statistična objava št. 44.

Z uporabljeno metodologijo smo preverili gibanje števila redovnic v določenem času in izoblikovali kvantitativno predstavo o pojavu ženskega redovništva pri nas. Pri tem je treba opozoriti na to, da smo z uporabljeno metodologijo zbrisali razlike med posameznimi redovi in iz analize izključili redovnice kot akterke, ustvarjalke in nosilke redovnega poklica. Brez aktivnih redovnic pa redovi ne morejo obstati. V tem vidimo pomanjkljivost izbrane metodologije in izziv za nadaljnja preučevanja.

6 Redovi kot družbeni kompenzatorji za samske ženske

V prvi polovici 20. stoletja je imela cerkev v družbenem življenju na Slovenskem močan vpliv. Pred sekularizacijo je s pomočjo mehanizmov tradicionalne družbe cerkev ženske "držala" v območju doma, kjer so bile žene, matere in gospodinje. Odkloni od teh vlog niso bili zaželjeni. Ženskam, ki so se želele v okviru cerkve udejaniti tudi profesionalno, je cerkev ponudila redovni poklic. Ta je vključeval (za nekatere) možnost izobraževanja, zaposlitve in potovanja v misijone, hkrati pa je zahteval javno odpoved (obred sprejema redovnih zaobljub je javni) spolnosti ter vlogama žene in matere. S tem je bil tistim ženskam, ki niso videle možnosti za poroko, omogočen izstop iz maritalnega trga, hkrati pa sta jim bila načeloma zagotovljena ugled in varnost.

Zaradi časovne oddaljenosti in pomanjkljivih ter skromnih podatkov na področju ženskega redovništva na Slovenskem moramo tu predstavljene ugotovitve vzeti kot poskus rekonstrukcije družbenih okoliščin v prvi polovici 20. stoletja.

Kakor smo na začetku analize ugotavljali, da je do največjih izseljevanj pri nas prišlo na območju Bele krajine, Dolenjske in Notranjske, tako iz Grafa 2 vidimo, da je najvišji delež posameznice v redovniški populaciji iz jugovzhodne regije (Dolenjska in Bela krajina). Na podlagi teh podatkov sklepamo, da obstaja povezanost med zmanjšanim deležem moških in povečanim deležem vstopov žensk v redove v določenih statističnih regijah Slovenije v prvi polovici 20. stoletja, oziroma da število redovnic raste v odvisnosti od presežka žensk v populaciji. Sklep bomo podkrepili z demografsko analizo (Šircelj 2006), ki kaže statistično značilne razlike med posameznimi statističnimi regijami, kadar govorimo o rodnosti, poročnosti in samskosti. Naštete tri kazalnike (rodnost, poročnost, samskost) bomo razumeli kot pomembne za sprejem odločitve za vstop v red v 20. stoletju. Da bi lažje razumeli, zakaj se število vstopov v redove med regijami razlikuje, bomo najprej osvetlili demografsko, zgodovinsko in kulturno ozadje obalno-kraške in koroške regije, za kateri iz Grafa 2 vidimo, da sta "prispevali" najmanj redovnic. Obalno-kraška regija se od ostalih regij precej razlikuje po tem, da so se iz regije v velikem številu izseljevale ženske, ki so odhajale predvsem v Trst in Gorico. Zmanjšano število žensk v regiji se je odražalo v veliki stopnji poročnosti, hkrati pa je posebnost primorske regije še v tem, da zaslužek za preživljanje družine ni bil neposredno odvisen samo od imetja zemlje. Pari so se na Primorskem lažje in hitreje poročali, saj odločitev za poroko ni bila povezana z lastnino, kakor je bilo to značilno za Koroško (Šircelj 2006: 77–79; gl. tudi Tomšičeva romana o Aleksandrinhah (Tomšič 2004; Tomšič 2006)).

Koroška regija izstopa po nizki stopnji poročnosti in visokem deležu nezakonskih otrok. Razlogi naj bi bili v velikem pomenu agrarne nasledstvene pravice, ki je po načelu nedeljivosti zapuščine vse od srednjega veka do 20. stoletja otrokom brez posestva onemogočala poroko. Kjer so posestvo imeli, je pravico do nasledstva imel le en otrok, ponavadi najstarejši, ki se je lahko poročil šele po očetovi smrti. Ker je bila na Koroškem to močno zakoreninjena navada, je bila poprečna starost parov ob poroki relativno visoka. Hkrati pa se je zviševala verjetnost rojstva nezakonskih otrok. Tako na Koroškem kot na Štajerskem, kjer je bila pogostost nezakonskih otrok najvišja, je bilo prebivalstvo do nezakonskih mater in nezakonskih otrok mnogo bolj strpno. Možnost poroke po tem, ko so že imele kakšnega otroka, pa je bila v primerjavi z Dolenjsko, kot bomo videli kasneje, veliko večja (Šircelj 2006: 73–84).

Indeks zakonske rodnosti je bil najvišji na Kranjskem, hkrati pa je bila tam zaradi visokega deleža neporočenih in nizke nezakonske rodnosti splošna rodnost sorazmerno nizka (Šircelj 2006: 63). ‘‘Stroge moralne norme, ki so preprečevale spočetje pred poroko, so se pričele sproščati šele med svetovnima vojnama’’ (Šircelj 2006: 70). Na Dolenjskem, kjer je bila stigma nezakonskega rojstva zelo močna, so se nezakonske matere soočale še s šibkim socialnim položajem, ki je možnosti preživetja nezakonske matere in otroka precej zmanjšal (Šircelj 2006: 85).

Iz podatkov sklepamo, da samske ženske s Primorske in Koroške niso potrebovale socialnih kompenzatorjev, s katerimi bi nadomestile pričakovan in legitimen življenjski potek. Na Primorskem je bilo število moških zadostno, zato so se ženske lahko poročale. Na Koroškem, kjer je poroko ovirala zakoreninjena navada o neporočanju tistih, ki niso imeli pravice dedovanja, je bil vzorec neporočenih parov in nezakonskih otrok močno prisoten in družbeno mnogo bolj sprejemljiv, pritiski na neporočene pa manjši kot npr. na Dolenjskem. Sklepamo, da so na Dolenjskem, kjer je bil v prvi polovici 20. stoletja primanjkljaj moških velik ter stopnja nestrpnosti do nezakonskih mater in otrok visoka, ženske potrebovale družbene kompenzatorje.

Ob koncu 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja je bil na območju jugovzhodne statistične regije primanjkljaj moških v Sloveniji največji, znanih, dostopnih in učinkovitejših alternativ pa ni bilo (Stark in Bainbridge 2007: 90),¹⁴ zato menimo, da so se samske ženske v večjem številu odločale za razpoložljiv, legitimen in ugleden družbeni kompenzator v obliki vstopa v red. Z obredom t. i. izpovedi svečanih zaobljub je red ženskam na simbolni ravni zagotovil poroko z Jezusom, s tem pa statusni prehod in izstop iz maritalnega trga. Redovi, ki so življenje žensk osmislili mimo vlog žene in matere, so se torej v okoliščinah majhnih možnosti izbir izkazali za legitimno alternativo zakonski zvezi.

14. Oziroma so bile redke: npr. institucija tet, ki so neporočene ostajale doma in bile v pomoč ostarelim staršem oziroma drugim sorodnikom.

7 Sklep: redovništvo v vrtincu družbenih okoliščin

S prispevkom smo želeli dopolniti obstoječe razlage in redovni poklic predstaviti kot večplasten družbeni pojav, ki ga določa mnogo več dejavnikov, kot bi bilo mogoče sklepati iz posameznih analiz. Te so se osredotočale na gospodarske dejavnike in notranjo politiko cerkve v odnosu do svojih vernikov, ob tem pa pozabile, da so posameznice v svojih odločitvah mnogo več kot le gospodarske ali politične akterke in vernice. Posameznice so zmeraj tudi potencialne matere in žene, kar še posebej velja za patriarhalne družbe. Izpostavili smo spolnost kot konstitutivni element oz. neelement redovnega poklica ter se posvetili demografskemu neravnovesju med spoloma, ki odločilno vpliva na poročnost, rodnost in samskost. Uspeh redov v prvi polovici 20. stoletja smo videli tudi v tem, da je bil redovni poklic legitimna izbira z uglednim statusom, ki je pomenila alternativo poroki. Pa vendar smo ob strani pustili najmanj dva pomembna dejavnika, ki sta ob analizi redovnega poklica vredna razmisleka.

Kvalitativna analiza slovenskega okolja je pokazala (Bezjak 2003), da se je večina posameznic z osebno izkušnjo redovnega poklica z vstopom v red seznanila prek osebnih socialnih mrež. S podrobnejšo analizo lahko opazimo tudi, da obstajajo družine in župnije z močno tradicijo redovnih in/ali duhovnih poklicev. To kaže na pomembnost prisotnosti vedenjskega vzorca v določenem okolju. Poleg t. i. tradicionalnih vstopov moramo biti pozorni tudi na kategorijo posameznic, ki v redove vstopajo zaradi želje ali potrebe po intenziviranju in profesionalizaciji religioznega čustvovanja – gre za vidik, ki smo ga pri svoji analizi obšli. Tako prva kot druga kategorija vstopov se zdita neodvisni od socialno-ekonomskih in političnih dejavnikov ter odvisni od posameznikovega bližnjega okolja (primarna socializacija, socialna ranljivost, splet okoliščin ipd.).

“Tradicionalni” vstopi, vstopi iz vzgibov religioznega čutenja in vstopi, ki izvirajo iz specifičnih družbenih okoliščin (npr. gospodarski, politični in demografski), so stalni spremljevalci redovnega poklica. Iz katerega nabora se bo črpala večina redovnih poklicev v danem zgodovinskem, socialnem, političnem in kulturnem trenutku, pa je odvisno od okoliščin širšega družbenega sistema, ki ustvarjajo pogoje družbenih primanjkljajev in določajo meje legitimnih odgovorov nanje. Sklepamo torej, da upad števila redovnic ni le odraz gospodarske blaginje, ukrepov cerkve ali posvetnega političnega sistema. Moramo pa opozoriti, da zgolj z analizo, ki kaže, da se število redovnic močno manjša in da se njihova poprečna starost zvišuje,¹⁵ zlahka spregledamo, da po številu članic najmanjša kategorija, tj. kontemplativni redovi,¹⁶ v zadnjih 20 letih uspešno pridobiva nove članice.

S pregledom gibanja števila redovnic pri nas smo ovrgli napačno predstavo o tem, da se je število vstopov v samostane začelo zmanjševati že v začetku 20. stoletja. Prav nasprotno, število vstopov v ženske samostane se je na koncu 19. in v začetku 20. sto-

15. Pri nas so redovnice v poprečju štejele slabih 61 let v letu 1978 in 64 let v letu 2000.

16. V Sloveniji imamo dva ženska kontemplativna reda: red klaris je leta 1985 štel 7 članic in leta 2005 20 članic ter red karmeličank, ki je leta 1985 štel 13 članic in leta 2005 29 članic (letopis cerkve na Slovenskem za leto 1985 in Naslovnik slovenskih škofij 2005/2006).

letja zaradi zmanjšane deleža moških in ob splošnem pomanjkanju delovnih mest za ženske celo povečalo in je raslo vse do konca druge svetovne vojne.

Dejavniki gibanja števila redovnic so raznovrstni in izvirajo iz različnih delov družbenega sistema. Poleg makrosistemskih dejavnikov se v odločitvah posameznice odražajo tudi mikrosistemski, bolj individualizirani dejavniki (npr. socialne mreže, iskanje smisla, verovanje, čutenje, svetovni nazor). Šele z analizo mikrosocialnih dejavnikov, pri kateri bi bilo smiselno opraviti anketo med sodobno redovniško populacijo, pa bi lahko natančneje ugotovili, kateri so vzgibi, zaradi katerih posameznice v 21. stoletju vstopajo v redove, ter razumeli smisel in namen sodobnega ženskega redovništva.

Viri

Annuario Statisticum Ecclesiae za leta 1969, 1974, 1978, 1982, 1986, 1990, 1994, 1996, 1998, 2000, 2003.

Armstrong, Karen (1997): *Through the Narrow Gate*. Glasgow: Flamingo.

Catalogus Cleri et Beneficiorum Ecclesiasticorum Diocesis Labacensis MDCCCXC. Labaci: Sumptibus Cancellariae Episcopalis.

Catalogus Cleri et Beneficiorum Ecclesiasticorum Diocesis Labacensis MDCCCXVI. Labaci: Sumptibus Cancellariae Episcopalis.

Catalogus Cleri et Beneficiorum Ecclesiasticorum Diocesis Labacensis MCMI. Labaci: Sumptibus Cancellariae Episcopalis.

Catalogus Cleri et Beneficiorum Ecclesiasticorum Diocesis Labacensis MCMVIII. Labaci: Sumptibus Cancellariae Episcopalis.

Catalogus Cleri et Beneficiorum Ecclesiasticorum Diocesis Labacensis MDCCCXIV. Labaci: Sumptibus Cancellariae Episcopalis.

Catalogus Cleri Tum Saecularis Tum Regularis Diocesis Labacensis MDCCCLXXXIV. Labaci: Sumptibus Cancellariae Episcopalis.

Day, Peter (2001): *Dictionary of Religious Orders*. London in New York: Burns & Oates.

Diderot, Denis (1985): *Redovnica*. Zagreb: Naprijed.

Finke, Roger, in Wittberg, Patricia (2000): *Organizational Revival from Within: Explaining Revivalism and Reform in the Roman Catholic Church*. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 39: 154–170.

Hančič, Damjan (2000): *700 let klaris na Slovenskem*. Nazarje: Samostan Brezmadežne sester klaris.

Hill, Michael (1971): *Typologie sociologique de l'ordre religieux*. *Social Compass*, XVIII, (1): 45–64.

Ilič, Milena, in dr. (2006): *Prebivalstvo Slovenije 2003*. Dostopno prek: <http://www.stat.si/doc/pub/rr-824-06.pdf> (27. 1. 2007).

Letopis ljubljanske škofije in slovenskega dela reške škofije za leto 1959. Ljubljana: Škofijski ordinariat.

Letopis slovenskih škofij, 1978. Ljubljana: Škofijski ordinariat.

Letopisa cerkve na Slovenskem za leti 1985 in 2000. Ljubljana: Škofijski ordinariat.

- Letopisi ljubljanske škofije za leta 1919, 1924, 1928, 1932, 1935, 1944, 1967, 1971, 1992. Ljubljana: Škofijski ordinariat.
- Mlinarič, Jože (2005): Studeniški dominikanski samostan ok. 1245–1782. Celje: Mohorjeva družba.
- Naslovnik ljubljanske škofije za leto 1998. Ljubljana: Škofijski ordinariat.
- Naslovnik slovenskih škofij 2005/2006. Ljubljana: Škofijski ordinariat.
- Neal, Marie-Augusta (1971): A Theoretical Analysis of Renewal in Religious Orders in U.S.A. *Social Compass*, XVIII, 1971/1: 7–25.
- Prebivalstvo in osnovni demografski podatki, Slovenija, 1954–2002. Dostopno prek: <http://www.stat.si/doc/pub/rr816-2004/P-2/T02-01-02.xls> (27. 1. 2007).
- Prebivalstvo po spolu, Slovenija, 30. junij in 31. december, 1954–2002. Dostopno prek: <http://www.stat.si/doc/pub/rr816-2004/P-3/T03-01-02.xls> (11. 7. 2007).
- Prva statistična objava. št. 44: Prebivalstvo. Dostopno prek: <http://www.stat.si/popis2002/gradivo/POPIS-2002-PSO1.pdf> (2. 12. 2007).
- Tomšič, Marjan (2004): Grenko morje. Ljubljana: Kmečki glas.
- Tomšič, Marjan (2006): Južni veter. Ljubljana: Društvo 2000.
- Vertot, Nelka, in dr. (2001): Popisi na Slovenskem 1948–1991 in Popis 2002. Dostopno prek: <http://www.stat.si/Popis2002/gradivo/popisna.pdf> (11. 7. 2007).
- Wittberg, Patricia (1996): Pathways to Re-Creating Religious Communities. New York: Pulist Press.
- Dokument Lumen Gentium. Dostopno prek: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19641121_lumen-gentium_en.html (10. 1. 2008).
- Dokument Perfectae Caritatis. Dostopno prek: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19651028_perfectae-caritatis_en.html (10. 1. 2008).
- Dokument Gaudium et Spes. Dostopno prek: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_cons_19651207_gaudium-et-spes_en.html (10. 1. 2008)

Literatura

- Bezjak, Sonja (2003): Disidentstvo v ženskih katoliških redovih: Diplomsko delo. Ljubljana.
- Dragaš, Bogoljub (1938): Zgodovina in delo sestrstva v Sloveniji od prevrata do leta 1934. Ljubljana: [s.n.].
- Ebaugh, Helen, in dr. (1996): The Growth and Decline of the Population of Catholic Nuns Cross-Nationally, 1960–1990: A Case of Secularization as Social Structural Change. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 35 (2): 171–183.
- Fischer, Jasna (2005): Družba, gospodarstvo, prebivalstvo. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Gradišek, Anica (1974): 50 let zdravstvenega strokovnega šolstva na Slovenskem. *Zdravstveni obzornik*, VIII (3): 145–155.
- Kolar, Bogdan (2005): Iskalci boga. Celje: Mohorjeva družba.
- Krašovec, Andrej (2002): Pregled organiziranega delovanja medicinskih sester v Sloveniji in ljubljanski regiji v obdobju od 1919 do 2001: Diplomsko delo. Ljubljana.
- Kvaternik, Peter (2004): Dekanijski pastoralni dan 2004. Ljubljana: Družina.

- Leskošek, Vesna (2002): *Zavrnjena tradicija*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (1995): *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Nisem bila samo firbčna, bila sem tudi izbirčna. Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/objektiv/246455/> (28. 5. 2007).
- Rauh, Marta (2000): *Zgodovina Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni (usmiljenih sester sv. Vincencija Pavelskega)*: Diplomsko delo. Ljubljana.
- Stark, Rodney, in Bainbridge, William Sims (2007): *Teorija religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Stark, Rodney, in Finke, Roger (2000): *Catholic Religious Vocations: Decline and Revival*. *Review of Religious Research*, 42 (2): 145–165.
- Šircelj, Milivoja (2006): *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Dostopno prek: <http://www.stat.si/doc/pub/rodnostvsloveniji.pdf> (3. 7. 2007).
- Vlček, Vojteh (ur.) (2005): *Ženske rehole za komunizmu*. Praga: Olomouc.
- Žnidaršič Ž., Sabina (2000): *Ora et labora – in molči ženska!* Ljubljana: Založba /*cf.

Naslov avtorice:

Sonja Bezjak

študentka podiplomskega študija sociologije na FDV

e-mail: sonja.bezjak@gmail.com

RECENZIJE KNJIG

uredil Dejan Jontes

Danica Fink Hafner

Rudolf Martin Rizman: Uncertain Path: Democratic Transition and Consolidation in Slovenia. College Station: Texas A&M University Press, zbirka Eugenia and Hugh M. Stewart '26 series on Eastern Europe, 2006
240 strani (ISBN 13:978-1-58544-423-6; ISBN 10: 1-58544-423-5), 45 USD

Predgovor Sabrina Petra Ramet.

Čeprav gre pri objavah slovenskih avtorjev pri priznanih tujih založbah za pomembne znanstvene dosežke, doma praviloma ne doživijo večjega odmeva. Med razlogi je seveda pregovorna prezasedenost kolegic in kolegov, vsaj deloma pa tudi šibko razvita akademska kultura. Upam, da bom s tem prispevkom (čeprav z nekaj zamude) usmerila pozornost slovenske družboslovne skupnosti vsaj na eno novejših analiz prehoda v demokracijo in utrjevanja demokracije v Sloveniji.

Pri tujih založbah je bilo doslej objavljenih malo znanstvenih monografij o Sloveniji. Med razlogi za to je, kot pravi Rudolf Martin Rizman (str. 4), tudi to, da se zaradi neproblematičnosti tranzicije tujim raziskovalcem ni zdela dovolj zanimiva. Knjiga svetovljanskega slovenskega sociologa *Uncertain Path* je vendarle ena izmed knjig, ki slovenskega primera ne omenja zgolj kot “neproblematičnega”. Analizo družbenih sprememb namreč zastavlja bolj kompleksno. Sabrina Petra Ramet v predgovoru ocenjuje, da je ravno Rizmanovo razkrivanje avtonomnih virov prehoda v demokracijo na Slovenskem in njihove neenakomernosti izjemnega pomena. Posebej izpostavlja Rizmanov celostni pristop, ki se ne zadovolji le s pozitivnim vrednotenjem (zlasti ekonomskih) dejavnikov, temveč analizira tudi tiste, ki razvoj in utrjevanje demokracije tudi omejujejo ali potencialno celo ogrožajo.

Po približno petnajstih letih izkušenj prehoda v demokracijo in njenega utrjevanja (knjiga je bila natisnjena v letu 2006) se morda na prvi pogled zdi nekoliko nenavadno, da avtor svoje delo v veliki meri navezuje na klasično literaturo o prehodih v demokracijo. Pozornejše branje pa vendarle razveseljuje bralce s kritično distanco in prevrednotenjem nekaterih klasičnih tranzitoloških premis in tez. Avtor v knjigi, ki je pregledana in dopolnjena doktorska disertacija, zagovarjana na oddelku za sociologijo univerze v Harvardu, najprej predstavi in kritično ovrednoti teoretska razumevanja prehodov v demokracijo. Ocenjuje (na str. 5), da bi morali raziskovalci posvečati več pozornosti pomenom pojmov, ki jih uporabljajo.

Obstoječe razlage procesov demokratizacije avtor najde predvsem v treh šolah: modernizacijski, tranzitološki in strukturni. Pri iskanju “dobre eksplanatorne teorije” (str. 16) se odloči, da se bo izognil podleganju le eni šoli in s tem posploševanju, ki naj bi celostno pojasnilo temelje za uspešno utrjevanje demokracije. Namesto tega oceni, da je sociološko korektnjša usmeritev v verjetnostne trditve.

Rizman tudi poudarja, da družboslovci ob poskusih posploševanja in oblikovanja “znanstvenih zakonov” o dejavnikih ter procesih prehajanja in utrjevanja demokracije ne bi smeli podcenjevati potrebe po poglobljenem raziskovanju posameznih primerov. Meni (str. 17–18), da razumevanje in določanje ključnih dejavnikov uspešnosti ali neuspešnosti prehoda v demokracijo v posamični državi ni mogoče brez upoštevanja nacionalnih posebnosti, še posebej različnih “tež” različnih dejavnikov ter unikatnih razmerij med temi dejavniki, in brez upoštevanja zgodovinskokontekstualnih značilnosti. Ob vsem tem pa je med relativno avtonomnimi dejavniki treba upoštevati tudi vloge družbenih in političnih igralcev ter razmerja med njimi.

Največji del monografije je posvečen nekaterim izbranim dejavnikom prehoda v demokracijo na Slovenskem: družbeno-ekonomskim okoliščinam, mednarodnemu kontekstu, dinamiki

notranjih političnih igralcev, civilni družbi, politični kulturi, inteligenci in intelektualcem ter vlogi religije. Avtor jih ne analizira le na podlagi običajnih socioloških virov, temveč tudi ob upoštevanju osebnih izkušenj (opazovanje z udeležbo). Analize predstavlja po posamičnih poglavjih. Zgodovinsko-družboslovnemu pregledu in dinamiki umestitve Slovenije v evropske makroregije in mnogonacionalne države sledi vpogled v razvoj političnega pluralizma, v vlogo cerkve in religije po zamenjavi političnega sistema, v vlogo intelektualcev v politiki ter v izzive radikalne desnice. Po zaključnem sintetičnem poglavju lahko bralec črpa bogate podatke še iz kronološkega pregleda pomembnih dogodkov in obsežnega seznama virov.

Glede na to, kako so slovenske izkušnje navadno predstavljene v družboslovnih analizah, je rdeča nit Rizmanove knjige prej izjema kot pravilo. Bolj ali manj namreč, poleg pozitivno delujočih dejavnikov razvoja demokracije, poudarja dejavnike, ki izzivajo razvoj in utrjevanje demokracije na Slovenskem. Od tod verjetno tudi naslov knjige – *Negotova pot*. Posebna pozornost je namenjena "subjektivnim" dejavnikom. Politični igralci ali vsaj občasno politično angažirane družbene skupine imajo namreč vedno možnost izbire. S tega zornega kota samo pozitivni družbeno-ekonomski in mednarodni dejavniki ne zagotavljajo uspešnosti utrjevanja demokracije. So torej pomembni, ne pa zadostni.

Med pozitivne dejavnike, omenjene tudi v zaključnem delu knjige, avtor uvrsti t. i. habsburški dejavnik (srednjeevropsko politično kulturo), zadostno ekonomsko blaginjo, kombinirano obliko prehoda v demokracijo (prilagajanje stare elite in pritiski civilne družbe) ter povezovanje z Evropsko unijo. Ti dejavniki so v Sloveniji delovali skupaj tudi z drugimi, nepodpornimi dejavniki – šibko državo, pomanjkljivo politično kulturo (tu še posebej poudarja problematičnost tokov v slovenski politični kulturi, ki izražajo etnocentrizem in ksenofobijo), še vedno relativno šibko civilno družbo in nedokončano privatizacijo. S. P. Ramet v predgovoru h knjigi (str. XV) izrecno poudarja pomen Rizmanove teze o izzivih, pred katerimi je civilna družba, ki je pomembno dinamično pritiskala v smeri transformativnih procesov, sedaj pa se mora prilagoditi novim okoliščinam pluralizma. K Rizmanovim premislekom dodaja še svoj poudarek (str. XVII), da za razcvet liberalne demokracije strpnost etničnih, verskih in spolnih razlik ni razkošje, temveč nekaj temeljnega.

Zunanjim opazovalcem Slovenije je verjetno bolj kot domači javnosti namenjena zanimiva umestitev Slovenije v raznolikost političnih sistemov, ki so se razvili v nekdanjih socialističnih državah. Avtor namreč plastično prikaže neutemeljenost homogenega pogleda tako na socialistični kot tudi na posocialistični svet. Opozori tudi na unikatno pot v demokracijo v Sloveniji v primerjavi z ostalimi republikami socialistične Jugoslavije, ki so imele skupen ekonomski in politični sistem. Slovenija je namreč po avtorjevem mnenju edina izkoristila primerjalne prednosti enkratne jugoslovanske znamke komunizma, ki je eksperimentiral s precej inovativnimi politikami "samoupravljanja", "tržnega socializma" in z "neuvrščeno" .

Čeprav avtor v knjigi posveča veliko pozornosti "dejavnikom tveganja" pri utrjevanju mlade demokracije, zaključuje z ugotovitvijo, da ima Slovenija kljub temu močne temelje za poln razvoj demokracije. Ne glede na to pa se verjetno večini bralcev vtisnejo v spomin nekateri zelo močni poudarki v knjigi – pomen delovanja nekonformističnih intelektualcev, nevarnosti zlorabe religije v politične namene in skrajno desni ter (drugi) populistični izzivi demokraciji. Pri slednjih je avtor brezkompromisen in se ne ozira na to, da lahko njegove ocene izzovejo morebitne neprijazne politične odzive doma. Ker trdno stoji na v knjigi jasno opredeljenih vrednotnih izhodiščih, je povsem mogoče, da je s tega zornega kota knjiga kontroverzna vsaj za nekatere domače politične osebnosti, analizirane v monografiji. Kontroverznost pa ne bi smela biti razlog za prezrtje knjige, temveč kvečjemu za odprto javno razpravo o pasteh in nevarnostih v razvoju demokracije ter pomenu zavestnega odločanja družbenih in političnih igralcev v procesu utrjevanja mlade demokracije. V tem vidim prvovrstno vrednost knjige za slovenske javnosti, obenem pa je knjiga zagotovo dragocen vir podatkov in analiz družbenega ter političnega razvoja na Slovenskem za vse angleško beroče zainteresirane.

Blaž Ilc

Igor Lukšič: Politična kultura: Političnost morale. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, zbirka Politični procesi in institucije, 2006 109 strani (ISBN 961-235-249-6), 15 evrov

Politična kultura, ki je osrednja tematika istoimenske knjige avtorja Igorja Lukšiča, se v slovenskem političnem prostoru kot koncept v večini primerov pojavlja in uporablja nerefektirano ter v specifični obliki. Pogosto nastopa kot moralni kvalifikator za (ne)delovanje v politiki v okviru manihejskega pogleda na politično delovanje, kjer se delovanje posameznih akterjev deli na moralno dobro in slabo oz. politično kulturno in nekulturno. Knjiga I. Lukšiča poskuša preseči takšno dojemanje koncepta, njegovo nerefektiranost, njegovo domnevno neločenost od moralnosti ter pokaže njegovo uporabnost za analizo slovenskega političnega prostora.

Knjiga je razdeljena na dva dela. Avtor se v prvem spopade s konceptualizacijo politične kulture ter z razmerjem med sfero politike in sfero morale ter vnosom pojma politična kultura v politologijo, ki določa način njegove uporabe in vsebino v različnih političnih okoljih. V drugem delu knjige je predhodna konceptualizacija uporabljena za analizo politične kulture v slovenskem političnem prostoru.

Prvi nastavek za teoretsko zamejitev politične kulture avtor najde v razmišljanjih antičnih grških filozofov. Za avtorjevo konceptualizacijo so pomembne predvsem ideje o nujni komplementarnosti politične ureditve s politično kulturo, o ločitvi politike in morale v smislu razlikovanja med dobrim državljanom in dobrim človekom ter nereduciranosti političnega/politike le na javno sfero. Predvsem razmerje med politiko in moralo je v avtorjevem razmišljanju ključno, saj meni, da je mesto politične kulture pred njenim pojavom zapolnjevala morala. Pri opredelitvi razmerja se avtor opre predvsem na ideje Machiavellija in Hegla, pri čemer ključno vlogo igra predvsem Heglov koncept lepe duše kot metafore za moralno zavest in posledično moralizirajočo politiko. Lepa duša je opredeljena kot antipod dejanskega političnega delovanja, ki vsako politično delovanje dojema kot skrajno negativno, kot manipulacijo nespremenljive ahistorične politične stvarnosti. Zavedanje o nujnosti ločitve sfer politike in morale je za avtorja izhodišče za dejansko politično delovanje, prek katerega se politični cilji lahko uresničijo. Razvitost specifične politične kulture naj bi se tako merila z vatlom uresničitve političnih ciljev.

Nadaljnjo zamejitev politične kulture kot analitičnega koncepta pa avtor osmisli prek analize vnosa koncepta v politologijo ter prek kritične refleksije uporabe in opredelitev koncepta v ključnih delih politologov druge polovice 20. stoletja. Vse od vnosa politične kulture v politologijo ima ta koncept eno ključnih vlog v zahodni politologiji ter je nazoren primer neločljivosti oblasti in vednosti. Uporabljal se je namreč kot orodje razvrščanja političnih skupnosti in je kot tak v veliki meri zamenjal civilizacijo kot koncept, prek katerega se poudarja lastna superiornosti, in sicer tako anglo-ameriška (Almond) kot zahodnoevropska (Lijphart in Lehbruch). Problem pa ni samo uporaba izraza, temveč tudi vsebina, saj je politična kultura reducirana na mnenja in percipirane vrednote. Po avtorju je politična kultura berljliva le iz celotnega političnega procesa, v katerem dobiva politično življenje svoj pomen. Politično kulturo tako tvorijo vzorci obnašanja v celotni politiki, ne samo znotraj meja ene države.

Avtor teoretsko osmišljanje zaključuje z opredelitvijo politične kulture kot zelo odprnega vzorca političnega obnašanja, ki ne glede na trenutno vladajočo ideologijo v daljšem časovnem obdobju prevladuje v določeni politični skupnosti. To trdoživost avtor na koncizen način prikaže v analizi slovenske politične kulture.

Izhodišče, ki ga avtor pri preučevanju politične kulture na Slovenskem izpostavi, je, da je ta korporativna. Slovenija naj bi bila tako družba, v kateri se nahajajo tri politične kulture, organizirane v bolj ali manj trdne korporativne bloke s specifično strukturo, identiteto in načinom

delovanja. Ti trije korporativno organizirani stebri so katoliški, socialistični in liberalni, ki jih avtor analizira tako diahrono (v smislu njihove historične geneze) kot sinhrono (v smislu njihovih sodobnih pojavnih oblik).

Avtor genezo in prevladovanje korporativizma na Slovenskem neločljivo poveže z dominantno vlogo RKC v družbi ter na drugi strani šibkega meščanstva in neobstoječega plemstva, kar naj bi onemogočilo razvoj liberalne politične kulture, ki je za I. Lukšiča v določenih pogledih (liberalni posameznik) ideal. Temeljni zgodovinski trenutek naj bi bil predvsem protireformacija, ki naj bi preprečila vzpostavitev strpne politične kulture na eni strani, po drugi strani pa naj bi ovirala razvoj slovenske nacije in nacionalne države, katere temelje so postavili slovenski protestantje. Cerkev se je s protireformacijo utrdila kot edina višja politična institucija, edino mesto občega na Slovenskem. Predvsem to velja za vasi, ki so na Slovenskem dolgo časa igrale vlogo edinega relevantnega političnega prostora. Lokalizem je pri tem naslednja ključna značilnost slovenske politične kulture. Ta gradi na konkretnem posamezniku (vaščanu), ki je osnova korporativne države, tj. države, upravljane s strani korporacij, v katerih vsak posameznik igra točno določeno vlogo, s čimer se politični prostor za druge bloke izjemno zoži. Hegemonija RKC in katoliškega bloka kot prvega organiziranega bloka na Slovenskem je bila načeta šele v 19. stoletju, zlomljena pa med 2. svetovno vojno, ko je RKC izgubila svojo prevlado. Ključno vlogo pri tem je imel socialistični blok, ki pa se je moral prilagoditi slovenski politični kulturi in tudi sam svojo ideologijo v praksi opreti na obstoječe korporativistične strukture. Z zmago Osvobodilne fronte je cerkev na mestu hegemonskega družbenopolitičnega akterja zamenjal delavski razred. Za slovensko politično kulturo je po I. Lukšiču to obdobje ključno predvsem zaradi tolerančne revolucije, ki je omogočila preživetje obeh strani prek ločitve cerkve od države ter umika cerkve iz operativne politike. Na drugi strani pa se je okrepila državotvorna zavest in vzpostavila nacionalna država, ki je bila bistven korak naprej k novi samostojni slovenski državi, uresničeni leta 1991.

V nasprotju s prevladujočim pogledom na socialistično obdobje kot neke diskontinuitete v demokratičnem razvoju slovenskega političnega prostora avtor to obdobje osmisli kot močno kontinuiteto antistrankarskih in antiparlamentarnih sentimentov, dominantnih v slovenski politični kulturi, ki se tudi po letu 1991 niso spremenili. Antistrankarski sentiment je lepo viden v nenehnem izogibanju pridevniku *strankarski* v slovenskem političnem prostoru (t. i. nadstrankarski kandidati in gibanja), v katerem prevladuje moralna forma presojanja ter posledično čaščenje nedelovanja, v negativni opredelitvi strankarstva v ustavi, kot tudi v vzpostavljanju strank kot stanovskih organizacij. Diskontinuiteto sodobnega slovenskega političnega prostora predstavlja po avtorju vzpostavitev pluralističnega korporativizma, v katerem noben od blokov dolgoročno ne prevlada in v katerem je kljub ostrim nesoglasjem sobivanje neizbežno.

Težava sicer zanimive analize blokov je privzemanje, da v sodobnem političnem prostoru taka natančna ustebrenost v tri bloke dejansko obstaja, predvsem zaradi prepletenosti blokov, ki jo avtor sicer zazna, vendar je ne analizira. V luči globalne hegemonije tržne ekonomije in liberalne demokracije, obeh temeljnih elementov liberalizma, ki sta ju ponotranjila tako socialistični kot katoliški blok, je vprašljiv tudi obstoj samostojnega liberalnega bloka. Vendar pa prav analiza stebrov slovenskega korporativizma razkriva izjemno pomemben uvid v na prvi pogled paradoksalno povezanost neoliberalizma in neokonzervativizma, ki se medsebojno podpirata v smislu zagovarjanja ekonomske liberalizacije, privatizacije, deregulacije ter ponujanja instantnih depolitiziranih in demagoških rešitev družbenih problemov. V luči tega uvida zveni avtorjeva rešitev za preseganje percipiranega utrjevanja blokovskih rešitev v obliki velikih političnih koalicij nezadostna, saj se problema nujnosti korporativnih elementov (nacionalizem, ksenofobija) za neoliberalni sistem postsocialne države ne dotakne. Zato dojemanje korporativnih struktur kot predragih in nefleksibilnih zgreši njihovo strukturno nujnost v okviru sodobne politične kulture. To pa ne pomeni, da je potrebno sedanje stanje slovenske politične kulture, ki v marsičem sledi sodobni globalni politični kulturi, privzeti kot nespremenljivo in dano. Prav v tem pogledu je Lukšičevo delo zelo pomembno, saj poskuša tako prek osmišljanja koncepta politične kulture kot

tudi prek analize slovenske politične kulture vzpostavi prostor za alternativo obstoječi moralistični slovenski politični kulturi. Delo je tako pomembno prav zaradi poskusa misliti alternativno v razmerah sprejemanja danega kot nespremenljivega.

Tamara Besednjak

Clive Hamilton: Fetiš rasti. Ljubljana: Krtina, 2007
216 strani (ISBN 978-961-6174-94-7), 17 evrov

Clive Hamilton v delu *Fetiš rasti* ostro kritizira današnjo družbo, gospodarsko ureditev sveta, potrošnja, zlaganost, brezdelnost in predvsem brezcilnost potrošniško naravnane človeka. Avtor je slovenski javnosti relativno neznan. Gre za avstralskega misleca, katerega predmeti obravnave so predvsem kapitalizem in potrošništvo, kritičen pa je tudi do politike prostega trga in socialne neenakosti.

Avtor je v knjigi najprej kritičen do fetiša gospodarske rasti, sledijo pa teme rast in blaginja, identiteta, napredek, politika ter delo in okolje. V delu je kot edina rešitev za ljudi in okolje, ki jih uničuje fetiš gospodarske rasti, prikazana odpoved fetišizaciji in vzpostavitev tako imenovane postrastne družbe (post-growth society).

C. Hamilton v začetnem poglavju kot temeljni vir nezadovoljstva sodobnega človeka razume nebrzdano potrošnja, desetletja prikazovano kot kazalnik blagostanja in vir vsega dobrega. Dejstvo je, da so se v obdobju po 2. svetovni vojni dohodki ljudi, živečih v "zahodnih" državah, zelo povečali. To je zanje pomenilo prehod v stanje blaginje, ki ob ugodni gospodarski rasti obljublja še boljše rezultate. Avtor ugotavlja, da je postala preokupacija političnih strank z gospodarsko rastjo skupna točka vseh političnih opcij. Večja, kot je gospodarska rast, bolje je za državo in potemtakem tudi za posameznike. Kazalniki blaginje neke države so izraženi v količniku BDP-ja, avtor pa nas hkrati opozori tudi na meritve tako imenovanega kazalnika pristnega napredka GPI, katerega rezultati kažejo, da je v večini najbolj razvitih držav veliko ljudi nezadovoljnih s svojim življenjem. Ljudje namreč zelo veliko časa preživijo v službah in zasluženi denar porabljajo za stvari, ki jih niti ne potrebujejo, pri tem pa pozabljajo nase, na spletnje socialnih vezi, brez katerih posameznik ne more živeti. Svoje frustracije nato skrivajo in utaplajo v različnih potrošniških dobrinah in vedno novih identitetah, ki si jih lahko s svojim denarjem privoščijo. C. Hamilton omenja "fabriciranje" identitet v današnjem svetu kot enega od virov nezadovoljstva. Res je, prikladno je živeti v svetu fluidnosti, kjer lahko z nošenjem ene blagovne znamke izrekaš eno izjavo, ko se preoblečeš v drugo, pa zamenjaš tudi izjavo. Ljudje so po avtorjevem mnenju naveličani tega početja, čeprav je danes marketing v središču pozornosti proizvajalcev dobrin. Ideologiji prostega trga, ki jo je navrgla levica, je po avtorjevem mnenju "odzvonilo". Težava pa je v tem, da zanjo ni dobre alternative. Anthony Giddens je sicer vpeljal politiko tretje poti, ki stremi k sintezi politik levice in desnice, pa vendar je C. Hamilton do te politike neprizanesljiv. Meni, da gre za precej neposrečen poskus, da bi ljudi prepričali, da je ključ za rešitev vseh njihovih težav ravno v gospodarski rasti in prevladi trga. Ljudje pa se vedno bolj zavedajo, čeravno jih politiki prepričujejo v nasprotno, da je gospodarska rast tista, ki najbolj uničuje njih same in okolje, v katerem živijo.

S prisilo materialnega preživetja se večini ljudi v "zahodnem" svetu ni več treba ukvarjati in zato postaja delo dejavnost, namenjena izpolnjevanju človekovega potenciala. Če že zavržemo gospodarski okvir plačanega dela, pa lahko avtorju vendarle sledimo v njegovem razmišljanju, da je mogoče izenačiti plačano in neplačano delo kot enako pomembno. Gledano s tega stališča, lahko postaneta ti dve obliki dela enakovredni obliki samoustvarjalne dejavnosti. V takem pol-

ožaju ni več človeške skrbi za uravnoteževanje dela in življenja, ampak posameznika skrbi le to, kako naj skozi plačano ali neplačano delo polno zaživi. C. Hamilton nam skuša na tak način predstaviti družbo, ki se ne žene za dobičkom, ki ga potem nesmiselno troši za nepotrebne izdelke, ampak zase zahteva krajši delovni čas, plačilo, ki bo zadovoljilo posameznikove realne potrebe, in temu primerno več prostega časa, ki ga bo lahko posameznik preživel v krogu svojih bližnjih. Namesto tega pa se delovna doba daljša, delovni urniki prav tako, ob priložnostih, ko imamo nekaj prostega časa, pa zavijemo v bližnje nakupovalno središče, kjer opravimo svojo "potrošniško dolžnost". V današnjem svetu smo namreč zaznamovani s tem, da trošimo.

Posledic svojega početja pa ne občutimo samo ljudje. Z nenehnimi zahtevami po gospodarski rasti in temu primerni vedno večji potrošnji pridelamo vedno več odpadkov. Avtor se opira na vire, ki pravijo, da gospodarska rast povzroča propadanje okolja. In vendar ostajajo okoljevarstvena vprašanja zgolj predlogi ali neuspele resolucije (omenjen je kjotski protokol). Skrbi ga tudi dojemanje vesolja, ki postaja vedno bolj razumljeno kot Zemlja: skladovnica zaloge na nebrzdano gospodarsko rast.

Rešitev za vse te težave vidi avtor – kot smo že zapisali – v oblikovanju tako imenovane postrastne družbe. Prehod v to družbo pa bo imel daljnosežne posledice. Pretresel bo razmerja moči, družbene institucije, odnose do soljudi in narav, etična načela – predvsem pa bo spremenil našo zavest. Kot temeljno dejanje pred preobrazbo v postrastno družbo je potreben *sestop*. Gre za zavestno dejanje, pri katerem se moramo odreči potrošništvu in se začeti odpirati ljudem. Ob sestopu upočasnimo svoj življenjski tempo, imamo več prostega časa, ki ga namenjamo sebi, svojim otrokom in ljudem, ki so okoli nas. Na tak način si lahko izoblikujemo smiselno in poglobljeno življenje, ki je v skladu z našimi prepričanji. Sestop ne pomeni padca v revščino, pomeni zgolj uravnoteževanje življenjskega stila (avtor navaja podatke raziskav, po katerih se za sestop odloča vedno več ljudi, 19 odstotkov v Ameriki in 23 odstotkov v Avstraliji).

V knjigi nato sledi predstavitev politike srečnosti, imenovane *evdajmonizem*. Izraz evdajmonija je uporabljal že Aristotel za idejo srečnosti oziroma blaginje, ki izhaja iz uresničitve človekovega potenciala. Pri C. Hamiltonu se evdajmonizem nanaša tudi na politično ideologijo, ki se zavzema za družbeno ureditev, kjer bo človek lahko dosegel polno uresničitve svojega potenciala. Seveda se zaveda, da predstavljeni program pomeni zelo velik izziv kapitalizmu. Da bi bil v svojih trditvah prepričljiv, prikaže avtor na koncu knjige ukrepe, ki bi jih bilo treba sprejeti, da bi ideja postrastne družbe in evdajmonizma prišla do veljave. Med ukrepi so naštetih npr. skrajšani delovni čas, prepoved zavajajočega marketinga in njegovo omejevanje, opravljanje poštenih meritev družbenega napredka, pospeševanje vlaganj v državah v razvoju, poudarjanje pomena izobraževanja in spremembe davčnega sistema, ki bi spodbudile politiko prerazporeditve, ta pa bi zmanjšala revščino. Resno bi bilo treba upoštevati načela trajnostne ekologije, postrastno gospodarstvo pa bi temeljilo na vzdrževanju nične gospodarske rasti.

Da je lahko družba uspešna tudi z nižjo gospodarsko rastjo, avtor utemeljuje na primeru Japonske, ki se je sredi devetdesetih let soočala z izjemno nizko gospodarsko rastjo. Analitiki so v tistem obdobju opazili razcvet na drugih ravneh, na družbenem in kulturnem področju. C. Hamilton bralca poskuša prepričati, da je mogoč preskok v družbo, katere pripadniki bodo odrešeni bremena potrošnje in se bodo lahko ukvarjali sami s seboj in svojim življenjem ter prijatelji in bodo na tak način postali srečnejši. Njegove ideje so utopične, česar se zaveda, saj pravi: "Mik rasti je neskončen." Ni pa vsa krivda za neuspešnost preskoka v novo dobo na "miku rasti". Avtor predvideva, da bi do sprememb svetovnega reda prišlo, če bi se posamezniki odločili za bojkot potrošništva, kar pa je nemogoče pričakovati, v svojem vsakdanjem življenju smo namreč preveč vpeti v kulturo potrošnje, ki nas obkroža in jo tudi aktivno oblikujemo. Odpovedovanja za višje cilje, ki jih sicer avtor navaja kot znanilce sprememb, tako ostajajo zgolj skupeki primerov.

Igor Vobič

Vesna Laban: Televizijsko novinarstvo: Hibridizacija žanrov in stilov.
Ljubljana: Založba FDV, zbirka Media, 2007
220 strani (ISBN 978-961-235-290-5), 18 evrov

Predgovor Jože Vogrinc.

V znanstveni monografiji *Televizijsko novinarstvo: Hibridizacija žanrov in stilov* se Vesna Laban, asistentka na *Fakulteti za družbene vede* ter nekdanja novinarka in urednica na *Televiziji Slovenija*, pionirsko loteva sistematičnega vpenjanja teorije (televizijskega) novinarskega sporočanja in temeljnih značilnosti televizijskega novinarskega diskurza v zgodovinski in kulturni kontekst slovenskega novinarstva. Izhaja torej iz predpostavke, da televizijsko novinarstvo ni posebna veja novinarstva le zaradi tehnoloških specifičnosti medija, ampak tudi konteksta, v katerem televizijske hiše pripravljajo (dnevno)informativni program in v katerem ga gledalci beremo. V delu, ki je nastalo na podlagi doktorske disertacije, se avtorica s prepletanjem dveh kvalitativnih metod: kritične diskurzivne analize in jezikovnostilne analize spoprijema s širokim korpusom slovenskih dnevnoinformativnih oddaj na javni *Televiziji Slovenija* in komercialni televiziji *Pop TV*, predvajanih ob koncu leta 2005 in prvih dveh mesecih leta 2006, in na podlagi tega prepoznava televizijske novinarske žanre, njihovo strukturo in značilnosti. Strani med uvodom in sklepom zapolnjuje šest poglavij, v katerih V. Laban zgoščeno in pregledno prepleta izvirne razprave in raziskave avtorjev, ki se problematike televizijskega novinarstva lotevajo z različnih gledišč, ter jih sproti dopolnjuje in osmišlja s primeri iz "prakse".

V prvem poglavju avtorica vzrok in nadaljnji razvoj televizijskega medija umesti v zgodovino medijev in natančno predstavi tehnološki, zgodovinski in analitični vpliv radia na razvoj televizije. Poleg tega razgrne temeljne tehnološke značilnosti, ki televizijski medij ločijo od ostalih množičnih medijev in predstavljajo enega od glavnih gonil kulturnih transformacij novinarstva v dvajsetem stoletju. V. Laban posebno pozornost nameni zgodovini slovenskega televizijskega novinarstva in prelomnicah v razvoju slovenskih televizijskih dnevnoinformativnih oddaj. Pri tem se razumljivo osredotoči na informativni program javne televizije in pretrese, ki jih je sredi devetdesetih let povzročil nastop komercialnega *Pop TV*. Zadnjih premikov v slovenskem televizijskem novinarskem prostoru, prvega 24-urnega dnevnoinformativnega programa *Info TV* in tabloidne dnevnoinformativne oddaje *Svet na Kanalu A*, se zgolj dotakne. V zadnjem razdelku tega poglavja je razmislek o prihodnjih transformacijah televizije kot klasičnega množičnega medija in televizijske medijske logike, predvsem v luči digitalizacije in svetovnega spleta, k čemur se avtorica vrača v šestem poglavju.

V drugem poglavju V. Laban obravnava konstitutivne prvine televizijskega novinarskega diskurza: vizualne podobe (slika, grafika, sotrube, napisi in podnapisi), zvok (mednarodni ton, zvočni učinki in glasba) in govor (brano besedilo, govorno besedilo). Razčleni vsako od njih, problematizira semantična razmerja med njimi in prepoznava njihove posledice na novinarski sporočanski proces: zbiranje, selekcijo in upovedovanje informacij. Avtorica v tem kontekstu loči vloge novinarjev, voditeljev in drugih televizijskih delavcev ter poudarja, da posamezna prvina ni samozadostna in da jo moramo vselej brati v odnosu do drugih dveh, in pravi: "Medtem ko televizijski govor najbolje posreduje dejstva, podatke, opis, dodatne informacije, razlago in pojasnila, ki dopolnjujejo in pojasnjujejo, kako je to, kar gledalci gledajo, povezano z nečim, česar ne vidijo, se vizualne podobe (*skupaj z mednarodnim tonom*) v televizijskem novinarstvu večinoma uporabljajo kot vizualni dokaz ali prikaz in za dramtizacijo." (str. 65; poudaril I. V.) Na podlagi analize dnevnoinformativnih programov omenjenih televizij tako V. Laban loči štiri kategorije razmerja med vizualno in verbalno informacijo: podvajanje, ko slika in besedilo

povsem sovpadata in se tako informacija, posredovana gledalcem, pravzaprav podvaja; sonanašanje, ko ena prvina posreduje več informacij kot druga; neskladnost med sliko in besedilom, ko vlogo semantičnega povezovalca bolj kot sicer prevzame kulturni in zgodovinski kontekst; nasprotovanje, ko zaradi različnih razlogov (npr. upovedovanje "abstraktnih informacij" (str. 71), nedostopnost do "dogodka", želja po čim bolj ažurnem poročanju) govor prinaša nasprotno informacijo kot slika.

V tretjem delu monografije avtorica bralca seznanja z značilnostmi, funkcijami in estetiko avdio-vizualnih in verbalnih oblik novinarskega rekonstruiranja iluzije neposrednosti kot sočasnega časovnega in prostorskega soobstoja proizvajanja (in oddajanja) ter sprejemanja televizijskih novinarskih vsebin. Posebno pozornost nameni razčlenjanju štirih konsolidiranih načinov vzpostavljanja učinka neposrednosti oziroma takojšnjosti v dnevnoinformativnih oddajah v posameznih novinarskih prispevkih: neposredni nagovor gledalcev, dodajanje časovne prvine v besedilo, vklop v oddajo in novinarjev raport. Poleg naštetih oblik učinkov neposrednosti po avtoričino prinaša nenehna prisotnost televizijskih dnevnoinformativnih oddaj vse dni v letu, serijski format in natančno določen razpored. Avtorica pri tem posebej ne izpostavlja, da zadnji skupek vzvodov učinka neposrednosti v prvi vrsti velja za analogno oddajanje in sprejemanje televizijskih vsebin, medtem ko digitalna televizija v ta okvir vpeta ritualizacijo vsaj na normativni ravni odpravlja. V četrtem delu na podlagi analize nabora slovenskih dnevnoinformativnih oddaj V. Laban postavi razčlenitev televizijskih novinarskih žanrov, ki jo utemeljuje na Faircloughovem razumevanju odnosa med žanrom in diskurzom ter klasični delitvi iz teorije novinarskih vrst na informativne in interpretativne žanre. Tovrstno razčlenjevanje je izraz implementacije ločevanja med "dejstvi" in "mnenji", tj. enega od temeljnih kanonov norme novinarske objektivnosti. Nekateri avtorji v sodobnih novinarskih študijah jo označujejo kot mehanizem, ki namesto obljubljenе nepristranskosti prinaša pristranskost, in se zato sprašujejo o smiselnosti njenega reproduciranja – ta pozicija velja predvsem za privrženca *javnega novinarstva* in sorodnih idej. Toda namen prepoznavanja novinarskih žanrov v tem primeru ni, kot poudarja avtorica (str. 98), "televizijski novinarski diskurz zvesti na 'popredalčkan' niz nekreativnih, šabloniziranih pravil upovedovanja, ampak izpopolniti teorijo televizijskega novinarskega diskurza z ugotovitvami o osnovnih konvencijah televizijskega novinarskega upovedovanja". Zato se osredotoči na prikaz glavnih sporočanjških in stilnih značilnosti ter shematskih struktur osmih prepoznanih televizijskih novinarskih žanrov: televizijska vest, televizijsko poročilo, televizijska izjava, televizijska anketa, televizijski intervju, televizijski pregledani prispevek, televizijska reportaža in televizijska zgodba.

Avtorica v petem poglavju kljub poskusom pregledne shematizacije televizijskih novinarskih prispevkov v slovenskem dnevnoinformativnem programu ugotavlja, da diskurzivne prvine prepoznanih žanrov pogosto prehajajo v druge žanre. To utemeljuje s prepoznavanjem in razčlenjevanjem značilnosti, ki kažejo na hibridizacijo sodobnega (slovenskega) novinarskega diskurza – to avtorica razume kot vsebinski, oblikovni in pomenski splet številnih oblik prepletajočega se verbalnega in vizualnega upovedovanja na ravni televizijske oddaje in njenih osnovnih delov, novinarskih prispevkov. Vzroke pogostega spreminjanja načinov reprezentacije avtorica išče v vpetosti novinarstva v politični, ekonomski in kulturni sistem, ki se s hkratnim razvojem tehnologij izraža v transformacijah novinarstva. Kot temeljne značilnosti sodobnega televizijskega diskurza, ki kažejo na hibridizacijo, identificira narativizacijo, personifikacijo, prevladovanje infozabave, verbalno in vizualno dramatizacijo ter arbitrarno spoštovanje ločevalne norme. Pri tem ugotavlja, da ostre ločnice med analiziranimi televizijskimi dnevnoinformativnimi oddajami ni mogoče postaviti, saj da se razlika med *Televizijo Slovenija* in *Pop TV* v tem kontekstu kaže le v večji intenzivnosti vključevanja zgoraj naštetih virov hibridizacije v dnevno novinarstvo komercialne televizije. V. Laban tako zapiše, da konkurenca na področju televizijskih dnevnoinformativnih oddaj "ne vodi v izboljšanje kakovosti oddaj, ki bi (p)ostale različne tako v stilu kot pristopu ter bi gledalcu ponudile možnosti izbire med različnimi vrstami dogodkov in načini njihovega upovedovanja, ampak v njihovo poenotenje in ustvarjanje tako rekoč identičnega proizvoda, ki

se razlikuje kvečjemu po bolj ali manj profesionalnih, prepoznavnih in všečnih voditeljih” (str. 180).

Zadnji del monografije z naslovom *Poti nadaljnega razvoja televizijskega novinarstva* je najkrajše in najmanj izčrpano poglavje. Ob nadaljevanju razprave o preoblikovanju novinarstva pod vplivom strukturne vpetosti se avtorica spopade tudi s tehnološkim razvojem komunikacijskih in informacijskih tehnologij. Pri tem se zgolj pregledno loti sobivanja svetovnega spleta in televizije, manj se ukvarja s posledicami, ki jih v tem kontekstu prinaša institucionalna, organizacijska in vsebinska konvergenca. Poleg tega lahko bralec pogrša poglobljeno razpravo o napovedanem institucionaliziranem prehodu na digitalno oddajanje televizijskih vsebin v prihodnjih letih, ki utegne z interaktivnostjo in aktivizacijo naslovnikov na glavo postaviti televizijsko medijsko logiko, v našem primeru logiko proizvodnje televizijskih novinarskih vsebin in ritualizacije njihovega sprejemanja, ki se je vzpostavljala skoraj pol stoletja.

Televizijsko novinarstvo: Hibridizacija žanrov in stilov učinkovito zapolnjuje raziskovalne vrzeli v dveh problemskih okvirih: pojava televizije in teorije novinarskih žanrov. Znanstvena monografija V. Laban zrelo dopolnjuje mozaik razprav o *kakovostnem* novinarstvu, saj z upoštevanjem kulturnega in zgodovinskega konteksta *a priori* ne zavrača nekaterih značilnosti sodobnega televizijskega novinarskega diskurza, predvsem narativizacije in personifikacije, razen če se te vpeljujejo na račun kontekstualizacije, informacijske vrednosti upovedanih dogodkov in novinarske odgovornosti. To delo je zato pomembna okrepitev znanstvene literature slovenskih novinarskih študij ter *obvezno* branje (televizijskim) novinarjem in urednikom.

Tina Kogovšek

Majda Hrženjak: Nevidno delo/Invisible Work. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2007
135 strani (ISBN 978-961-6455-46-6), 12 evrov

Monografija *Nevidno delo/Invisible Work* Majde Hrženjak (gre za hkratno izdajo besedila v slovenščini in angleščini, kot je v zbirki *Politike* Mirovnega inštituta že navada) je nasledek aplikativnoraziskovalnega projekta *Sistem pomoči na domu* (SIPA), ki je nastal v okviru pobude EQUAL Evropskega socialnega sklada. Ukvarja se s sicer sociološko redko temo proučevanja – reproduktivnim oziroma domačim delom, še posebej pa se osredotoča na njegov ožji segment – družinsko delo (gospodinjsko delo in varstvo otrok). Domače delo je v sodobnem kapitalističnem sistemu pojmovano kot nedelo oziroma “nepravo” delo (ne ustvarja nove vrednosti), ki ga opravljajo predvsem ženske kot delo “iz ljubezni”. Ker spada v zasebno sfero, je s tem prikrita dvojna obremenjenost sodobnih žensk s produktivnim delom v javni sferi in reproduktivnim neplačanim delom v zasebni sferi. Hkrati pa je iz teh razlogov nevidno tudi domače plačano delo, s katerim v veliko gospodinjskih rešujejo problem omenjene dvojne obremenjenosti žensk. V tej sferi najdejo možnost neformalne zaposlitve in s tem osnovnih in/ali dodatnih sredstev za preživljanje – spet ženske. Najpogosteje so to (ilegalne) priseljenke, starejše, dolgotrajno brezposelne, pa tudi mlade ženske, ki iščejo prvo zaposlitev, ter zaposlene ženske, ki jim redni dohodek ne zadostuje za zaposlitev. Praviloma je to tudi delo, ki poteka v povsem neopredeljenih razmerah ter brez pravic in dolžnosti, ki izvirajo iz formalno urejenega delovnega razmerja, je slabo plačano in ima nizek status. Posledično to pomeni ohranjanje, seštevanje in krepitev omenjenih deprivilegiranih statusov žensk, ki to delo opravljajo.

Namen projekta je bil vsaj dvojen – pridobiti vsaj najosnovnejše empirične podatke na tem področju v Sloveniji in na njihovem temelju oblikovati priporočila, kako po eni strani osnovati sistem domačega dela, da bo omogočal kakovostna delovna mesta za težko zaposljive osebe, ter po drugi strani, da bo to delo cenovno čim bolj dostopno tistim, ki te storitve potrebujejo. Dodatna vrednost je tudi v tem, da sicer relativno razširjeno, a bolj ali manj nevidno sfero naredi vidno ter vsaj potencialno omogoči postopno redefinicijo in drugačno (javno) percepcijo domačega dela. V uvodnih poglavjih avtorica domače delo opiše z zgodovinskega vidika. Najprej predstavi dva tipična modela plačanega domačega dela v predmoderni Evropi (model življenjskega obdobja in model družbenih razlik). Opiše njune značilnosti, hkrati pa skozi celotno besedilo vpeljuje vzporednice, v podobnostih in razlikah, s sodobnimi plačanimi oblikami tega dela. Pri tem ne ostaja na goli opisni ravni, temveč pojav kritično vrednoti. Skozi pretežno feministično kritično naravnost, ki se pne skozi celotno besedilo, je slutiti tudi neko mero aktivistične podpore, ki pa po drugi strani ne gre na račun znanstvene relevantnosti in strogosti ter jasne argumentacije interpretacije.

V nadaljevanju obravnava značilnosti sodobnega plačanega dela v razvitih zahodnih družbah, kjer je opaziti zelo raznolike in zelo kompleksne situacije. V nekaterih od teh poskušajo družbe tudi poiskati bolj ali manj uspešne načine reševanja tovrstne problematike. Te pa so, kot ugotavlja avtorica, lahko dvorezen meč. Po eni strani omogočajo zadovoljevanje vedno višjega povpraševanja po storitvah domačega plačanega dela in vsaj do neke mere urejajo status gospodinjskih delavk, ki to delo že tako ali tako opravljajo. Po drugi strani pa ti sistemi reproducirajo že obstoječe neenakosti (deprivilegiranim skupinam omogočajo bolj urejeno zaposlitev, ki pa je še naprej težka, slabo opredeljena, slabo plačana in ima nizek družbeni status) in ustvarjajo nove (storitve bi lahko plačali le premožnejši sloji, manj premožni pa bi jih še vedno iskali na črnem trgu).

V drugem delu monografije se avtorica podrobneje posveti slovenski problematiki. Tu prav tako obdela tradicijo in sodobno situacijo. Pri tem se opre tako na uradne globalne statistične podatke kot tudi na izsledke lastne empirične raziskave med (potencialnimi) gospodinjskimi delavkami in slovenskimi gospodinjstvi, ki je bila narejena v dveh delih: (a) kot anketna raziskava v 400 gospodinjstvih v Ljubljani in Mariboru ter na vzorcu 100 dolgotrajno brezposelnih žensk z nizko izobrazbo in (b) kot pilotni preizkus plačanega domačega dela kot redne zaposlitve, v katerem je sodelovalo 30 gospodinjstev z majhnimi otroki v Ljubljani in pet s tem namenom zaposlenih gospodinjskih delavk, ki so pri teh družinah delale šest mesecev. Zbrani so bili zelo bogati kvantitativni in kvalitativni podatki, saj je uporabljena metodologija obsegala tako anketne vprašalnike kot tudi polstrukturirane intervjuje in fokusne skupine. Čeprav namen raziskave ni bil zbrati celovite in reprezentativne podatkov, ki bi jih bilo možno posploševati na celotno Slovenijo in na vse segmente populacije, ti vendarle razkrivajo pomemben del tega pojava v Sloveniji ter so zato zelo dragoceni in koristni.

Monografija *Nevidno delo* v več pogledih temeljito obdela sicer redko obravnavano tematiko reproduktivnega dela. Prvič, tematiko celovito obdela s sociološkega vidika, saj ponovno in na novo premisli ključne vidike in delitve, ki se v tem delu na kompleksen način prepletajo (spol, razred, nacionalna pripadnost, rasa). Drugič, ne omeji se le na ozek obrobni ali delni vidik znotraj ene ali nekaj družb, ampak ga postavi v širši kontekst sodobnih procesov globalizacije, kjer se te delitve ter neenakomerna porazdelitev družbene moči ter bogastva prepletejo na poseben način. Hkrati nazorno pokaže, da problematika (ne)plačanega domačega dela še zdaleč ni le stvar zasebne sfere, temveč simptom, ki kaže na bistveno širše in kompleksnejše probleme družbe kot celote, v katere jo potiskajo zahteve sodobnega, v veliki meri socialno neodzivnega kapitalističnega sistema, ki številne "stroške" vedno bolj prelaga na zasebno sfero in v breme posameznika. Četrtoč, ne omeji se le na sodobne pojavne oblike reproduktivnega dela, ampak ga preuči tudi v kontekstu zgodovinskega razvoja. Petič, na osnovi empiričnih podatkov opravi pionirsko delo bolj fokusiranega preučevanja tovrstne problematike v slovenskem prostoru. Pri tem sodobno

situacijo v Sloveniji postavi tako v diahroni (zgodovinske vzporednice – npr. aleksandrinke, šavrinke, služkinje v Ljubljani v preteklosti) kot sinhroni kontekst (primerjalni podatki nekaterih evropskih držav).

Bogomir Novak

**Dean Komel: Humanistični pogovori. Dob pri Domžalah: Miš, 2007
170 strani (ISBN 978-961-6630-24-5), 16,50 evrov**

V samostojni Sloveniji je knjižna produkcija s področja humanistike narasla. Zaradi boljšega razumevanja najnovejšega Komelovega dela naj navedem tri temeljna dela, ki jih imamo v slovenskem jeziku. Heideggrova *Pisma o humanizmu* so izšla že leta 1967 v Izbranih razpravah pri Cankarjevi založbi, delo Karla Jaspers *O pogojih in možnostih novega humanizma* je izšla leta 2000 pri založbi Apokalipsa, obsežno delo Hannah Arendt *Izvori totalitarizma* pa je izšlo leta 2003 pri Študentski založbi. Komel se sicer ne sklicuje na Jaspersa in na Heideggrova *Pisma o humanizmu*, ampak na Heideggrov spis *Na poti do govorice*.

Ker Komel premišljuje o humanizmu nasproti totalitarizmu, bi bralec lažje razumel njegova stališča, če bi poznal delo H. Arendt *Izvori totalitarizma*, ki je še danes nepreseženo po kompleksnosti analize tega pojava. Po Komelovi filozofski interpretaciji se totalitarizem za vse bivajoče zanima le v smislu razpoložljivosti, manipulativnosti ne glede na bit. Bivajoče je zapuščeno od biti tudi v primeru Agambenovega človeka kot *homo sacer*. Tudi slovenski pobojni poboji domobrancev leta 1945 so bili zavestno, a zamolčano dejanje. Komel ugotavlja, da si kljub ovedenju za to dejanje ne priznamo človeškosti tako velikega zločina in ne moremo odpraviti kulta žrtve. Zato je tudi priznanje "žrtev vojne in revolucije" v nevarnosti, da se bo sprevrnilo v svoje nasprotje. Kot H. Arendt tudi Komel ugotavlja, da je totalitarizem znotraj preračunljive arbitrarne logike zožil človekove pravice na državljanske pravice in z njimi izključil Jude. Za storilce ubojev, ki so kot kazniva dejanja zločini zoper človeštvo, je v njihovi "totalitarni drži" značilna odsotnost etične vesti. Komel se strinja s tezo H. Arendt, da je totalitarizem prikriti nihilizem z absolutnim subjektom, ki si hoče podrediti Zemljo kot planet. Dokler je ta nihilizem prikrit, je resnica odtegnjena. Tudi Huntingtonov spopad civilizacij je možno razumeti na osnovi teh predpostavk.

Prvotni naslov knjige naj bi se nanašal na odnos med filozofijo in humanizmom. Po Komelu naj bi filozofija času postavljala ogledalo. Nekdaj ji je to bolje uspevalo kot danes, ker ji čas uhaja. Čas po eni strani zanika humanost, po drugi strani pa jo potrebuje.

Uvodno besedilo je *Sprememba političnega*. Pomembno vprašanje je, ali ima politika humano ozadje ali pa je le tehnika vladanja. Slednje vodi v apolitičnost in apatijo množic. Veča se BDP, obenem pa zahajamo v brutalnost bivanja. Cilj EU je po eni strani gospodarska moč, ki teži k še več moči, po drugi strani pa se EU sooča s krizo te moči. Identiteto EU tvori njena zgodovina. Njen še nedosežen cilj je medkulturnost v smislu enotnosti različnih kultur, čeprav je večkulturnost dejstvo. Kot opozori Komel, sklicevanje na EU kot enotnost v različnosti kultur in na gospodarsko moč EU pred drugimi celinami pušča pojav t. i. medkulturnosti filozofsko-politično nepremišljen.

Če je totalitarizem izjalovljeni nasledek humanizma, nastane vprašanje, kako ga obnoviti na drugih osnovah. Politična sfera je zanj preveč pragmatična, da bi bila dostopna. Spremembe političnega so po volitvah leta 2004 predvsem površinske, ne pa bistvene. Zanj je ideološko nasilje etični problem slovenstva.

Tudi t. i. družba znanja ali družba učenja, ki samo sebe razume kot odprto družbo, ni nekonfliktna, ker ne zmore elementarne socialnosti in elementarne skrbi za varstvo okolja. Nastaja

nestrpnost zaradi nemarnosti, kar ni etično dobro. Komel zavrača tudi Habermasovo avantgardno Evropo kot zastarel projekt skupaj z njeno enotnostjo v različnosti. Očitno pomeni njeno načelo individuacije demantiranje slehernega univerzalizma, ki se izteče v bivšo veliko ideologijo. Težnjo po svetovnem prestizu EU v svetu ocenjuje Komel kot antihumanistično, ker EU v procesu globalizacije nima nobene prednosti, prizemljujejo jo le svetna razmerja. Sklicevanja na "človekove pravice", pravno in socialno državo ter tehnostnanstveno etiko le zagotavljajo subjekt proizvodnje in potrošnje. To pa je čedalje bolj nevarno. EU se sme konstituirati le mednacionalno in medkulturno, ne pa kot nadnacija in nadkultura. Tudi o naravi EU vemo več v tem smislu, kakšna naj ne bi bila (npr. megalomanska, evropocentrična, zahodnohegemonistična), kot pa, kakšna naj bi bila. Medkulturnost je za Komela sredina prebivanja, ki je še ni. "Je v neki vmesnosti, na neki poti. Ta vmesnost izpolnjuje smisel tradicije kot prenosa, izročila kot sporočila" (str. 115). Očitno je, da kulturo sveta odkriva medkulturna hermenevtika. To ni kulturni univerzalizem, ki bi razsvetljensko predpostavljala en jezik in idealnega človeka, brez katerega bi ostala le še množica. Medkulturnost pomeni najprej možnost in pripravljane srečevanj ter sporazumevanj in šele potem sam medjezikovni potek obojega. Če drugega z njegovo drugačnostjo in različnostjo občutim kot del sebe, potem so razlike tiste, ki ustvarjajo dialog ter odpirajo prostor in čas. Človek je tisti, ki povezuje in po nepotrebnem ne ločuje, ki je raje blizu kot daleč. *Homo sapiens* je *homo humanus*, ta pa je *homo conectus*. Iz prvotne drugosti ne razumemo le delfskega izreka "spoznaj samega sebe", ampak tudi spoznanje boga.

Med več esaji o humanizmu je tudi esej *Gimnazija po naročilu namesto izročila gimnazije*. V njem je Komel kritičen do površinske reforme gimnazije, ki zanemarija njeno tradicionalno izročilo. Današnja povečana "samopostrežniška" izbirnost predmetov ne rešuje vprašanja kakovosti izobraževanja, ker v njej ni prave orientacije. Učenec ne more izbrati spoznavanja sebe, ker reforma ne seže do njegove individualne ravni odgovornosti za rezultate učenja. V gimnaziji ni zastopana humanistika na ta način, da bi bila sredina za kritično mišljenje in dialog, ali na način, da bi omogočala mladim dojeti duhovni smisel sveta. Menimo, da klasična in konfesionalna gimnazija mladim to ponujata v smislu *oblikovanja* (nem. Bildung). Komelova trditev o "izobrazbi brez obraza" in "reformi brez forme" ne velja za vsako devetletko in gimnazijo.

Humanistika je v Sloveniji institucionalno napredovala, dejansko pa naša družba ostaja brez projekta Človeka in s tem brez humanosti. To pomeni, da je njen položaj paradoksalen. Umešča se nekje med znanost in kulturo, tako da je njen status še vedno neopredeljen. Še najlažje jo razumemo kot možnost (hermenevtičnega) sporazumevanja v jeziku glede na njene sposobnosti kritične osmiselitve. Aktualna je zaradi potreb po aktualnosti smisla bivanja. Vendar pa krizo smisla doživlja tudi kot lastno krizo in zato prebiva nekje vmes med vasezagledanostjo in odprtostjo pred seboj ter pred drugimi.

V polpreteklem obdobju sta se za humanizem opredeljevali dve filozofiji: marksizem in eksistencializem. Vendar je bila hiba revolucionarne misli razkrita v Pirjevčevi revoluciji biti v smislu biti kot niča. V eksistencialni "biti v svetu" pa se je razkrila beda zgolj lastne kulture. Za humanistično usmerjeno filozofijo ni bistveno samo antropološko vprašanje, kaj je človek, ampak še prej etično vprašanje, kaj je človeško. Odkar je po Adornovi kritiki razsvetljenstva jasno, da se je renesančni um, ki je zastopal humanizem, instrumentaliziral v nacistični industriji smrti, iščemo v postmoderni izvore novega humanizma, ki ne sovпада z globalizacijo sveta. Še več: globalizacija grozi, da uniči svetovnost. Komel razmišlja o možnostih novega humanizma na slovenski in evropski oz. globalni ravni.

Seveda avtor *Humanističnih pogovorov* vseh tem ni mogel podrobneje obdelati. V prezasičenost – redundanco vsakodnevnih informacij o kulturi – vnaša določeno preglednost in smisel. V tem je vrednost predstavljene knjige.

ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS

Srna Mandič

Welfare regimes and country groupings within the enlarged EU

The article gives an overview of the diverse ideas of ‘welfare regimes’, extending from simplified, supposedly universal notions to more thoughtful views, acknowledging the variety of welfare regime typologies and critically assessing their explanatory powers in different life domains. Reference is also made to some of their bases in original works by Esping-Anderson. The author maintains that contemporary notions of welfare regimes are based on either a deductive or an inductive approach. It is argued that in the case of ‘post-socialist’ societies the deductive approach, which is based on ‘ideal-typical’ definitions of welfare regimes, has a number of limitations and weaknesses, thus also encouraging the use of other, more simple analytical concepts, based on a more inductive approach.

Key words: welfare regimes, welfare state regimes, typology, European Union, post-socialist countries

Maša Filipovič, Tatjana Rakar

Tensions in society and welfare systems

A cohesive society is a society in which all its parts contribute to the collective social project and welfare, and where conflicts between social aims and groups are minimised. Along with other relevant factors, welfare systems have an influence on the cohesion of contemporary societies. Existing welfare systems such as the conservative-corporatist, social-democratic, liberal, catholic and former state-socialist types are based on different hierarchies of spheres (such as the market, state, civil society and community) from which we obtain resources for social protection and welfare. The consequences of these differences in the hierarchies are the different levels of decommodification in society. This seems particularly important for studying tensions in society as one of the perspectives of observing social cohesion since the welfare system’s characteristics influence the relations among different social groups. The article analyses the level of (perceived) tensions among the following groups: old and young, rich and poor, workers and management, men and women. In the framework of a comparative analysis among selected EU countries the authors try to show how the studied countries are classified according to the level of tensions in society and what is its relationship with the welfare systems established in the examined countries.

Key words: welfare systems, social groups, tensions

Angela Ivančič

Organisational and institutional arrangement of the education system and the integration of youth into the labour market

Recent comparative studies of labour market entries and transitions from education to employment assert that in industrial countries individual resources play a significant role in the processes of allocation to jobs and labour market positions. However, differences exist among countries as to how this role is displayed. These differences and commonalities indicate that transitions from education to work and their outcomes in the labour market are embedded within specific institutional contexts and hence there is a need for institutional explanations to be taken into account in their research. The characteristics of education systems and the links between jobs and educational qualifications in conjunction with labour force protection and social welfare systems are considered by various scholars as the most clearly visible institutional factors affecting differences among countries in the links between education and employment and, above all, in patterns of transitions from schooling to employment. Given certain research findings the following dimensions are the most important in this respect: the scope of opportunities provided on different levels of education systems; the relative advantages of education systems mainly providing general qualifications over those delivering occupation-specific skills; the mode of organisation of the vocational education (the school form, vs. the dual form); the sorting of students in their early educational career on different tracks of curricula and with different educational requirements; the extent to which students encounter various obstacles in their progress up to the highest levels of education; the flexibility of educational links and the level of standardisation of educational programmes.

Key words: employment, education system, occupational career, school to work transition, allocation to jobs

Matjaž Uršič

Architectures of pain – the experience of pain and enforcement of bodily non-adapted socio-spatial aesthetic practices

The article questions the ways in which the body and everyday needs of individuals become integrated into different models of socio-spatial aesthetical practices. The problematic is analysed through various cases drawn from architecture and urban planning where the aesthetic structure i.e. artistic expression predominates over the needs of individuals. In such cases the designer follows the idea: 'If the body does not correspond to the needs of architectural design, so much worse for the body'. The problem of so-called

body unfitted architecture can be recognised in inappropriate residential conditions where the enforcement of specific aesthetic requirements in space can represent a huge physical and emotional stress on the residents. Such spaces often give rise to extreme and unusual life situations that require special adaptation procedures from the individuals and may provoke psychophysical changes that are reflected in experiences of pain. The article also presents the possible resistance strategies of individuals against attempts to decontextualise or standardise their residential experiences. One of the many characteristic examples of individual resistance against one-dimensional spatio-aesthetic practices is represented in individualisation i.e. the personalisation of body unfitted architecture. The personalisation of body unfitted architecture requires the transformation and alteration of the residential environment according to individual needs, even though this leads to the partial destruction of aesthetically unique architectural structures.

Key words: neurasthenia, Charles Le Corbusier, decontextualised urbanism/architecture, individualisation of the residential environment

Igor Bahovec

Religion as a source of social capital: volunteering, associations, trust

The article deals with organised religion as a specific source of social connectedness, civic culture and social capital. We analyse this by undertaking a critical review of the relevant literature and through an analysis of the European Value Survey 1999/2000 and the European Social Survey 2002. On the individual level, it seems that attendance at church services and belonging to religion-based voluntary organisations are the most decisive indicators of a religious impact on social capital indicators. On the other hand, our investigation shows that some differences in social capital can be linked to differences in the religious-cultural traditions of European regions. Although religion generally has a positive or neutral impact on social capital we also discuss the limits and weak points of religious associational life.

Key words: social capital, religion, European regions, civic culture, volunteer organisations

Andreja Vezovnik

Critical discourse analysis within the framework of modern discourse theory

The article aims to present critical discourse analysis, one of the most important and powerful contemporary schools amongst the qualitative approaches to text analysis. In the first part of the article, the author seeks to systematise the chaotic and heterogeneous

field of theoretical and analytical approaches to discourse analysis and locate critical discourse analysis within a wider theoretical context. In the second part of the article, the author focuses attention on some theoretical, methodological and epistemological dilemmas evident in critical discourse analysis. The author sheds light on some critiques that have emerged from similar approaches. In addition, some basic theoretical concepts of critical discourse analysis, such as discourse, ideology critique, hegemony and intertextuality are examined, because they have sometimes appeared to be problematic. The author mainly focuses on Norman Fairclough's approach and claims that the reason for the several theoretical contradictions in his work is due to the division between the discursive and extra-discursive elements of the social. The author supports this thesis by comparing critical discourse analysis with Ernesto Laclau's and Chantal Mouffe's discourse theory that rejects the dichotomy between the discursive and extra-discursive. At the end, a synthesis of the two approaches is presented and shows that the two approaches can be complementary on both the theoretical and empirical levels – especially in linking the concepts of hegemony and discourse with the concept of intertextuality.

Key words: critical discourse analysis, discourse theory, discourse, ideology critique, hegemony, intertextuality

Sonja Bezjak

The dynamics of the numbers of nuns in the 20th century in Slovenia

In this work we introduce sociological analysis to discuss the influence of social facts in making a decision to join a convent. We understand catholic religious orders as a legitimate alternative for women who, due to the social system, could not achieve their expected life course. By doing this we upgrade the present theological and historical analysis. We show that in the first half of the 20th century the number of women religious vocations was rapidly growing while in the second half it was rapidly falling. We will try to rethink the demographic imbalance that at the end of the 19th and beginning of the 20th century meant the lack of a male population. At the same time, we connect the growth of women's religious orders with specific social circumstances whereby women had little influence and minimal possibilities for their participation in the public sphere.

Key words: women, nuns, orders, religious vocations, demography.

Table of Contents

ARTICLES

Welfare regimes and country groupings within the enlarged EU Srna Mandič	7
Tensions in society and welfare systems Maša Filipovič, Tatjana Rakar	21
Organisational and institutional arrangement of the education system and the integration of youth into the labour market Angela Ivančič	45
Architectures of pain – the experience of pain and enforcement of bodily non-adapted socio-spatial aesthetic practices Matjaž Uršič	59
Critical discourse analysis within the framework of modern discourse theory Andreja Vezovnik	79
The dynamics of the numbers of nuns in the 20th century in Slovenia Sonja Bezjak	97

BOOK REVIEWS

Rudolf Martin Rizman: Uncertain Path: Democratic Transition and Consolidation in Slovenia. <i>Danica Fink Hafner</i>	117
Igor Lukšič: Politična kultura: Političnost morale. <i>Blaž Ilc</i>	119
Clive Hamilton: Fetiš rasti. <i>Tamara Besednjak</i>	121
Vesna Laban: Televizijsko novinarstvo: Hibridizacija žanrov in stilov. <i>Igor Vobič</i>	123
Majda Hrženjak: Nevidno delo. <i>Tina Kogovšek</i>	125
Dean Komel: Humanistični pogovori. Bogomir Novak	127

ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS	131
--	-----

Navodila avtorjem

1. Prispevke za rubrike *Znanstveni članki*, *Stroka – aktualno* in *Profesionalne novice* avtorji pošljejo na elektronski naslov: brina.malnar@fdv.uni-lj.si; prispevke za rubriko *Recenzije knjig* pa na naslov: dejan.jontes@fdv.uni-lj.si ali lucija.mulej@fdv.uni-lj.si. Prispevki, poslani po običajni pošti, se oddajo v treh tiskanih izvodih, zraven naj bo priložena primerno označena disketa s prispevkom v elektronski obliki. Iztis prispevka naj bo narejen enostransko na formatu A4.
2. Prispevek naj ima dvojni medvrstični razmik, tip črk Times New Roman, velikost črk 12 in levo poravnavo. Strani v prispevku naj bodo zaporedno oštevilčene.
3. Članek naj obsega od 5.000 do 8.000 besed, vključno z opombami, seznamom literature in grafičnimi prikazi, recenzija ali prikaz knjige pa od 1.000 do 1.200 besed.
4. Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo merilom knjižne slovenščine, ne sprejme v recenzentski postopek.
5. Z rezultatom postopka kolegialnega recenziranja članka bo avtor seznanjen v dveh mesecih od oddaje članka. Neobjavljenih prispevkov uredništvo avtorjem ne vrača. Pregledi in recenzije knjig se ne recenzirajo.
6. Če je prispevek že bil ali pa bo v kratkem objavljen v drugi reviji, mora avtor to izrecno navesti.
7. Na posebnem listu naj avtor poleg naslova znanstvenega članka navede svoje ime in priimek, akademski naslov in/ali profesionalni naslov, naslov elektronske pošte in številko telefona. Hkrati naj predlaga uvrstitev svojega članka v eno od naslednjih štirih kategorij: izvorni znanstveni članek, pregledni znanstveni članek, strokovni članek, kratek znanstveni prispevek.
8. Prva stran besedila naj vsebuje le naslov in morebitni podnaslov članka brez oznak avtorstva.
9. Podnaslovi, ki naj obsegajo največ dve ravni, naj bodo oštevilčeni desetiško in levo poravnani.
10. Članku je treba priložiti povzetek, v katerem avtor jasno opredeli namene, dognanja in sklepe prispevka. Povzetek, in sicer v slovenščini in v angleščini, mora biti izpisan na posebni strani. Skupna dolžina obeh povzetkov ne sme presežati 250 besed. Prav tako je treba dodati do pet ključnih besed, tako v slovenščini kot v angleščini.
11. Avtor naj v besedilu označi najprimernejša mesta za grafične izdelke (tabele, skice, grafikone itd.) po zgledu: [Tabela 1 približno tukaj]. V dokončni obliki naj bodo ti izdelki priloženi na koncu besedila. Naslov tabele je nad tabelo, naslov grafa pa pod grafom. Naslov tabele se zaključí s piko. Avtor naj prostor, ki ga grafični izdelek v prispevku zasede, šteje v obseg besedila bodisi kot 250 besed (pol strani) ali 500 besed (cela stran). Uredništvo ima pravico, da grafične izdelke umesti v besedilo glede na najustreznejši prelom strani. Vseh prikazov naj ne bo več kot osem.
12. Število in dolžina opomb naj bosta omejena le na najnujnejše. Opombe naj bodo podčrtne in zaporedno številčene. Avtor lahko v objavi različici članka priloži kratko zahvalo, ki bo natisnjena na koncu prispevka pred seznamom literature.
13. Sklic na vir v besedilu naj bo sledeči: (Sztompka 1993). Stran, na kateri se navedek v delu nahaja, se napiše za dvopičjem: (Wallace 1988: 577). Če sta avtorja navedenega dela dva, navedete oba: (Adorno in Horkheimer 1990), pri večjem številu avtorjev izpišite le prvo ime: (Stanković in dr. 1999). Dela enega avtorja, ki so izšla istega leta, med seboj ločite z zaporednim dodajanjem malih črk (a, b, c itd.) stično ob letnici izida: (Bourdieu 1996a). Dela različnih avtorjev, ki se vsa nanašajo na isto vsebino, naštejete po abecednem redu, med njimi je podpičje: (D'Andrade 1995; DiMaggio 1997; Zerubavel 1997).
14. Dela, navedena v članku, morajo biti v abecednem seznamu navedena na koncu v poglavju z naslovom Literatura. Če so bili v prispevku uporabljeni viri, se seznam virov pod naslovom Viri uredi posebej. Če je naslovov spletnih strani več, se lahko navedejo tudi v posebnem seznamu z naslovom Spletne strani. Pri navedbi spletne strani se v oklepaju dopiše datum dostopa. Vsako enoto v teh seznamih zaključuje pika. Način navedbe enot v poglavjih Literatura/Viri/Spletne strani je naslednji:
 - Rus, Veljko (1999): Vrednote zaposlenih do dela in do družbe. Družboslovne razprave, XV (30–31): 113–133.
 - D'Andrade, Roy (1995): A Folk Model of the Mind. V D. Holland in N. Quinn (ur.): Cultural Models in Language and Thought: 112–151. Cambridge: Cambridge University Press.
 - Lamont, Michele, in Fournier, Marcel (ur.) (1992): Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality. Chicago, London: The University of Chicago Press.
 - Le Goff, Jacques (1999): Medieval Civilization. Oxford, Cambridge: Blackwell.
 - Garton, Luis, in dr. (1997): Studying Online Social Networks. Journal of Computer-Mediated Communication, 3 (1). Dostopno prek: <http://jcmc.huji.ac.il/vol3/issue1/> (20. 5. 2001).
 - Laurenti, Jeffery (1998): The New U. N. Assessment Scale and Analysis of the Rate Revisions Adopted by the 52nd United Nations General Assembly. Dostopno prek: <http://www.unausa.org/newindex.asp?place=http://www.unausa.org/programs/scale.asp> (9. 12. 2004).
 - United Nations peacekeeping. Dostopno prek: <http://www.un.org/Depts/dpko/dpko/index.asp> (28. 2. 2006).
15. Daljši navedki (več kot 40 besed) naj bodo postavljeni v samostojen odstavek, z zamaknjenimi robovi, v manjšem tisku in brez narekovajev.
16. Avtor je dolžan za gradiva, ki jih uporablja v prispevku, pridobiti dovoljenje lastnika avtorskih pravic. Za tako dovoljenje se v prispevku na ustrezen način zahvali.
17. Avtor prenese materialne avtorske pravice za objavljeni prispevek na izdajatelja revije.
18. Ob izidu prejme vsak avtor članka in vsak recenzent en izvod Družboslovnih razprav, (prvonapisani) avtor znanstvenega članka pa tudi deset separatov svojega prispevka. Članki niso honorirani, prevodi in recenzije pa le po predhodnem dogovoru.

Srna Mandič

**Režimi blaginje in vprašanje razvrščanja držav
v skupine v razširjeni EU**

Maša Filipovič, Tatjana Rakar

Nestrpnost in sistemi blaginje

Angela Ivančič

**Organiziranost izobraževalnega sistema kot dejavnik
integracije mladih na trg delovne sile**

Matjaž Uršič

**Arhitekture bolečine – izkustvo bolečine in uveljavljanje
telesu neprilagojenih družbenoprostorskih estetskih praks**

Andreja Vezovnik

**Kritična diskurzivna analiza v kontekstu
sodobnih diskurzivnih teorij**

Sonja Bezjak

Dejavniki gibanja števila redovnic v Sloveniji v 20. stoletju

ISSN 0352-3608

9 770352 360015